

DE
OFFICIIS
MARCI TVLLII
CICERONIS LIBRI
TRES.

ITEM, DE AMICITIA: DE
*Senectute: Paradoxa: & de
Somnio Scipionis.*

CVM INDICE IN FINE
libri adiuncto.

OMNIA, VARIIS ATQVE OPTIMIS
*quibusque collatis exemplaribus diligen-
tissime castigata.*

LONDINI,
Ex typographeio Societatis Stationario-
rum. 1621.

Cum Privilegio.

1621

Public

3

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS LIBER PRIMVS,
AD MARCVM FILIVM.

Argumentum per D. Erasimum Roterod.

*Ciceronem filium suo hortatur exemplo, ne simplici cui-
piam studio sese addicat, sed Græca cum Latinis, & orati-
onis virtutes cum Philosophiæ scientia coniungat. Deinde
quod eum reddat attentiores hanc, quæ de officiis est, philo-
sophiæ partem, duobus potissimum nominibus commen-
dat, vel quod usus eius ad omnem vitæ rationem latissime
pateat, vel quod hæc una sit philosophiæ omnibus inter se
communis: Postremò, testatur se in hac disputatione Sto-
icos potissimum sequi, quod hi vel optimè boni finem, ad
quem officia omnia referuntur, constituerint: quum Epi-
curus voluptate metiens summum bonum, atque Aristò,
Pyrrho, & Herillus, tollentes rerum delectum, officij
quoque naturam subuerterint.*

Vanquam te, Marcè fili, annum iam
audientem Cratippum, idque A-
thenis, abundare oportet præ-
ceptis, institutisque philosophiæ,
propter summam & doctoris au-
thoritatem, & urbis, quorum alter
te scientia augere potest, altera exemplis: tamen vt
ipse ad meam vtilitatem semper cum Græcis Lati-
na coniunxi, neque id in philosophia solum, sed et-
iam in dicendi exercitatione feci, idem tibi censeo
faciendum, vt par sis in vtriusque orationis facultä-
te. Quam quidem ad rem, nos (vt videmur) magnū
attulimus adiumentum hominibus nostris, vt non
imodò Græcarum literarum rudes, sed etiam docti
aliquantum se arbitrentur adeptos, & ad dicendū,

Triples ar-
gumentum,
a nobilitate
doctoris, &
item loci &
temporis di-
urumitate.

Dicere ora-
toris iudici-
um rerum
Philosophiæ.

Vtrique id
est, tu, qui
Peripateti-
cos seque-
ris, & ego
qui Acade-
micus sum.
Nam olim
qui Peripa-
tети, iidem
& Academi-
ci erant.

* Et id qui-
dem nemini
vid.

Inter Philo-
sophos vni
Demetrio
etiam dicen-
di studium.
Platoni di-
cendi exer-
citatio: De-
mostheni
philosophan-
di defuit.

Æmulatio
inter Aristotelem philo-

& ad iudicandum. Quamobrem discēs tu quidem à
principe huius ætatis philosophorū, & discēs quā
diu vōles: tam diu autem velle debebis, quoad te
quantū proficias, non pœnitebit. Sed tamen no-
stra legens, non multū à Peripateticis dissidentia
(quoniam vtrique & Socratici, & Platonici esse vo-
lumus) de rebus ipsis vtere tuo iudicio (nihil enim
impedio;) Orationem autem Latinam profectō le-
gendis nostris efficies pleniorē. Nec verō arro-
ganter hoc dictum existimari velim. Nam philoso-
phandi scientiam concedens multis, quod est Ora-
toris proprium, aptè, distinctè, ornatèque dicere
(quoniam in eo studio ætatem consumpsi) si id mi-
hi assumo, videor id meo iure quodammodo vendi-
care. Quamobrem magnopere te hortor, mi Cice-
ro, vt non solum orationes meas, sed hos etiam de
Philosophia libros, qui iam se illis ferè æquarunt,
studiosè legas. Vis enim dicendi maior est in illis:
sed hoc quoque colendū est æquabile, & tempera-
tum orationis genus. * Et idēd, quod nemini video
Græcorum adhuc contigisse, vt idēd vtroque in ge-
nere laboraret, sequereturque & illud forense di-
cendi, & hoc quietum disputandi genus: nisi fortè
Demetrius Phalerius in hoc numero haberi potest,
disputator subtilis, orator parū vehemens, dulcis
tamen, vt Theophrasti discipulum possis agnoscere.
Nos autem quantū in vtrōque profecerimus, alio-
rum sit iudicium: vtrumque certè secuti sumus. E-
quidem & Platonem existimo (si genus id forense
dicendi tractare voluisset) grauissimè, & copiosissi-
mè potuisse dicere: & Demosthenem, si illa quæ à
 Platone didicerat, tenuisset, & pronuntiare voluis-
set, ornatè splendidèque facere potuisse. Eodēdque
modo de Aristotele, & Isocrate iudico, quorum vter-
que suo studio delectatus, contempsit alterum. Sed
cūm

cum statuissem aliquid hoc tempore ad te scribere, & multa posthac, ab eo exordiri volui maximè, quod & ætati tuæ esset aptissimum, & authoritati meæ grauissimum. Nam cum multa sint in Philosophia & graua, & vtilia accuratè copiosèque à philosophis disputata, latissimè patère videntur ea, quæ de officijs tradita ab illis, & præcepta sunt. Nulla enim vitæ pars neque publicis, neque priuatis, neque forensibus, neque domesticis in rebus, neque si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas, vacare officio potest: in eoque colendo sita vitæ est honestas omnis, & in negligendo, turpitudine. Atque hæc quidem quæstio communis est omnium philosophorum. Quis est enim qui nullis officij præceptis tradendis philosophum se audeat dicere? Sed sunt nonnullæ disciplinæ, quæ propositis bonorum & malorum finibus, officium omne peruertunt. Nam qui summum bonum sic instituit, vt nihil habeat cum virtute coniunctum, idque suis commodis, non honestate metitur: hic si sibi ipse consensiat, & non interdum naturæ bonitate vincatur, fit, vt neque amicitiam colere possit, nec iustitiam, nec liberalitatem. Fortis verò, dolorem summum malum iudicans, aut temperans, voluptatem summum bonum statuens, esse certè nullo modo potest. Quæ quanquam ita sint in promptu, vt res disputatione non egeat, sunt tamen a nobis alio loco disputata. Hæ disciplinæ igitur si sibi consentaneæ esse velint, de officio nihil queant dicere. Neq; vlla officij præcepta firma, stabilia, coniuncta naturæ tradi possunt, nisi aut ab ijs, qui solam, aut ab ijs qui maximè honestatem propter se dicant expetendam. Itaque propria est ea præceptio Stoicorum, & Academicorum & Peripateticorum: quoniam Aristonis, Pyrrhonis, & Herilli iam pridem explosa sententia est. Qui tamen haberent ius suum

sophum &
Isocratem
rhetorem.

Commendat
officia à per-
sona vtrius-
que, deinde
ab vtilitate
& communi-
tate,

Epicureos
notat.

disputandi de officio, si rerum aliquem delectum reliquissent, ut ad officij inuentionē aditus esset. Sequimur igitur hoc quidem tempore, & in hac quaestione potissimum Stoicos, non ut interpretes, sed, ut solemus, è fontibus eorum, iudicio arbitrioque nostro, * quantū quoque modo videbitur, hauriemus.

* *Alias, quaecumque modo.*
Idem in oratione Lysiae notauit Socrates in Phædro Platonis.

Placet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, ante definire, quid sit officium: quod à Panætio prætermissum esse miror. Omnis enim quæ à ratione suscipitur de aliqua re, institutio, debet à definitione proficisci, ut intelligatur quid sit id, de quo disputeretur.

Quoniam non est simplex officij vocabulum, neque poterat in genere definiri commodè, diuisione explicat, duplici quidem verbis, sed re eadem. Facit autem ex Stoicorum sententia duo genera officiorum. Alterum, quod perfectum vocant, est quæ cum fine boni coniunctum, neque in quenquam præterquam in sapientem competit. Alterum medium, siue inchoatum, quod per se neque bonū sit, neque malum, sed ad usum aliquem vitæ sumitur: ut rectè depositum reddere, perfecti sit officij; depositum reddere, imperfecti: cum rectè nisi sapiens nemo reddat, reddant autem simul & stulti. Dicitur autem Ambrosius prioris generis esse putat, quæ secundum consilia sunt; posterioris, quæ secundum præcepta: ut bene administrare rem, ad inchoatum officium pertineat: erogare in pauperes, ad perfectum.

Diuisio Officij.

Omnis de officio duplex est quaestio. Vnum genus est, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod positum est in præceptis, quibus in omnes partes vsus vitæ confirmari possit. Superioris generis huiusmodi exempla sunt: omniāne officia perfecta sint? Nunquid officium aliquid alio maius sit? & quæ sunt generis eiusdem. Quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea quanquam pertinent

ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad institutionem vitæ communis spectare videntur: de quibus est nobis his libris explicandum. Atque etiam alia diuisio est officij: nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum. Perfectum autem officium, Rectum (opinor) vocemus, quod Græci *κατὰ δυνάμιν*: hoc autem Commune, quod ij *κατὰ φύσιν* vocant. Atque ea sic definiunt, vt rectum quod sit, id perfectum officium esse definiant. Medium autem officium id esse dicant, quod cur factū sit, ratio probabilis reddi possit.

Que in diligendis rebus deliberandi ratio.

TRiplex igitur est, vt Panætio videtur, consilij capiendi deliberatio. Nam honestū mne factu sit, an turpe, dubitant, id quod in deliberationem cadit: ac quo considerando sæpè animi in contrarias sententias distrahuntur. Tum autē aut inquirūt, aut cōsultant ad vitæ commoditatem, iucunditatemque, ad facultates rerum atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus & se possint iuuare, & suos conducant id nec ne, de quo deliberant. Quæ deliberatio omnis in rationem vtilitatis cadit. Tertium dubitandi genus est, cum pugnare videtur cum Honestō, id quod videtur esse vtile. Cum enim vtilitas ad se rapere, honestas contra reuocare ad se videtur, fit vt distrahatur deliberando animus, afferatque ancipitē curam cogitandi. Hac diuisione (cū præterire aliquid maximum vitium in diuidendo sit) duo prætermisssa sunt. Nec enim solum vtrum honestum, an turpe sit, deliberari solet: sed etiam duobus propositis honestis, vtrum honestius. Itēq; duobus propositis vtilibus, vtrum vtilius. Ita quam ille triplicē putauit esse rationem, in quinq; partes distribui debere reperitur. Primum igitur est de Honestō, sed

Comparatio non modò in omnes partes suasorij, sed etiam in pleraque iudicialis incidit generis. Partisq; totius questionis de officij.

dupliciter; tum pari ratione de Vtili: post de comparatione eorum differendum.

Ex veteris Academie, & Stoicorum sententia qui summum bonum à natura proficisci putant, & hoc ipsum esse beatè viuere, secundum naturam viuere commemorant, docet, quæ semina nobis natura inseuerit, quæque adminicula addiderit: quibus accedente industria, ac usu, ad felicitatem, quò referuntur omnia, proficiamus. Nam primo loco, omni animanti studiū tuendi sui indidit, id quod iure naturæ est hominum cum pecudibus commune, vocatūq; x^o quòiv negotiorum, id est, secundum naturam primum; consequens est appetitus eorum, quæ incolumitati sunt amica, fuga eorum, quæ noxia. Verum hominī, quoniā non solum à corpore constat, sed etiam ex animo, ut totus esse possit incolumis, ratiocinandi vim addidit: unde disciplinæ omnes, & virtutes illæ morales proficiuntur.

P Rincipiò, generi animantium omni est à natura tributum, ut se, vitam corpūsque tueatur, declinetq; ea, quæ nocitura videantur: omniāque, quæcunque ad viuendum sint necessaria, inquirat, & parat, ut pastum, ut latibula, & alia ejusdem generis. Commune autem animantium omnium est coniunctionis appetitus procreandi causa, & cura quædam eorum, quæ procreata sunt. Sed inter hominem & belluam hoc maximè interest, quòd hæc tantum, quantum sensu mouetur, ad id solum, quòd adest, quodq; præsens est, se accommodat, paululum admodum sentiens præteritum, aut futurū: homo autem, qui rationis est particeps, per quam consequentia cernit, principia, & causas rerum videt earumque progressus, & quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat, & rebus præsentibus adiungit atque annectit futuras: facillè totius vitæ cursum videt, ad eamque degendam præparat res necessarias.

rias. Eadēq; natura vi rationis hominem conciliat homini, & ad orationis, & ad vitæ societatem: ingeneratq; in primis præcipuum quendam amorem in eos, qui procreati sunt: impellitq; vt hominū cœtus & celebrari inter se, & sibi obedire velit: ob easque causas studeat parare ea, quæ suppedient & ad cultum, & ad victum: nec sibi soli, sed coniugi, liberis, cæterisque, quos charos habeat, tuerique debeat. Quæ cura exuscitat etiā animos, & maiores ad rem gerendam facit. Imprimisque hominis est propria veri inquisitio, atque inuestigatio. Itaq; cum sumus necessarijs negotijs curisque vacui, tum auemus aliquid videre, audire ac discere: cognitionēque rerum aut occultarum, aut admirabilem * ad beatē

viuendum necessariam ducimus. Ex quo intelligitur, quod verum, simplex, sincerūque sit, id esse naturæ hominis aptissimum. Huic veri videndi cupiditati adiuncta est appetitio quædam principatus, vt nemini parere animus bene à natura informatus velit, nisi præcipienti, aut docenti, aut vtilitatis causa iuste, & legitimè imperanti: ex quo animi magnitudo existit humanarūq; rerum contemptio. Nec verò illa parua vis naturæ est, rationisq; quod vnum hoc animal sentit quid sit ordo, * quid deceat, in factis dictisq; quis sit modus. Itaq; eorū ipsorum, quæ aspectu sentiuntur, nullū aliud animal pulchritudinem, venustatē, conuenientiā partium sentit. Quam similitudinem natura, ratioq; ab oculis ad animum transferens, multò etiam magis pulchritudinē, constantiam, ordinē in consilijs factisq; conseruandum putat, cauētq; ne quid indecorē, effœminatēue faciat: tū in omnibus & opinionibus, & factis ne quid libidinosè aut faciat, aut cogitet. Quibus ex rebus constatur & efficitur id, quod querimus, Honestum: quod etiā si nobilitatū non sit, tamen honestum sit; quodq;

* Ad beatē
beatūque vi-
uendum.

* Quid sit
quod dece-
at; in factis
dictisq; quis
modus.

Ex his homo-
nū, quod est,
vltio, id est,
finis: &
quod est per
se laudabile,
etiā si ne-
mo laudet.

Socrates in
Phadro Pla-
tonis.

quodq; verè dicimus, etiã si à nullo laudetur, laudabile esse natura. Formam quidẽ ipsam, Marce fili, & tanquã faciẽ honesti vides, quẽ si oculis cerneretur, mirabiles amores (vt ait Plato) excitaret sapientiã.

De quatuor virtutibus, vnde omnia vite communis officia manant, Prudentia, Iustitia, Fortitudo & Temperantia, ac de materia singularum.

Omnes vir-
tutes vna
virtus abso-
luta, iuxta
Platonem.

Prudentia in
veri perspi-
cencia sita,
est fons reli-
quarum.

Fortitudo in
contemptu
difficulta-
tum.

Temperan-
tia in equa-
bili modo
rerum om-
nium.

Decorum
velut umbra
corpus ho-
nestatem cõ-
sequitur.

Sed omne quod honestum est, id quatuor partium oritur ex aliqua. Aut enim in perspicientia veri solertiãq; versatur : aut in hominum societate tuenda, tribuendõq; suum cuique, & rerum contractarũ fide : aut in animi excelsi atque inuicti magnitudine ac robore, aut in omnium quæ fiunt, quæque dicuntur ordine & modo, in quo inest modestia & temperantia. Quæ quatuor quanquam inter se colligata, atque implicata sunt, tamen ex singulis certa officiorum genera nascuntur : velut ex ea parte, quæ primò descripta est, in qua sapientiam & prudentiã ponimus, inest indagatio, atque inuentio veri, eiusq; virtutis hoc munus est proprium. Vt enim quisque maximè perspicit, quid in re quãq; verissimum sit, quiq; acutissimè & celerrimè potest & videre & explicare rationem, is prudentissimus, & sapientissimus ritè haberi solet. Quocirca huic quasi materiæ, quam tractet, & in quã versetur, subiecta est veritas. Reliquis autem tribus virtutibus necessitates propositæ sunt, ad eas res parandas, tuendãsque, quibus actio vitæ continetur ; vt & societas hominum coniunctioque seruetur, & animi excellentia, magnitudoque cum in augendis opibus, vtilitatibûsq; & sibi, & suis cõparandis, tum multò magis in his ipsis despiciendis eluceat. Ordo autem & constantia, & moderatio, & ea quæ sunt his similia, versantur in eo genere, ad quod adhibenda est actio quædam,

non

non solum mentis agitatio. His enim rebus, quæ tractantur in vita, modum quendam adhibentes, & ordinem, honestatem & decus conseruabimus.

De prudentia virtutum omnium principe, & quid in ea fugiendum, quidue sequendum.

EX quatuor autem locis, in quos honesti naturā, vimque diuissimus, primus ille, qui in veri cognitione consistit, maximè naturam attingit humanā. Omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis & scientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus. Labi autem, errare, nescire, decipi, & malum, & turpe ducimus. In hoc genere, & naturali, & honesto, duo vitia vitanda sunt: vnum, ne incognita pro cognitis habeamus, hisque temerè, assentiamur. Quod vitium effugere qui volet (omnes autē vel debent) adhibebit ad considerandas res, & tēpus & diligentiam. Alterum est vitium, quod quidam nimis magnum studium, multamque operam, in res obscuras atque difficiles conferunt, easdemque non necessarias. Quibus vitijs declinatis, quod in rebus honestis, & cognitione dignis operæ curæque ponetur, id iure laudabitur; vt in astrologia C. Sulpitium audiuius, in geometria Sex. Pompeium ipsi cognouimus, multos in dialecticis, plures in iure ciuili, quæ omnes artes in veri inuestigatione versantur, cuius studio à rebus agendis abduci contra officium est. Virtutis enim laus omnis in actione consistit, à qua tamen sæpe fit intermissio, multique dantur ad studia reditus. Tum agitatio mentis, quæ nunquam *acquiescit, potest nos in studijs cogitationis, etiam sine opera nostra continere. Omnis autem cogitatio, motusque animi, aut in consilijs capiendis de rebus honestis, & pertinentibus ad bene beatèque viuendum, aut in studijs scientiæ, cognitionisque

Sulpitius
Gallus exercitum Romanum falsa formidine liberauit, lunaris eclipsis rationem edisserens.
*Lin. lib. 44.
quiescit.

nitionisq̃ue versatur. Ac de primo quidem officij fonte diximus.

DE IUSTITIA.

Iustitia &
beneficentia.

Apud iurif-
consultos res
quædam
communes
singulorum,
quædam v-
niuersitatis,
quædam
nullius sunt.
Vnde dici-
tur occupa-
tio, quæ rem
vacuam vsur-
pamus.
Prim. 1. ad
Architam.

DE tribus autem reliquis latissimè patet ea ratio, quæ societas hominum inter ipsos, & vitæ quasi communitas continetur. Cuius partes duæ sunt. Iustitia, in qua virtutis splendor est maximus, ex qua boni viri nominantur, & huic coniuncta beneficentia, quæ eandem vel benignitatem, vel liberalitatem appellare licet. Sed iustitiæ primum munus est, vt ne cui quis noceat, nisi lacessitus iniuria: Deinde vt communibus vtatur pro communibus, priuatis autem vt suis. Sunt autem priuata nulla naturâ, sed aut veteri occupatione, vt qui quondam in vacua venerunt: aut victoriâ, vt qui bello petiti sunt aut lege, pactione, conditione, sorte. Ex quo fit, vt ager Arpinas Arpinatium dicatur, Tusculanus Tusculanorum. Similisque est priuatarum possessionum descriptio. Ex quo, quia suum cuiusque fit eorum, quæ natura fuerant communia, quod cuique obtiger, id quisque teneat. Ex quo si quis sibi plus appetet, violabit ius humanæ societatis. Sed quoniâ (vt præclare scriptum est à Platone) non nobis solum nati sumus, ortusque nostri partem, patria vendicat, partem parentes, partem amici: atq; (vt placet Stoicis) quæ in terris gignuntur, ad vsum hominum omnia creari, homines autem hominum causâ esse generatos, vt ipsi inter se alijs alijs prodesse possent: in hoc naturam debemus ducem sequi, & communes utilitates in medium asferre, mutatione officiorum, dando, accipiendo; tum artibus, tum opera, tum facultatibus deuincire hominum inter homines societatem.

Fides iustitiæ fundamentum, ab etymologia.

Fundamentum est autem iustitiæ fides, id est, dictorum, conuentorumq; constantia & veritas: ex quo,

quo, quanquā hoc videbitur fortasse cupiā durius,
tamen * audeamus imitari Stoicos : qui studiosè ex-
quirant, vnde verba sunt ducta, credamúsque, quia ** Alias vi-*
fiat quod dictum est, appellatam fidem. *demur.*

Duo iniustitiæ genera, ut iniustitiæ : & unde oriuntur.

Sed iniustitiæ duo genera sunt. Vnum eorum, qui
inferunt: alterum eorum, qui ab ijs, quibus infer-
tur, si possint, non propulsant iniuriam. Nam qui in-
iuste impetū in quempiam facit, aut ira, aut aliqua
perturbatione incitatus, is quasi manus violēter vi-
detur asferre socio. Qui autē non defendit, nec ob-
sistit, si porest, iniuriæ : tam est in vitio, quā si pa-
rentes, aut amicos, aut patriam, aut socios deserat.
Atque illæ quidem iniuriæ, quæ nocendi causa de
industria inferuntur, sæpè à metu proficiuntur, vt
cū is, qui alteri nocere cogitat, timet, ne nisi id se-
cerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. Maximam
autem partem ad iniuriam faciendam aggrediuntur
nonnulli, vt adipiscantur ea, quæ concupiērent, in
quo vitio latissimè patet avaritia. Expetuntur autem
diuitiæ, cū ad vsus vitæ necessarios, tum ad per-
fruendas voluptates. In quibus autē maior est ani-
mus, in ijs pecuniæ cupiditas spectat ad opes, & ad
gratificandi facultatem : vt nuper M. Crassus nega-
bat, vllam satis magnam pecuniam esse ei, qui in
Repub. princeps vellet esse, * cuius fructibus exerci-
tum alere non posset. Delectant etiā magnifici ap-
paratus vitæque cultus cum elegantia & copia, qui-
bus rebus effectum est, vt infinita pecuniæ cupiditas
esset. Nec verò rei familiaris amplificatio, nemini
nocens, vituperanda ; sed fugienda semper iniuria
est. Maxime autem adducuntur plerique, vt eos iu-
stitiæ capiat obliuio, cum in imperiorum, honorum,
gloriæque cupiditatem inciderint. Quod enim est
apud Ennium: Nulla sancta societas, nec fides regni
est;

*Iniuria ab
imprudente,
iniuria non
est, nisi ipsa
vitiosa sit ig-
norantia.
Aristot.*

** Qui suis
fructibus.*

est; id latius patet. Nam quidquid eiusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo fit plerunque tanta contentio, ut difficillimum sit sanctam seruare societatem. Declarauit id modò temeritas C. Cæsaris, qui omnia iura diuina, atque humana peruertit propter eum, quem sibi ipse opinionis errore finxerat, principatum. Est autem in hoc genere molestū, quod in maximis animis, splendidissimisque ingenijs plerunque existunt honoris, imperij, potentiae, gloriae cupiditates. Quo magis cauendum est, ne quid in eo genere peccatur.

Iniuria alia, alia leuior.

Maximè
cum primi
motus in no-
stra non sint
potestate.

Sed in omni iniustitia permultum interest, vtrum perturbatione aliqua animi, quæ plerunque breuis est, & ad tempus; an consultò, & cogitatò fiat iniuria. Leuiores enim sunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt, quàm ea, quæ meditata, & præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem iniuria satis dictum est.

*Causas recenset, unde secundum iniustitiæ
genus oriatur.*

Prætermittendæ autem defensionis, differendæq; officij plures solent esse causæ. Nam aut inimicitias, aut laborem, aut sumptus suscipere nolunt: aut etiam negligentia, pigritia, inertia, aut suis studijs, quibusdàmue occupationibus sic impediuntur, ut eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. Itaque videndum est, ne non satis sit id, quod apud Platonem est in philosophos dictum: quod in veri inuestigatione versentur, quodque ea, quæ plerique vehementer experunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant, & pro nihilo ducant, propterea iustos esse. Nam dum alterum iustitiæ genus assequuntur, in inferenda, ne cui noceant, iniuria, in alterū incidunt. Discendi enim studio impediti, quos

tueri

Hoc Plato in
libris de Re-
pub. eleganter
ostendit
per fabulam,
de ijs qui
vincti in spe-
cu sedent: id
quod Cice-

tueri debent, deserunt. Itaque eos ad Remp. ne accessuros quidem putant, nisi coactos: æquius autem erat id voluntate fieri. Nam hoc ipsum ita iustum est, quod rectè sit, si est voluntariū. Sunt etiam, qui aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, suum se negotium agere dicant, ne facere cuiquam videantur iniuriam: qui dum altero iniustitiæ genere vacant, in alterum incurrunt. Deserunt enim vitæ societatem, quia nihil conferunt in eam studij, nihil operæ, nihil facultatum. * Quando igitur duobus generibus iniustitiæ propositis, adiunximus causas vtriusque generis, easque res ante constituimus, quibus iustitia continetur, facilè quod cuiusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipsos valdè amabimus, iudicare. Est enim difficilis cura rerum alienarum: quanquam Terentianus ille Chremes, humani nihil à se alienum putat. Sed tamen quia magis ea percipimus, atque sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut aduersa eueniunt, quàm illa, quæ cæteris, quæ quasi longo intervallo interiecto videmus, aliter de illis, ac de nobis iudicamus. Quocirca bene præcipiunt, qui verant quicquam agere, quod dubites, æquum sit, an iniquum: Æquitas enim lucet ipsa per se: dubitatio autem cogitationem significat iniuriæ.

roni non
propari, non
est mirum.
Horat. Dissi-
mulator opis
propriæ mihi
commodus
vni.

* *Quantum*

Ex Heu-
tontimora-
mini initio.

Proverbia.
Quæ dubitas
ne feceris

Docet officia pro circumstantijs variari, & quod officiosum erat, id contra officium fieri, duobus maximè modis, si aut ab utilitate recedatur, aut minus utile præsatur utiliori: quin interdum præter officium esse nimium inherere iuris apicibus.

Sed incidunt sæpè tempora, cum ea quæ maximè videntur digna esse iusto homine, eoque, quem virum bonum dicimus, commutantur, fiuntque contraria; ut non reddere depositū, etiāne furioso fa-
cere

cere promissum, quæque pertinent ad veritatem, & ad fidem, ea negare interdum, & non seruare, sit iustum. Referri enim decet ad ea, quæ proposui in principio, fundamenta iustitiæ: primum, vt ne cui noceatur: deinde vt communi vtilitati seruiatur: Ea cum * tempora commutantur, cōmutatur officium: & non semper est idem. Potest etiam accidere promissum aliquod, & cōuentum, vt id effici, sit inutile, vel ei cui promissum sit, vel ei, qui promiserit: Nam si (vt in fabulis est) Neptunus quod Theseo promiserat, non fecisset: Theseus filio Hippolyto non esset orbat. Ex tribus enim optatis (vt scribitur) hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optauit: quo impetrato, in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur seruanda sunt ea, quæ sint ijs quibus promiseris inutilia: nec, si plus tibi noceant, quàm illi prosint, cui promiseris. Contra officiū est, maius dānū anteponi minori. vt si cōstitueris te cui-piam aduocatum in rem præsentem esse venturum: atque interim grauiter ægrotare filius cœperit, non sit contra officium, non facere quod dixeris: magisque ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur. Iam illis promissis non standum esse quis non videt, quæ coactus quis metu, aut deceptus dolo promiserit? Quæ quidem pleræque iure prætorio liberantur, nonnulla legibus.

*In iuridicialibus officijs æquitas spectanda,
non verbis inherendum.*

EXistunt etiam sæpè iniuriæ, calumnia quadam, & nimis callida, & malitiosa iuris interpretatione. Ex quo illud, Summū ius, summa iniuria, factū est iam tritū sermone prouerbiū. Quo in genere etiam in Republica multa peccantur, vt ille, qui, cū * centum triginta dierum essent cum hoste pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quod dierum essent

* *Tempore.*

Communi, id est, tum eius qui præstat iustum, tum illius in quem præstat.

Tragicum exemplum.

Theseus tria optauerat ab auo Neptuno, vt Minotaurum conficeret, vt sibi ad inferos daretur adiutus, vt Hippolytum vltisceretur. Stare promissis, vt manere dictis.

Ex Heautontimoroumeno.

* *Triginta.*

sent pactæ, non noctium induciæ. Nec noster quidem probandus, si verum est, **Q.** Fabium Labeonem, seu quemalium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis, & Neapolitanis de finibus agri à Senatu datum, cum ad locum venisset, cum utrisque separatim loquutum, ut ne cupide quid agerent, nec appeterent, atq; ut regredi, quam progredi mallent. Id cum * utrinque fecissent, ali-
quantum agri in medio relictum est. Itaque illorum fines, sicut ipsi dixerant, terminavit. In medio relictum quod erat, populo Romano adiudicavit. Decipere hoc quid est, non iudicare. Quocirca in omni re, fugienda est talis solertia. Sunt autem quædam officia etiam aduersus eos seruanda, à quibus iniuriam acceperis. Est enim vlciscendi & puniendi modus. Atque haud scio, an satis sit, eum, qui lacefferit, iniuriæ suæ poenitere: ut & ipse nequid tale posthac committat, & cæteri sint ad iniuriam tardiores.

Plutarchus
hoc com-
mentum
Cleomeni
Lacedæmo-
nio adscribit
in apoph. Q.
Labeo.

* Utrique.

Quod in pu-
nienda iniu-
ria officium.

Hactenus de civili iustitia, nunc de bellicis officijs. Facit autem duo belli genera, quorum utriq; cõmunia sunt hæc: ut non nisi iussis de causis suscipiantur: ne inferantur nisi rebus repetitis, nisi solenniter denunciata: ut ritè gerantur, ne seuiamus supra modum in victos: humanius etiam qui se dedunt, recipiantur: fides hosti etiam priuatim præstetur, non modò in conuentis solennibus. Propria verò sunt illa, ut cum hoc hostium genere, qui de imperio certant, humaniùs agamus: cum his, qui vitam nostram petunt, seueriùs.

ATque in Rep. maximè conseruanda sunt iura belli. Nam cum sint duo genera decertandi: vnum per disceptationem, alterum per vim: cumque illud proprium sit hominis, hoc belluarum: confugiendū est ad posterius, si uti nō licet superiore. Qua-
re suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, ut

B

sine

Carthago in
Africa, Nu-
mantia in
Celtiberia à
Scipione Æ-
miliano fun-
ditus euerit.
Corinthus
item in A-
chaia à L.
Mummio
sublata quod
in Isthmo
esset, & ad
bellum mo-
uendum op-
portuna.

Quod in bel-
lis suscipien-
dis officium.

Quanta sa-
cramenti
militaris re-
ligio maio-
ribus.
Senis addi-
dit, ne pro-
nepotem hu-
ius, Vtice-
sem intelli-
geres, nisi
maius ad ab-
solutam eta-
tem refert.

sine iniuria in pace viuatur. Parta autem victoria, conseruandi sunt ij, qui non crudeles in bello, nec immanes fuerunt: vt maiores nostri Tusculanos, Æquos, Volscos, Sabinos, Hernicos, in ciuitatem etiam acceperunt: at Carthaginem, & Numantiam funditus sustulerunt. Nollem Corinthum: sed credo illos secutos opportunitatem loci maximè, ne posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. Mea quidem sententia, paci, quæ nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendū. In quo si mihi obtemperatum esset, etsi non optimam, at aliquā Remp. quæ nunc nulla est, haberemus. Et cum ijs, quos vi deuiceris, consulendum est: tum ij, qui armis positis ad imperatorum fidem confugiunt (quāuis murum aries percusserit) recipiendi sunt. In quo tantopere apud nostros iustitia culta est, vt ij, qui ciuitates, aut nationes deuictas bello, in fidem recepissent, earum patroni essent, more maiorum. Ac belli quidem æquitas sanctissimè feciali populi Romani iure perscripta est. Ex quo intelligi potest, nullum bellum esse iustum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denunciātū antè sit, & indictum. Pompeius Imperator tenebat prouinciam, in cuius exercitu Catonis filius tyro militabat: cum autem Pompilio videretur vnam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimisit. Sed cum amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, vt si eum pateret in exercitu remanere, secundo eum obligaret militiæ sacramento: quia priore amisso, iure cum hostibus pugnare non poterat: adeò summa erat obseruatio in bello mouendo. M. quidem Catonis senis epistola est ad M. filium, in qua scripsit se audisse eum missum factū esse à Consule, cum in Macedonia Persico bello miles esset. Monet igitur, vt caueat,

caueat, ne prælum ineat. Negat enim ius esse, quĩ miles non sit, pugnare cum hoste. Equidem illud etiam animaduerto, quòd qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi tristitiã rei mitigante: hostis enim apud maiores nostros dicebatur; quem nunc peregrinum dicimus. Indicant enim duodecim tabulæ: **AVT. STATVS. DIES CVM HOSTE.** Itaque, **ADVERSVS HOSTEM AETERNA AVTORITAS.** Quid ad hanc mansuetudinem addi potest, cum, quicum bella geras, tam molli nomine appellari? Quanquam id nomen durius iam effecit vetustas: à peregrino enim iam recessit, & propriè in eo, qui ferret arma contrà, remansit. Cum verò de Imperio decertatur, bellòque queritur gloria, causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paulò ante, iustas causas esse bellorum. Sed ea bella, quibus imperij gloria proposita est, minus acerbè gerenda sunt. Vt enim cum ciuilitè contendimus, aliter si est inimicus, aliter si competitor: cum altero certamen honoris, & dignitatis est, cum altero capitis & famæ: sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, vt cum inimicis gerabatur, vter esset, non vter imperaret: cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho de Imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi, crudelis Annibal, reliqui iustiores. Pyrrhi quidem de captiuis reddendis illa præclara sententia:

Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis:

Nec cauponantes bellum, sed belligerantes:

Ferro, non auro vitam cernamus vtrique,

Vósne velet, an me regnare heri, quidue ferat fors,

Virtute experiamur: & hoc simul accipe dictum,

Quorum virtuti belli fortuna pæpercit,

Eorundem me libertati parcere certum est.

Dono ducite; dòque volentibus cum magnis dijs.

Eniã

versus.

*Pyrrhus rex
ad Pyrrhum
Achillis fili-
um genus su-
um refere-
bat, cui aua
fuerat Æa-
cus.*

Regalis sanè & digna Æacidarum genere sententia. Atque etiam, si quid singuli, tēporibus adducti, hosti promiserint, est in eo ipso fides conseruanda : vt primo Punico bello Regulus captus à Pœnis, cū de captiuis commutandis Romam missus esset iurassētque se rediturum: primū, vt venit, captiuos reddendos in Senatu non censuit : deinde, cū retineretur à propinquis et ab amicis, ad supplicium redire maluit; quā fidem hosti datam fallere. Secundo autem Punico bello, post Cannensem pugnam, quos decem Annibal Romam adstrictos misit iureiurando se redituros esse, nisi de redimendis ijs, qui capti erant, impetrāssent : eos omnes censores, quoad quisq; eorū vixit, qui pēierāssent, in ærarijs reliquerunt; nec minùs illum, qui iurisiurandi fraude culpam inuenerat. Cū enim Annibalis permissu exisset è castris, redijt paulò post, quod se oblitum nescio quid diceret. Deinde egressus è castris, iureiurando se solutum putabat : & erat verbis, re non erat. Semper autem in fide quid senseris, non quid dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum est iustitiæ in hostem à maioribus nostris constitutum. Cū à Pyrrho perfuga, senatui est pollicitus, se venenum regi daturum, & eum necaturum; Senatus & C. Fabricius perfugam Pyrrho dedidit. Itanè hostis quidem, & potentis, & bellum vltro inferentis, cum scelere interitum approbavit. Ac de bellicis quidem officijs satis dictū est. Meminerimus autem etiam aduersus infimos iustitiā esse seruandam. Est autem infima cōditio, & fortuna seruorum, quibus, non malè præcipiunt, qui ita iubent vti, vt mercenariis; ad operam exigendam, & iusta præbenda. Cū autem duobus modis, id est, aut Vi, aut Fraude, fiat iniuria: fraus quasi vulpeculæ, vis leonis videtur : vtrunq; alienissimū ab homine est, sed fraus odio digna

Tantāque aliquos affecerunt ignominia, vt statim mortem sibi consciscerent, antore Liuius, Decad. 2. lib. 3.

Officium domini in seruos.

Triplex notendi genus, vi aperta.

na maiore. **T**ertius autem iniustitiæ nulla capitalior est, quàm eorum, qui tum, cum maximè fallunt, id agunt, ut viri boni esse videantur. De iustitia satis dictum est.

fraude occulta, & sub adumbrata honesti persona, quod est omnium sceleratissimum.

De liberalitate secunda iustitiæ parte, quam tamen Aristoteles modestiæ videtur annexere, in qua tria potissimum spectanda docet Cicero. Primum, ne quid demus, quod accipienti sit nociturum; neque, quod alijs largiamur, ab alijs per iniuriam auferamus. Secundum, ut pro facultatum modo liberalitatem exerceamus. Tertium, ne demus quibus non oportet. Dandum autem aut virtute commendatis, aut ijs qui nos honesta benevolentia prosequuntur: aut quibuscum nobis aliquod societatis vinculum intercedit: aut denique qui bene de nobis meriti, quibus & cum favore beneficium remetiendum: Postremo societatis humane gradus à summo fonte repetens, inter se cõponit, ut quantum cuique debetur, tantum præstetur. Sed hac de parte Seneca pluribus libris diligentissimè scripsit.

Deinceps (ut erat propositum) de beneficentia, ac liberalitate dicatur: qua quidem nihil est naturæ hominis accommodatius: sed habet multas cautiones. Videndum est enim primum, ne obsit benignitas, & ijs ipsis, quibus benignè videbitur fieri, & cæteris. Deinde, ne maior benignitas sit, quàm facultates. Tū ut pro dignitate cuique tribuatur, id enim est iustitiæ fundamentum, ad quam hæc referenda sunt omnia. Nam & qui gratificantur cuiquam, quod obsit illi, cui prodesse velle videantur, non benefici, neque liberales, sed perniciosi assentatores iudicandi sunt. Et qui alijs nocent, ut in alios liberales sint, in eadem sunt iniustitiâ, ut si ipsi in suam rem aliena conuertant. Sunt autem multi, & quidem cupidi splendoris & gloriæ, qui eripiunt alijs, quod alijs magis largiantur. Hique arbitrantur

Quomodo dandum, quantum, & quibus.

Ut si, pro ac si, Terentius: Ut si esset frater.

Tyrannica
liberalitas
Cæsaris &
Syllæ.

* *Aliis deli-
beratione.*

Quibus dan-
dum, probis
viris, claris,
aliquo vin-
culo nobis
coniunctis,
benèmeritis.

se beneficos in suos amicos visum iri, si locupletent eos quacunque ratione. Id autem tantum abest ab officio, vt nihil magis officio possit esse contrarium. Videndum est igitur, vt ea liberalitate vtamur, quæ profit amicis, noceat nemini. Quare L. Syllæ, & C. Cæsaris pecuniarum translatio à iustis dominis ad alienos, non debet liberalis videri. Nihil est enim liberale, quod non idem sit iustum. Alter erat locus cautionis, ne benignitas maior esset, quàm facultates: quòd, qui benigniores volunt esse, quàm res patitur, primum in eo peccant, quòd iniuriosi sunt in proximos. Quas enim copias his & suppeditari æquius est, & relinquere eas transferunt ad alienos. Inest autem in tali * liberalitate cupiditas plerumque rapiendi, & auferendi per iniuriam, vt ad largiendū suppetant copię. Videre etiā licet plerosque non tam natura liberales, quàm quadam gloria ductos, vt benefici videantur, facere multa, quæ videntur ab ostentatione magis, quàm à voluntate proficisci. Talis autem simulatio vanitati est coniunctior, quàm aut liberalitati, aut honestati. Tertium est propositum, vt in beneficentia delectus esset dignitatis: in quo & mores eius erunt spectandi, in quem beneficium conferetur, & animus erga nos, & communitas, ac societas vitæ, & ad nostras vtilitates officia ante collata: quæ vt concurrant omnia, optabile est: sin minus, plures causæ maioresque ponderis plus habebunt.

Mores non ad exactam illam sapientis Stoicirationem spectandos, sed ciuilem virtutis imaginem.

Quoniam autem viuitur non cū perfectis hominibus, plenèque sapientibus, sed cum ijs, in quibus præclare agitur, si sint simulachra virtutis: etiā hoc intelligendū puto, neminem omnino esse negligendū, in quo aliqua significatio virtutis appareat.

Colendum

Colendum autem esse ita quemque maximè, ut quisque maximè his virtutibus lenioribus erit ornatus; modestia, temperantia, ac ipsa, de qua iam multa dicta sunt, iustitia. Nam fortis animus & magnus in homine non perfectio, nec sapiente feruentior plerumque est: illæ verò virtutes virum bonum videntur potius attingere. Atque hæc in moribus considerentur.

*Quomodo considerata sit beneuolentia
aliorum erga nos.*

DE beneuolentia autem, quam quisque habeat erga nos, primum illud est in officio, ut ei plurimum tribuamus, à quo plurimum diligimur. Sed beneuolentiam non adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potius, & constantia iudicemus.

Bene meritis de nobis, quomodo referenda gratia.

SIn erunt merita, ut non ineunda, sed referenda sit gratia, maior quædam cura adhibenda est. Nullū enim officium referenda gratia magis necessarium est. Quod si ea, quæ acceperis utenda, maiore mensura (si modò possis) iubet reddere Hesiodus: quidnam beneficio prouocati facere debemus? Annon imitari agros fertiles, qui multo plus afferunt quàm acceperunt? Etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre: quales in eos esse debemus, qui iam profuerunt? Nam cum duo genera liberalitatis sint, vnum dandi beneficij, alterum reddendi: demus, nec ne, in nostra potestate est: non reddere, viro bono non licet, si modò id facere possit sine iniuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi. Nec dubium quin maximo cuique plurimum debeat. In quo tamen inprimis, quo quisque animo, studio, beneuolentia fecerit, ponderandum est. Multi enim faciunt

*Beneficia
cum fœnore
remitenda
à maiori.*

*Beneficia
potissimum
animo dan-
tis metienda.*

Non dan-
dum vt reci-
pias, sed vt
prosis ami-
co.

multa temeritate quadam sine iudicio, vel modo, in omnes, vel repentino quodam, quasi vento, impetu animi incitati: quæ beneficia æquè magna non sunt habenda, atque ea, quæ iudicio, consideratè, constantèrque delata sunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia (si cætera paria sint) hoc maximè officij est, vt quisq; maximè opis indigeat, ita ei potissimum opitulari; quod contra fit à plerisque. A quo enim plurimum sperant, etiamsi illis non eget, tamen ei potissimum inseruiunt.

In coniunctione vitæ quis ordo, ac primùm de societate vniuersali omnium mortalium.

Primi socie-
tatis huma-
næ fontes,
ratio, & o-
ratio.

O Primè autem societas hominum cōiunctiōque seruabitur, si vt quisque erit coniunctissimus, ita in eum benignitas plurimùm conferetur. Sed, quæ naturæ principia sint communitatis, & societatis humanæ, repetendū altius videtur. Est enim primum, quod cernitur in vniuersi generis humani societate. Eius autem vinculum est Ratio, & Oratio: quæ docendo, discendo, communicando, disceptando, iudicando conciliat inter se homines, coniungitque naturali quadam societate. Neq; vlla re longius absumus à natura ferarum, in quibus inesse fortitudinem sæpè dicimus, vt in equis, in leonibus; iustitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus. Sunt enim rationis, & orationis expertes. Ac latissimè quidem patens hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes societas hæc est: in qua omnium rerum, quas ad communem vsum hominum natura genuit, est seruanda cōmunitas, vt, quæ descripta sunt legibus, & iure ciuili, hæc ita teneantur: vt si constitutū, è quibus ipsis cætera sic obseruètur, vt in Græcorum prouerbio est: **A M I C O R V M E S S E O M N I A C O M M V N I A.** Omnia autem communia hominum videntur ea, quæ sunt generis eiusdē, quod ab

Ennio

Ennio positū in vna re, transferri in permultas potest.

Bellissimi
Ennij versus.

Homo qui erranti * comiter monstrat viam,

* Cognatus.

Quasi lumen de suo lumine accendat, facit :

Nihilominus ipsi lucet, cum illi accenderit.

Vna enim ex re satis præcipit, ut quicquid sine detrimento possit commodari, id tribuatur cuique, vel ignoto. Ex quo sunt illa communia, non prohibere aquam profluentem : pati ab igne ignem capere, si quis velit : consilium fidele deliberanti dare : quæ sunt ijs vtilia qui accipiunt, danti non molesta. Quare & his utendum est, & semper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed quoniam copiarum parvarum singulorum sunt, eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo : vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennij finem, **NIHILOMINUS UT IPSI LIBERAT**, ut facultas sit, qua in nostros simus liberales.

Quæ sunt
omnibus
absque discrimine
communica-
canda.

GRadus autem plures sunt societatis hominum. Ut enim ab illa discedatur infinitate, propior est eiusdem Gentis, Nationis, Linguae, qua maxime homines coniunguntur. Interius etiam est eiusdem esse ciuitatis. Multa enim sunt ciuibus inter se communia, forum, fana, porticus, viæ, leges, iura, iudicia, suffragia, consuetudines præterea & familiaritates, multæque cum multis res, rationesque contractæ. Arctior verò colligatio est, societas propinquorum. Ab illa enim immensa societate humani generis in exiguum angustumque concluditur. Nam cum sit hoc natura commune omnium animantium, ut habeant libidinem procreandi ; prima societas in ipso est coniugio : proxima in liberis, deinde, vna domus, communia omnia. Id autem est principium Urbis, & quasi seminarium Reipublicæ. Sequuntur fratrum coniunctiones, post consobrinorum,

Ab illa prima communitate ad
contractiones societates
descendit. Quæ communia
vniuersitatis.

Cognatio;

**Affinitates
ex coniugis.**

**Amicitia
virtute con-
ciliata.**

**Nihil ama-
bilius vir-
tute.
Amicitia
iuxta Pytha-
goram æ-
qualitas est.
Idem dixit
amicitiam v-
nam esse a-
nimam in
corporibus
duobus.**

**Patriæ debe-
mus pluri-
mum.
Oppetere
mortem, id
est, vltro
mori.**

norum, sobrinorūque: qui cū vna domo iam capi non possint, in alias domos, tanquam in colonias exeunt. Sequentur connubia & affinitates, ex quibus etiam plures propinqui. Quæ propagatio, & soboles, origo est rerum publicarum. Sanguinis autem coniunctio & beneuolentia deuincit charitate homines. Magnum est enim eadem habere monumēta maiorū, iisdem vti sacris, sepulchra habere cōmunia. Sed omnium societatum nulla præstantior est, nulla firmitior, quā cū viri boni moribus similes sunt familiaritate coniuncti. Illud enim honestum (quod sæpe diximus) etiam si in alio cernamus, tamē nos mouet: atque illi, in quo id inesse videtur, amicos facit. Et quanquā omnis virtus nos ad se allicit, facitque vt eos diligamus, in quibus ipsa inesse videatur: tamen Iustitia & liberalitas id maximē efficit, Nihil autē est amabilius, nec copulatius, quā morum similitudo bonorum. In quibus enim eadem studia sunt, eadēmq; voluntates: in his fit, vt æquē quisque altero delectetur, ac seipso. Efficiturque id, quod Pythagoras vult in amicitia, vt vnus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas est, quæ conficitur ex beneficijs vltro, citroque datis, acceptisque. Quæ mutua, & grata dum sunt, inter quos ea sunt, firma deuinciuntur societate. Sed cū omnia ratione, animoque lustraueris, omnium societatum nulla est gratior, nulla charior, quā, ea, quæ cum Rep. est vnicuique nostrū. Chari sunt parentes, chari liberi, propinqui, familiares: sed omnes omniū charitates patria vna complexa est: pro qua quis bonus dubitet mortē oppetere, si ei sit profuturus? Quo est detestabilior istorum immanitas, qui lacerarunt omni scelere patriam, & in ea funditus delenda occupati & sunt & fuerunt. Sed si contentio quædam, & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum

buendum sit officij: principes sunt patria & Parentes, quorum beneficijs maximè obligati sumus: proximi liberi, totaque domus, quæ spectat in nos solos, neque aliud vllum potest habere perfugium: deinceps benè conuenientes propinqui, quibus communis etiam plerunque fortuna est. Quamobrem necessaria præsidia vitæ debentur ijs maximè, quos antè dixi. Vita autem victusque communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam obiurgationes in amicis vigent maximè. Estque ea iucundissima amicitia, quam similitudo morum coniugauit.

Conuenientes, pro concordibus. Quid sanguine coniunctis, quid amicis potissimum debeamus.

Liberalitatis officia non solum ab his gradibus societatis, sed etiam ab alijs circumstantijs spectari oportere.

Sed in his omnibus officijs tribuendis videndum erit, quid cuique maximè necesse sit, & quid quique nobiscum, vel sine nobis aut possit cõsequi, aut non possit. Ita non iidem erunt necessitudinum gradus, qui & temporum: suntque officia, quæ alijs magis, quàm alijs debeantur: vt vicinum citius adiueris in * frugibus percipiendis, quàm aut fratrem, aut familiarem. At si lis in iudicio sit, propinquum potius & amicum, quàm vicinum defenderis. Hæc igitur, & talia circumspicienda sunt in omni officio: & consuetudo, exercitatioque capienda, vt boni ratiocinatores officiorum esse possimus, & addendo, deducendoque, videre, quæ reliqui summa fiat: ex quo quantum cuique debeat, intelligas. Sed, vt nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamuis artis præcepta perceperint, quicquam magna laude dignum sine usu & exercitatione consequi possunt: sic officij conseruandi præcepta traduntur illa quidem, vt faciamus ipsi, sed rei magnitudo usum quoque exercitationemque desiderat. Atque ab ijs rebus, quæ sunt in iure societatis humanæ, quemadmodum ducatur

Vicinis quid debeat. * Alias, fructibus.

Quæ reliqui, id est, quantum relinquatur, deductis & additis quæ oportuit.

ducatur honestum, ex quo ortum est officium, satis ferè diximus.

Magnanimitas tertius officiorum fons, quæ ex rerum humanarum contemptu, & animi amplitudine quadam nascitur: declaratur autem potissimum in periculis ad-eundis, & arduis rebus obeundis. Hinc ad dextram est audacia, pertinacia, immanitas, arrogantia, crudelitas, confidentia, morositas, ira, seuitia, ambitio: ad leuam, timiditas, ignauia, stupor, & id genus vitia. Exercetur autem magnanimitas partim in rebus bellicis, magis autem in negotijs urbanis, denique & priuata in vita: de quibus omnibus variè differit Cicero.

Commenda-
tio fortitu-
dinis.

In primis op-
probratur
pusillanimitas.

Ex Ennio
verba Impe-
ratoris, ex-
emplo Clæ-
liæ, militum
ignauium
increpantis.
In hoc car-
mine molli-
cici est ex-
probratio,
quoniam
Salmacis
fons potus,
effæminare
dicitur.

Intelligendum est autem, cùm proposita sint genera quatuor, è quibus honestas, officiũque manaret, splendidissimum videri, quod animo magno, elatòque, humanasque res despiciente, factum sit. Itaque in probris maximè in promptu est, si quid tale dici potest:

*Vos etenim iuuenes, animos geritis muliebres,
Illaque virgo viri. Et si quid est eiusmodi:
Salmacida spolia sine sanguine, & sudore.*

Contraque in laudibus, quæ magno animo, & fortiter excellèterque gesta sunt, ea nescio quo modo quasi pleniore ore laudamus. Hinc Rhetorũ campus de Marathone, Salamine, Plataeis, Thermopylis, Leuctris, Stratocle. Hinc noster Cocles, hinc Decii, hinc Cneus, & Publicus Scipiones, hinc Marcus Marcellus innumerabilesque alij: maximèque ipse populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem studium bellicæ gloriæ, quod statuas quoque videmus ornatu ferè militari.

*Fortitudinem si ab honestate recedat, nomen
suum amittere.*

Sed ea animi elatio, quæ cernitur in periculis & laboribus, si iustitia vacat, pugnatque non pro salute

salute communi, sed pro suis commodis, in vitio est. Non enim modo id virtutis non est, sed potius immanitatis, omnem humanitatem repellentis. Itaque probè definitur à Stoicis fortitudo, cum eam virtutem esse dicunt propugnantem pro æquitate. Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est, insidijs & malitia laudem est adeptus. Nihil enim honestum esse potest, quod iustitia vacat. Præclarū igitur Platonis illud: Non solū, inquit, scientia, quæ est remora à iustitia, calliditas potius, quā sapientia est appellanda: verum etiam animus paratus ad periculum, si sua cupiditate, non vtilitate cōmuni impellitur, audaciæ potiùs nomen habeat, quàm fortitudinis. Itaque viros fortes, & magnanimos eisdem bonos, & simplices, veritatis amicos, minimèq; fallaces esse volumus: quæ sunt ex media laude iustitiæ. Sed illud odiosum est, quòd in hac elatione, & magnitudine animi, facillimè pertinacia & nimia cupiditas principatus innascitur. Vt enim apud Platone est, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatū esse cupiditate vincendi: sic, vt quisque animi magnitudine maximè excellit, ita maximè vult princeps omnium esse, vel potiùs solus esse. Difficile autem est, cum præstare omnibus concupiēris, seruare æquitatem, quæ est iustitiæ maximè propria. Ex quo fit, vt neque disceptatione vinci se, nec vllō publico ac legitimo iure patiantur. Existuntque in Rep. plerunq; largitores, & factiosi, vt opes quàm maximas consequantur, & sint vi potius superiores, quàm iustitia pares. Sed quo difficilius, hoc præclarius. Nul- lum enim est tempus, quod iustitia vacare debeat. Fortes igitur, & magnanimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui propulsant iniuriam. Vera autem & sapiens animi magnitudo honestum illud, quod maximè natura sequitur, in factis positum,

non

Magnanimi-
tas à iustitia
pendet.
Pertinacia
elati animi
comes.

Prouerbio
Socratis, pul-
chra quæ dif-
ficilia.
Qui gloriæ
spe pericula
suscipit, am-
bitiosus, non
fortis.

Lubricus, an-
ceps, & peri-
culosus.

non in gloria iudicat; principemque se esse mauult
quàm videri. Etenim qui ex errore imperitæ multi-
tudinis pendet, hic in magnis viris non est habend-
us. Faciliè autem ad res iniustas impellitur, vt
quisque est altissimo animo, & gloriæ cupido. Qui
locus est sanè lubricus, quòd vix inuenitur, qui la-
boribus susceptis, periculisque aditis, non quasi
mercedem rerum gestarum desiderat gloriam.

*Vera magnanimitas duabus in rebus potissimum sita,
in contemnendis tum prosperis, tum aduersis, & in arduis
rebus gerendis.*

OMnino fortis animus & magnus duabus rebus
maximè cernitur: quarum vna in rerum exter-
narum despiciètia ponitur, cùm persuasum sit, nihil
hominem, nisi quod honestum, decorumque sit, aut
admirari, aut optare, aut expetere oportere: nullique
neque homini, neque perturbationi animi, nec for-
tunæ succumbere. Altera est res, vt cùm ita sis affe-
ctus animo, vt supra dixi, res geras magnas illas qui-
dè, & maximè vtilis, sed vehementer arduas, plenaf-
que laborū, & periculorū cùm vitæ, tum ^{*} aliarum
rerū, quæ ad vitam pertinent. Harum rerum duarū
splendor omnis & amplitudo est, addo etiā vtilitatē,
in posteriore: causa autem & ratio efficiens magnos
viros est in priore. In eo enim est illud, quòd excel-
lentes animos, & humana contemnentes facit. Id
autem ipsum cernitur in duobus, si & solum id quod
honestum sit, bonum iudices, & omni animi pertur-
batione liber sis. Nam & ea, quæ eximia plerisque,
& præclara videntur, parua ducere, eaque ratione
stabili, firmaque cōtemnere, fortis animi, magnique
ducendū est. Et ea, quæ videntur acerba, quæ mul-
ta & varia in hominum vita, fortunæque versantur,
ita ferre, vt nihil à statu naturæ discedas, nihil à dig-
nitate sapientis, hoc robusti animi est, magnæque
constantia.

*u. Alias, mul-
tarum.*

constantia. Non est autem consentaneum, qui metu non frangatur, cum frangi cupiditate: nec, qui inuictū se à labore præstiterit, vinci à voluptate. Quāobrem & hæc vitanda sunt, & pecuniæ fugienda cupiditas. Nihil enim est tam angustū animi tamque parui quā amare diuitias. Nihil honestius, magnificentiusque quam pecuniā contemnere, si non habeas; si habeas, ad beneficentiam liberalitatēque conferre. Cauenda est etiam gloriæ cupiditas, vt supra dixi: Eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet esse contentio. Nec verò Imperia expetenda, ac potius aut non accipienda interdum; aut deponenda nonnunquam. Vacandum autem est omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tū etiam ægritudine, & voluptate animi, & iracundia, vt tranquillitas adsit, & securitas, quæ afferat cum constantiam, tū etiam dignitatem. Multi autem & sunt, & fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes, à negotijs publicis se remouerunt, ad otiumque perfugerunt. In his & nobilissimi philosophi, longēque principes, & quidā homines seueri, & graues, nec populi, nec principū mores ferre potuerunt. Vixeruntque nonnulli in agris delectati re sua familiari. His idem propositum fuit, quod regibus, vt ne quā re egerent, ne cui parerent, libertate vterentur: cuius proprium est sic viuere, vt velis. Quare cum hoc commune sit potentia cupidorum cum ijs, quos dixi, otiosis: alteri se adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant; alteri, si contenti sint & suo, & paruo. In quo quidem errorum omnino contemnenda est sententia. Sed & facilius & tutius, & minùs alijs grauis aut molesta vita est otiosorum: fructuosior autem hominū generi, & ad claritatem amplitudinēque aptior, eorum, qui se ad Remp. & ad res magnas gerendas accom-

Turpius à voluptate vinci quā à dolore. Humilis animi mirari diuitias. Equabilitas animi propria fortitudinis.

Fuga negotiorum.

Vt ne pro ne.

Vt Plato.

moda-

Vt Scipio.

Non satis
constanter,
id est, alibi
cōtemnunt,
alibi mi-
nimè.

* Maiorūque
efficienda.
Maiora viri-
bus aggredi,
temeritatis
est: quæ pos-
sis, in his tibi
diffidere, ig-
naviæ.

modauerūt. Quapropter & ijs forsitan concedendū sit Remp. non capeſſentibus, qui excellenti ingenio, doctrinæ sese dediderunt: & ijs qui aut valetudinis imbecillitate, aut aliqua grauiore causā impediri, à Repub. recesserunt, cū eius administrandæ potestatem alijs, laudēque concederent. Quibus autem talis nulla sit causā, si despiciere se dicant ea, quæ plerique admirantur, imperia, & magistratus, ijs non modò non laudi, verum etiam vitio dandum puto. Quorum iudicium in eo, quòd gloriam contemnant, & pro nihilo putent, difficile factu est non probare: sed videntur labores, & molestias, tum offensionum, tum repulsarum, quasi quandam ignominiam timere, & infamiā. Sunt enim, qui in rebus contrarijs parū sibi consent, voluptatem seuerissimè contemnant, in dolore sint molliores, gloriam negligant, frangantur infamia: atque ea quidem non satis constanter. Sed ijs, qui habent à natura adiumenta rerū gerendarum, abiecta omni cunctatione adipiscendi magistratus sunt, & gerenda resp. est. Nec enim aliter aut regi ciuitas, aut declarari animi magnitudo potest. Capeſſentibus autem Rempub. nihilominus, quàm philosophis, haud scio an magis etiam, & magnificentia, & despicientia adhibenda sit rerum humanarum, quam sæpe dico, & tranquillitas animi atque securitas: si quidem nec anxij futuri sunt, & cum gravitate, constantiaque victuri. Quæ eò faciliora sunt philosophis, quò minus patent multa in eorū vita, quæ fortuna feriat, & quò minus multis rebus egēt: & quia, si quid aduersi eueniat, tā grauius cadere nō possunt. Quocirca nō sine causā maiores motus animorum concitantur, * maiorque cura efficiendi Remp. gerentibus, quàm quietis: quo magis his & magnitudo animi est adhibenda, & vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam quàm

autē qui accedit, caueat, ne id modò cōsideret, quàm illa res honesta sit: sed etiam, vt habeat, efficiendi facultatē. In quo ipso considerandū est, ne aut temerē desperet propter ignauiam, aut nimis confidat propter cupiditatē: in omnibus autē negotijs prius, quàm aggrediare, adhibenda est præparatio diligens.

Longè fortius esse civilibus in rebus quàm bellicis antecellere, multis argumentis docet, nonnihilque de se.

SED cūm pleique arbitrentur res bellicas maiores esse, quàm vrbanas, minuēda est hæc opinio. Multi enim bella sæpe quæsiuerunt propter gloriæ cupiditatem: atque id in magnis animis, ingenijsque plerunque contingit: eoque magis si sunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. Verè autem si volumus iudicare, multæ res extiterunt vrbanae maiores, clariorēque, quàm bellicæ. Quamuis enim Themistocles iure laudetur, & sit eius nomen, quàm Solonis, illustrius: citeturque Salamis clarissimæ testis victoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis ei, quo primū constituit Areopagitas: non minus præclarum hoc, quàm illud, iudicandum est. Illud enim semel profuit, hoc semper proderit ciuitati. Hoc consilio leges Atheniensium, hoc maiorū instituta seruātur. Et Themistocles quidē nihil dixerit, in quo ipse Areopagum adiuuerit: at ab illō verum est, adiutum esse Themistoclem. Est enim bellū gestum consilio Senatus eius, qui à Solone erat constitutus. Licet eadē de Pausania, Lyfandroque dicere: quorum rebus gestis quanquam imperium Lacedæmonijs dilatatum putatur; tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus, & disciplinæ cōferendi sunt. Quinetiam ob hæc ipsas causas & paratiores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem neque, pueris nobis, M. Scavrus C. Mario, neque, cum versaremur in Repub. Q. Catulus Cn. Pompeio

Themistocles Atheniensis imperator apud Salaminam insulam Xerxem prælio vicit. Solon Salaminus dedit leges maximè salutares. Lycurgus legum lator Pausaniæ ac Lyfandro ducibus, multis victorijs nobilib. antefertur. M. Scavrus eloquentia & iuris cōsent a cōmendatur, & Q. Catulus in rebus ci-

uilibus flo-
ruerunt.
Marius &
Pompeius
belli gloria.
Scipio Ami-
hanus Nu-
mantiam sa-
stulit.
Scipio Nafi-
ca Tiberium
Gracchum
perniciosas
leges feren-
tem priuatus
occidit.
Hic est inui-
diosus ille
versiculus,
quo Cicero
gloriarus est
se in toga
Catilinariam
coniuratione-
nem oppres-
sisse.
Ter trium-
phant Pompe-
ius, de
Afris, & ite-
rum de His-
panis, terti-
um de Mi-
thridate.
*Al. otium.

cedere videbatur. Partui enim sunt foris arma, nisi est consilium domi. Nec plus Africanus, singularis & vir, & Imperator, in excindenda Numantia, Reip. profuit, quam eodem tempore P. Nasica priuatus, cum Tiberium Gracchum interemit. Quanquam hæc quidem res non solum ex domestica est ratione: attingit enim & bellicam, quoniam vi, manuque confecta est: sed tamen id ipsum gestum est consilio urbano, sine exercitu. Illud autem optimum est, in quo me solere ab improbis, & inuidis inuadi audio.

Cedant arma togæ, concedat laurea linguae.

Vt enim alios omittam, nobis Remp. gubernantibus, nonne togæ arma cessere? Neque enim in Rep. periculum fuit grauius vnquam, nec maius *odum. Ita consilijs, diligentiaque nostra celeriter de manibus audacissimorum ciuium delapsa arma ipsa ceciderunt. Quæ res igitur gesta est vnquam in bello tanta? quis triumphus conferendus? Licet enim mihi, Marce fili, apud te gloriar, ad quem & hæreditas huius gloriæ, & factorum imitatio pertinet. Mihi quidem certè, vir abundans bellicis laudibus Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit, vt diceret frustra se tertium triumphum deportaturum fuisse, nisi meo in Remp. beneficio, vbi triumpharet, esset habiturus. Sunt ergo domesticæ fortitudines non inferiores militariibus: in quibus plus etiam, quam in his operæ studiique ponendum est. Omnino enim illud honestum, quod ex animo excelsò magnificoque; quærimus, animi efficitur, non corporis viribus. Exercendum tamè corpus, & ita afficiendum est, vt obedire consilio, rationique possit in exequendis negotijs, & in labore tolerando. Honestum autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi cura & cogitatione: in quo non minorem utilitatem afferunt, qui rogati Reipub. præsumt, quam qui bella gerunt.

Itaq;

Itaq; eorum consilio sæpe aut non suscepta, aut cōfecta bella sunt, nonnunquam etiam illata: vt M. Catonis *bellum tertium Punicum in quo etiam mortui valuit autoritas. Quare expetenda quidem magis est decernendi ratio, quam decertandi fortitudo. Sed cauendum, ne id bellandi magis fuga, quam vtilitatis ratione faciamus. Bellum autē ita suscipiatur, vt nihil aliud, nisi pax quæ sita videatur. Fortis verò animi, & constantis est, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu deiici, vt dicitur, sed præsentis animi vti consilio, nec à ratione discedere: quanquam hoc animi, illud etiam ingenij magni est, præcipere cogitatione futura, & aliquantò antè constituere, quid accidere possit in vtramque partem, & quid agendum sit, cum quid euenerit; nec committere, vt aliquando dicendum sit, Non putaram. Hæc sunt opera magni animi, & excelsi, & prudentia, consilioque fidentis. Temerè autem in acie versari, & manu cum hoste conflagere, immane quiddam, & belluarum simile est: sed cum tempus est, necessitasque postulat, decertandum manu est, & mors seruituti, turpitudini que anteponebatur.

*Alienam esse ab officio magnanimi crudelitatem,
& item temeritatem.*

DE euertendis autē, diripiendisque vrbibus, valde illud considerandum est, ne quid temerè, ne quid crudeliter fiat, idque est viri magnanimi, rebus agitatæ punire fontes, multitudinem conseruare, in omni fortuna, recta atque honesta retinere.

Pericula quatenus viro forti suscipienda.

VT enim sunt (quemadmodum supra dixi) qui vrbis rebus bellicas anteponunt: sic reperias multos, quibus periculosa & callida consilia, quietis cogitationibus & splendidiora, & maiora videantur. Nunquam omnino periculi fuga committendum est,

* Consilio.
M. Cato sic
quam triduo
secum è Car-
thagine tulerat, in senatu
ostensa, per-
suasit vt ter-
cium bellum
Punicum
susceperetur,
quo etiam
euerfa est
Carthago.
qui cum in-
sequenti ani-
mo mortuus
esset, tamen
valuit & se-
pulti autori-
tas contra
Nasicam, ne
euerteretur,
suadentem.
Turpe non
putaram.
Scipionis a-
pophtheg-
ma.
Non sciendum in vi-
ctos.
Multitudini
parcendum.

Magnanimus non nisi idonea de causa pericula suscipit.

Bellissima Metaphoræ.

Quæ res potius periclitanda,

* Callicratides Lacedæmoniorum dux, ab officio magnanimi recessit, qui classi, quam privatæ gloriæ iacturam facere maluerit: historia est apud Xenophontem, primo Paralipomenon. Cleombro-

tus Lacedæmonius ab Epaminonda Thebanorum duce victus, magna suorum clade. Fabius cupidator; historia notissima.

vt imbelles, timidique videamur. Sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis, sine causa: quo nihil potest esse stultius. Quapropter, in adeundis periculis, consuetudo imitanda medicorum est, qui leuiter ægrotantes leuiter curant: grauioribus autem morbis periculosas curationes, & ancipites adhibere coguntur. Quare in tranquillo, tempestatem aduersam optare dementis est: subuenire autem tempestati quauis ratione, sapientis: eoque magis, si plus adipiscare re explicata boni, quàm addubitata mali. Periculosa autem rerum actiones partim ijs sunt, qui eas suscipiunt, partim Reipub. Itemque alij de vita, alij de gloria, & beneuolentia ciuium in discrimen vocantur. Promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quàm ad communia, dimicareque paratius de honore, & gloria, quàm de cæteris commodis. Inuenti autem multi sunt, qui non modò pecuniam, sed vitam etiam profundere pro patria parati essent: iidem gloriæ iacturam ne minimam quidem facere vellent, ne Repub. quidem postulante: vt Callicratides, qui, cum Lacædemoniorum dux fuisset Peloponnesiaco bello, multaque fecisset egregiè, vertit ad extremum omnia, cum consilio non paruit eorum, qui classem ab Arginufis remonendam, nec cum Atheniensibus dimicandum putabant. Quibus ille respondit, Lacedæmonios classe illa amissa, aliam parare posse: se fugere sine suo dedecore non posse. Atque hæc quidem Lacedæmonijs plaga mediocris fuit: illa pestifera, quæ cum Cleombrotus, inuidiam timens, temerè cum Epaminonda conflixisset, Lacedæmoniorum opes corruerunt. Quanto Qu. Fabius Maximus melius? de quo Ennius:

Vnus

Unus homo nobis cunctando restituit rem :

Non ponebat enim rumores ante salutem.

Ergo postque magisque viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum est, etiam in rebus urbanis. Sunt enim, qui quod sentiunt, etiam si optimum sit, tamen invidiæ metu nō audent dicere.

Fortis est
falsam infa-
miam con-
temnere.

OMnino qui Reipublicæ præfuturi sunt, duo Platonis præcepta teneant: Vnum, ut utilitatem civium sic tueantur, ut quicquid agunt, ad eam referant, obliti commodorum suorum: Alterum, ut totum corpus Reip. curent, ne, dum partem aliquam tuentur, reliquas deserant. Ut enim tutela, sic procuratio Reip. ad utilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissæ est, gerenda est. Qui autem parti civium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in civitatem inducunt, seditionem, atque discordiam. Ex quo evenit, ut alij populares, alij studiosi optimi cuiusque videantur, pauci vniuersorum. Hinc apud Athenienses magnæ discordiæ ortæ: in nostra Repub. non solum seditiones, sed pestifera etiam bella civilia: quæ grauis, & fortis civis, & in Rep. dignus principatu fugiet, atque oderit, tradetque se totum Reip. neque opes, aut potentiam consecrabitur, totamque eam sic tuebitur, ut omnibus consulret. Nec verò criminibus falsis in odium, aut invidiam quenquā vocabit: omninoque ita iustitiæ, honestati que adhærescet, ut, dum eam conseruet, quemuis grauitè offendat, mortemque opperat potius, quam deserat illa, quæ dixi.

De honoribus vehementer contendere contra officium esse magnanimi.

Miserrima est omnino ambitio, honorumque contentio: de qua præclare apud eundem est Plato-

Magnanimi
est publica
commoda
suis antepo-
nere.
Magistratus
æquus om-
nibus, & par-
tium studio
vacuus.
Optimum
optimatem
dicit.
Fortis ut
non recusat
invidiam in
loco, ita nec
temerè an-
cessit.

nem: similiter facere eos, qui inter se contenderent, vter potius Remp. administraret, vt si nautæ certarent, quis eorum potissimum gubernaret. Idemque præcipit, vt eos aduersarios existimemus, qui arma contra ferant: non eos, qui suo iudicio tueri Remp. velint, qualis fuit inter P. Africanum, & Q. Metellum sine acerbitate dissensio.

Ciuilis dissensio inter P. Scipionem & Q. Metellum.

Ira moderari proprium fortitudinis.

NEc verò audiendi sunt, qui grauiter irascendū inimicis putabunt, idque magnanimi, & fortis viri esse censebunt. Nihil enim laudabilius, nihil magno & præclaro viro dignius placabilitate, atque clementia. In liberis verò populis, & in iuris æqualitate, exercenda etiam est facilitas, & altitudo animi, quæ dicitur: ne, si irascamur aut intempestiuè accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morositate inutilem, & odiosam incidamus. Et tamen ita probanda est mansuetudo, atque clementia, vt adhibeatur Reip. causa seueritas, sine qua administrari ciuitas non potest.

Morositas contra officium fortitudinis.

In animaduertendo maximè ab ira temperandum.

*Punitur, legit Nonnius, Marcellus & Seruius. Horatius. Virtus est medium vtriusque redactum. Stoici affectibus vacare, Peripatetici moderari sapientem volunt.

OMnis autem & animaduersio & castigatio contumelia vacare debet, neque ad eius, qui *punit aliquem, aut verbis castigat, sed ad Reip. utilitatem referri. Cauendum est etiam, ne maior poena quàm culpa sit: & ne iisdem de causis alij plectantur, alij ne appellentur quidem. Prohibenda autem maximè est ira in puniendo. Nunquā enim iratus qui accedet ad poenam, mediocritatē illam tenebit, quæ est inter nimium & parum: quæ placet Peripateticis, & rectè placet, modò ne laudarent iracundiam, & dicerent, vtiliter à natura datam. Illa verò omnibus in rebus repudianda est: optandumque, vt ij qui præsumunt Reipub. legum similes sint, quæ ad puniendum non iracundia, sed æquitate ducuntur.

Mag-

*Magnanimi est neque secundis insoleſcere,
neque deſci aduerſis.*

ATq; etiam in rebus proſperis, & ad voluntatem noſtram fluentibus, ſuperbiam, ſaſtidium, arrogantiamque magnopere fugiamus. Nam vt aduerſas res, ſic ſecundas immoderate ferre, leuitatis eſt. Præclaraque eſt æquabilitas in omni vita, & idem ſemper vultus, eademque frons: vt de Socrate, itémque de C. Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum regem, rebus geſtis, & gloria ſuperatū à filio: facilitate verò, & humanitate video ſuperiorem fuiſſe. Itaque alter ſemper magnus, alter ſæpe turpiſſimus fuit: vt rectè præcipere videantur, qui morient, vt quanto ſuperiores ſimus, tanto nos ſummiſſius geramus. Panætius quidem auditorem Africanum, & familiarem ſuum ſolitum ait dicere; ſicut equos propter crebras contentiones præliorum, ferocitate exultantes, domitoribus tradere ſoleant, vt hiſ facilioribus poſſint vti: ſic homines ſecundis rebus effrænatos, ſibi que præſidentes, tanquam in gymnasium rationis, & doctrinæ duci oportere, vt perſpicerent rerum humanarum imbecillitatem, varietatemque fortunæ. Atque etiam in ſecundiſſimis rebus maximè eſt vtendum conſilio amicorum, hiſque maior etiam quàm antè, tribuenda eſt autoritas: iſſique temporibus cauendū eſt, ne aſſentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos ſinamus: in quo falli facile eſt. Tales enim nos eſſe putamus, vt iure laudemur. Ex quo naſcuntur innumerabilia peccata, cum homines inflati opinionibus turpiter irridètur, & in maximis verſantur erroribus. Sed hæc quidem hætenùs.

Officia magnanimi in otio honeſta.

Illud autè ſic eſt iudicandum, maximas geri res, & maximi animi, ab ijs qui Rempublīcā regāt, quòd

Africani a-
pophtheg-
ma.

Præſidere,
nimium fi-
dere.

Magnani-
mus aſſenta-
tiones non
recipit.

Vt Pompu-
nius Atticus.

Priora tria
ad negotia-
lem vitam,
Posteriora
ad otiosam
pertinent.

corum administratio latissimè pateat, ad plurimós-
que pertineat. Esse autē magni animi, & fuisse mul-
tos, etiam in vita otiosa, qui aut inuestigarent, aut
conarentur magna quædam, seseq; suarum rerū fi-
nibus continerent: aut interiecti inter philosophos,
& eos, qui Remp. administrarent, delectarentur re
sua familiari, non eam quidem omni ratione exag-
gerantes, neque excludentes ab eius vsu suos; poti-
usq; & amicis impertientes, & Reip. si quando vsus
esset. Quæ primū bene parta sit, nullo neque tur-
pi questu, neq; odioso: tū, quā plurimis, modò dig-
nis, se vtilem præbeat. deinde augeatur ratione, dili-
gentia, parsimonia: nec libidini potius, luxuriæque,
quā liberalitati, & beneficentiæ pateat. Hæc præ-
scripta seruantem licet magnificè, & grauiter, ani-
mosèque viuere, atque etiam simpliciter, fideliter,
vitæque hominum amicè.

TEMPERANTIA.

*Quartus officiorum fons Temperantia, quam Aristote-
les moderationem esse putat cupiditatum, earum duntax-
at, quæ circa gulæ, & inguinis voluptates versantur. Tem-
perās, inquit, ea cupit quæ oportet, & ut oportet, & quan-
do oportet. Huius est caput, ut cupiditas rationi pareat, si-
cut puer pedagogo. Indidem oritur illud decorum, quod
quemadmodum à natura, ac cæteris circumstantijs duca-
tur, omneque vitæ officium eo honestet, diuinitus tradit Ci-
cero.*

SEquitur, ut de vna reliqua parte honestatis dicen-
dum sit: in qua verecundia, & quasi quidā orna-
tus vitæ, temperantia, & modestia, omnisque seda-
tio perturbationum animi, & rerum modus cernitur.
Hoc loco continetur id, quod dici Latine Decorum
potest. Græcè enim τὸ ὀπίον dicitur. Huius vis ea est,
ut ab honesto non queat separari. Nam & quod
deceat,

deceat, honestum : & quod honestum est, deceat : Decorum honesti comes.
 Qualis autem differentia sit honesti, & decori facilius intelligi, quàm explanari potest. Quicquid enim est quod deceat, id tum apparet, cum antegressa est honestas.

Duplex decorum: generale, quod in omni officio situm est: & speciale, quod temperantiam propriè consequitur. Diuus Ambrosius generale decorum accipit, quod ex harmonia, & consensu omnium inter se virtutū existit, quale relucet in concordia vniuersitatis: speciale, quod in una quapiam parte reluceat, potissimum tamē in temperantia.

ITaque non solum in hac parte honestatis, de qua hoc loco differendum est, sed etiam in tribus superioribus, quid deceat, apparet. Nā & ratione uti, atque oratione prudenter; & agere quod agas, consideratē, omniq; in re, quid sit veri, videre, & tueri decet: contrāq; falli, errare, labi, decipi, tam dedecet, quàm delirare, & mente captum esse. Et iusta omnia decora sunt: iniusta contra, vt turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis. Quod enim viriliter, animoq; magno fit, id dignum viro, & decorum videtur: quod contrā, id vt turpe, sic indecorum. Quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, Decorū : & ita pertinet, vt non recondita quadam ratione cernatur, sed sit in promptu. Est enim quiddam (idque intelligitur in omni virtute) quod deceat, quod cogitatione magis à virtute potest, quàm re separari. Et vt venustas, & pulchritudo corporis secerni non potest à valetudine. sic hoc, de quo loquimur, Decorum, totum illud quidem est cum virtute confusum, sed mente, & cogitatione distinguitur. Est autem eius descriptio duplex. Nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur: & aliud huic subiectum, quod

Decorum in prudentia.

Decorum iustitiz.

Decorum ab honesto, re non separatur.

quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atque illud superius sic fere definiri solet: Decorum id est, quod consentaneum sit hominis excellētiæ, in eo, in quo natura eius à reliquis animantibus differat. Quæ autem pars subiecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum esse velint, quod ita naturæ consentaneum sit, ut in eo moderatio, & temperantia appareat cum specie quadam liberali. Hæc ita intelligi a Philosophis possumus existimare ex eo decoro, quod poetæ sequuntur: de quo alio loco plura dici solent. Sed tum seruare illud poetæ dicimus, quod deceat, cum id, quod quaque persona dignum est, & fit, & dicitur: Vt si Æacus, aut Minos diceret,

Liberali, id
est, honesta.

Horatius,
Reddere
personæ scit
conuenien-
tia cuique.

Oderint, dum metuant: aut,

Natis sepulchrum ipse est parens:

Indecorum videretur, quod eos fuisse iustos accepimus. At, Atreo dicente, plausus excitantur: est enim digna persona oratio. Sed poetæ quid quémque deceat, ex persona iudicabunt: nobis autem personam imposuit ipsa natura, magna cum excellētia, præstantiæque animantium reliquorum. Quocirca poetæ in magna varietate personarū, etiam vitiosis quid conueniat, & quid deceat, videbunt: nobis autem cum à natura, constantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ, partes datæ sint: cumque eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos aduersus homines geramus: efficitur, ut & illud quod ad omnem honestatem pertinet, decorum, quàm latè fufum sit, appareat: & hoc, quod spectatur in ynoquoque genere virtutis. Vt enim pulchritudo corporis apta compositione membrorum mouet oculos, & delectat hoc ipso, quod inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt: sic hoc decorum, quod elucet in vita, mouet approbationem eorum, quibus cum viuatur, ordine, & constantia, & moderatione

46
Decorum
poetarum
honestis, ac
turpibus
commune.

dictorum

dictorum omnium, atque factorum. Adhibenda est igitur quædam reuerentia aduersus homines & optimi cuiusque, & reliquorum. Nam negligere, quid de se quisque sentiat, non solum arrogantis est, sed etiam omnino dissoluti. Est autem, quod differat in omni ratione habenda, inter iustitiam & verecundiam. Iustitiæ partes sunt, non violare homines: Verecundiæ, non offendere: in quo maximè perspicitur vis decori. His igitur expositis, quale sit id, quod decere dicimus, intellectum puto.

Decorum
in ordine,
constancia
& modo
factum.

Violamus
iniuria, of-
fendimus
immodestia.

Decorum secundum naturam esse, & cum in omnibus partibus, tum in temperantia plurimum valere.

Officio autè quod ab eo ducitur, hanc primùm habet viam, quæ deducit ad conuenientiam, conseruationemque naturæ: quam si sequemur ducem, nunquā aberrabimus: sequemurque & id quod acutum, & perspicax natura est, & id quod ad hominum consociationem accommodatum, & id quod vehemens, atque forte. Sed maxima vis decori in hac inest parte, de qua disputamus. Neque enim solum corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multò etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati sunt.

Prudentia,
Iustitia.

Fortitudo,
Temperantia.

Fontem omnis esse modestiæ, ut appetitus pareat rationi: At hunc ipsum putat Ambrosius, omnium officiorum primum esse fontem.

DVplex est enim vis animorum atque naturæ: Vna pars in appetitu posita est, quæ est ipsa Græcè, quæ hominem huc & illuc rapit. Altera in ratione: quæ docet & explanat, quid faciendum, fugiendumque sit. Ita fit, ut ratio præsit, appetitus verò obtemperet. Omnis autem actio vacare debet temeritate & negligentia: nec verò agere quicquam, cuius

ipsa, quam
in libris de
finibus appe-
titionem vo-
cat, unde o-
riuntur & id
est, per-
turbationes.

non

Sic in libris
de finibus
Cato, offi-
cium, quod
ira factum
est, vt eius
facti proba-
bilis ratio
reddi possit.

Indecorum
& in corpore
à perturba-
tionibus.

Grauitas &
Urbanitas
quatenus ad-
hibenda.

Licentia non
omnis aliena
ab hone-
state.

non possis causā probabilē reddere. Hæc est enim
ferè descriptio officij. Efficiendum autem est, vt ap-
petitus rationi obediant, eamq; neq; propter teme-
ritatem præcurrant, nec propter pigritiam, aut ig-
nauitiam deserant: sintque tranquilli, atque omni per-
turbatione animi careant. Ex quo elucebit omnis
constantia, omnisque moderatio. Nam qui appetitus
longius euagantur, & tanquam exultantes siue cu-
piendo, siue fugiendo, non satis à ratione retinentur,
hi sine dubio finem, et modum transeunt. Relinquunt
enim, & abijciunt obedientiam, nec rationi parent,
cui sunt subiecti lege naturæ; à quibus non modò
animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet ora
ipsa cernere iratorum, aut eorū, qui aut libidine ali-
qua aut metu commoti sunt, aut voluptate nimia ge-
stunt: quorum omnium vultus, voces, motus, statuf-
que mutantur. Ex quibus illud intelligitur (vt ad of-
ficij formam reuertamur) appetitus omnes contra-
hendos, sedandosque, excitandamque esse animad-
uersionem & diligentiam, vt ne quid temerè ac for-
tuitò, inconsideratè, negligentèrque agamus. Neq;
enim ita generati à natura sumus, vt ad ludū, & io-
cum facti esse videamur; sed ad seueritatem potius,
& ad quædam studia grauiora, atque maiora. Ludo
autem & ioco, vt illis quidem licet, sed sicut somno,
& quietibus cæteris, tum, cum grauib; seriisque re-
bus satisfecerimus. Ipsumque genus iocandi non
profusum, nec immodestum, sed ingenuum, & face-
tum esse debet. Vt enim pueris non omnem licen-
tiam ludendi damus, sed eam, quæ ab honestatis
actionibus non sit aliena: sic in ipso ioco aliquod
probi ingenij lumen eluceat.

De scurrilitate & facetia.

DVplex omnino est iocandi genus: Vnum illibe-
rale, petulans, flagitiosum, obscœnum. Alterum
elegans,

elegans, vrbanum, ingeniosum, facetum. Quo genere non modo Plautus noster, & Atticorum antiqua comœdia, sed etiam Philosophorum Socraticorum libri referti sunt: multâque multorum facete dicta, vt ea quæ à sene Catone sunt collecta, quæ vocantur *Scopulorum*. Facilis igitur est distinctio ingenui, & illiberalis ioci. Alter est, si tempore sit, ac remisso animo, homine libero dignus: Alter ne libero quidem, si rerum turpitudini adhibetur verborum obscœnitas.

Veteris comœdiæ Plautini, neque non Socratici sales. Apophthegma, brevis & grauis sententia.

Et honesti lusus modum esse quendam.

Ludendi etiam est quidam modus retinendus, vt ne nimis omnia profundamus, elatiquè voluptate, in aliquam turpitudinem dilabamur. Suppeditant autem & campus noster, & studia venandi, honesta exempla ludendi.

Suppeditant subministrât. Venatio.

Animi delectatio ab honestis studijs petenda: corporis voluptas, quia pecorina sit, aut planè reijcienda, aut quàm parcissimè adhibenda.

Sed pertinet ad omnē officij quæstionem, semper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus, reliquisq; bestijs antecedit. Illæ enim nihil sentiunt nisi voluptatē, ad eamque feruntur * omni impetu. Hominis autem mens discendo alitur, & cogitando semper aliquid aut inquirat, aut agit, videndiq; & audiendi delectatione ducitur. Quinetiam si quis est paulò ad voluptas propensior, modò ne sit ex pecudum genere (sunt enim quidam homines non re, sed nomine;) sed si quis est paulò erectior, quamuis voluptate capiatur, occultat & dissimulat appetitū voluptatis propter verecundiam. Ex quo intelligitur, corporis voluptatem non satis esse dignam hominis præstantia, eamque contemni, & reijci oportere: sin sit quispiam, qui aliquid tribuat volup-

* *Alias, soto.*

Propensior. Qui propendit, id est, inclinatur.

Voluptas
homine in-
digna.

*Hominis ex-
cellentia.

voluptati, diligenter ei tenendum esse eius fruendæ modum. Itaque victus, cultusque corporis ad valitudinem referantur, & ad vires, non ad voluptatem. Atque etiam si considerare volumus, quæ sit in natura *excellencia, & dignitas, intelligemus, quàm sit turpe diffluere luxuria, & delicatè, ac molliter vivere; quàmque honestum, parcè, continenter, seuerè, sobriè.

Animaduerte lector ordinem: primum ostendit quid decorum secundum naturam cum pecoribus communem: deinde quid secundum hominis præstantiam: deinceps quid deceat uniuscuiusque personam, vel à natura tributam, vel casu impositam, vel iudicio assumptam.

Varietas in-
geniorum à
natura.

Intelligendum etiam est, duabus quasi nos à natura indutos esse personis: quarum vna est communis, ex eo quod omnes participes sumus rationis, præstantiæque eius, qua antecellimus bestiis: à qua omne honestum decorumque trahitur, & ex qua ratio inueniendi officij exquiritur: Altera autem, quæ propriè singulis est attributa. Vt enim in corporibus magnæ dissimilitudines sunt (alios enim videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere: itemque in formis, alijs dignitatem inesse, alijs venustatem) sic & in animis existunt etiam maiores varietates. Erat in L. Crasso, & in L. Philippo multus lepos, maior etià magisque de industria in C. Cæsare Lucij filio. At iisdem temporibus in M. Scauro, & in Marco Druso adolescente singularis seueritas: in C. Lælio multa hilaritas, in eius familiari Scipione ambitio maior, vita tristior. De Græcis autem, dulcem & facetum, festiuumque sermonis, atque in omni oratione simulatorem, quem *siygon* Græci nominauerunt, Socratem accepimus: contra Pythagoram, & Periclem summam autoritatem consecutos sine
vlla

vlla hilaritate. Callidum Annibalem ex gente Pœ-
 morum; ex nostris ducibus Q. Maximum accepimus
 facile celare, tacere, dissimulare, insidiari, præripere
 hostium consilia. In quo genere Græci Themisto-
 clem Atheniensem, & Pherum Iasonem cæteris
 anteposunt. In primisque versutū, & callidum factū *Simplicias.*
 Solonis, qui, quò & tutior vita eius esset, & plus ali-
 quando reipub. prodesset, furere se simulavit. Sunt
 his alij multum dispares, simplices, & aperti, qui ni-
 hil ex occulto, nihil ex insidijs agendum putant; ve-
 ritatis cultores, fraudis inimici. Itémq; alij, qui quid-
 uis perpetiatur, cuius deseruiant, dum, quod velint, *Vasri & ad*
 consequantur, vt Syllam, & M. Crassum videbamus. *om.ia vcr-*
 Quo in genere versutissimum, & patientissimum *sutiles.*
 Lacedæmonium Lysandrum accepimus: contráq;
 Callicratidem, qui præfectus classis proximus post
 Lysandrum fuit. Itémque in sermonibus alium qui-
 dem videmus, quamuis præpotens sit, efficere, vt v-
 nus de multis esse videatur. Quod in Catulo, & in
 patre, & in filio, itémque & in Q. Mutio *Numanti- ** Mancino.*
 no vidimus. Audiui & ex maioribus natu hoc idem
 fuisse in P. Scipione Nasica: Contráq;, patrem eius,
 illum, qui Tyberij Gracchi conatus perditos vindi-
 cauit, nullam comitatem habuisse sermonis: necnon
 Xenocratē quidem seuerissimū Philosophorum, ob
 eamque rem ipsam magnum clarumq; fuisse. Innu-
 merabiles aliæ dissimilitudines sunt naturæ, mo-
 rumque, minimè tamen vituperandorū. Admodum
 autem tuenda sunt sua cuique, non vitiosa, sed ta-
 men propria, quò facilius decorum illud, quod qua-
 rimus, retineatur. Sic enim est faciendum, vt con-
 tra naturam vniuersam nihil contendamus: ea ta-
 men conseruata, propriam naturam sequamur. Vt,
 etiamsi sint alia grauiora atque meliora, tamen nos
 studia nostra naturæ regula metiamur. Neque enim
 attinet

Non frustra
cum natura
pugnandum.
Hora. Tu nil
inuita dices
faciesue Mi-
nerua.

Vt apud Lu-
ciliū in Mu-
tio ridetur
Albutius :
Chære Tite.

Cato Vtice
sibi mortem
consciuit.

Circe solis
filia, Calyp-
so nympa,
quarum hos-
pitio Vlysses
aliquandiu
vius est : Vt
procos vxor-
is perderet.

attinet repugnare naturæ; nec quicquā sequi, quod
assequi nequeas. Ex quo magis emergit, quale sit de-
corum illud : Ideo, quia nihil decet inuita (vt aiunt)
Minerua, id est, aduersante, & repugnante natura :
Omnino si quicquam est decorum, nihil est profectō
magis, quā æquabilitas vniuersæ vitæ, tum singu-
larū actionum : quam conseruare non possis, si alio-
rum naturam imiteris, omittas tuā. Vt enim sermo-
ne eo debemus vti, qui notus est nobis, ne (vt quidā)
Græca verba inculcantes, iure optimo irrideamur :
sic in actiones, omnēque vitam, nullam discrepan-
tiam conferre debemus. Atque hæc differentia na-
turarum tantum habet vim, vt nonnunquam mor-
tem sibi ipsi alius consciscere debeat, alius in eadem
causā non debeat. Non enim alia in causā M. Cato
fuit, alia cæteri, qui se in Africa Cæsari tradiderunt.
Atqui cæteris forsitan vitio datum esset, si se intere-
missent; propterea quod eorum vita lenior, & mores
fuerunt faciliores : Catōni autem cū incredibilem
tribuisset natura grauitatem, eāque ipse perpetua
constantia roborasset, semperque in proposito sus-
ceptoque consilio permansisset, moriendū potius,
quā tyranni vultus aspicendus fuit. Quā multa
passus est Vlysses in illo errore diuturno, cum & mu-
lieribus (si Circe, & Calypso mulieres appellandæ
sunt) inseruiret, & in omni sermone omnibus affa-
bilem & iucundum se esse vellet? Domi verò etiam
contumelias seruorum, ancillarūque pertulit, vt
ad id aliquando, quod cupiebat, perueniret. At A-
iax (quo animo traditur) millies oppetere mortem,
quā illa perpeti maluisset. Quæ contemplantes
expendere oportebit, quid quisque habeat sui, idq;
moderari, nec velle experiri, quā se aliena deceant.
Id enim maximè quemque decet, quod est cuiusque
suum maximè. Suum igitur quisque noscat inge-
nium,

nium, acrémque se & vitiorum, & bonorum suorum iudicem præbeat: ne scenici plus, quàm nos, videantur habere prudentiæ. Illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt. Qui enim voce freti sunt, Epigonos, Medeamq;: qui gestu, Menalippam, Clytemnestram: semper Rupilius (quæ ego memini) Antiopam: non sæpe Æsopus Aiace. Ergo histrio hoc videbit in scena, quod non videbit sapiens in vita. Ad quas igitur res aptissimi erimus, in ijs potissimū elaborabimus. Sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quæ nostri ingenij non erunt, omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, vt ea si nō decorè, at quàm minimū indecorè facere possimus. Nec tam est enitendum, vt bona, quæ nobis data non sunt, sequamur, quàm vt vitia fugiamus.

Scenici, histrio-
nes à
scena.
Epigoni, cla-
mora trage-
dia de The-
bis de The-
bis capis.
Medea notæ.

Decorum ab ijs, quæ nobis fortuna attribuit, quæ ne nobis iudicio ipsi adscinimus.

AC duabus ijs personis, quas supra dixi, tertia adiungitur, quam casus aliquis, vel tempus imponit: Quarta etiam, quam nobismet ipsis iudicio nostro accommodabimus. Nam regna, imperia, nobilitates, honores, diuitiæ, opes, eaque quæ sunt his contraria, in casu sita, temporibus gubernantur. Ipsi autem quam personam gerere velimus, à nostra voluntate profisciscitur. Itaque se alij ad philosophiam, alij ad ius ciuile, alij ad eloquentiam applicant, ipsarumque virtutum in alia alius mauult excellere.

Quorum verò patres, aut maiores in aliqua gloria præstiterunt, eorum plerique in hoc genere laudis student excellere: vt Q. Mutius, P. filius in iure ciuili, Pauli filius Africanus in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam suam: vt hic idem Africanus eloquentia cumulauit bellicam gloriam. Quod idē fecit

Quæ quisque
studia maxi-
mè sequitur.

D

Timotheus,

Timotheus
etiam orator
Ifoeratis disci-
pulus.
Ceno incl-
tus Dux A-
thenienfium.
Homines
nomi.
* Parentibus.

Timotheus, Cenonis filius, qui cum bellilaude non inferior fuisset, quàm pater, ad eam laudem, doctri-
næ & ingenij gloriam adiecit. Fit autem interdum,
vt nonnulli, omiffa imitatione maiorum, suum quod-
dam institutum consequantur: maximèque in eo
plerumque elaborant ij, qui magna sibi proponunt,
obfcuris orti * maioribus. Hæc igitur omnia, cum
quærimus quæ deceant complecti animo, & cogita-
tione debemus.

Constituendum genus vitæ, & institutum.

* Cum.

* Alias, Pro-
dicum dicunt.
Prodicti so-
phistæ de
Hercule fa-
bula perquâ
festiua refer-
tur apud Xe-
nophontem
libro secun-
do Memoria-
bilium.
* Item.

IN primis autem constituendum est, quos nos, &
Iquales esse velimus, & in quo genere vitæ: quæ
deliberatio est omnium difficilima. Ineunte enim
adolescencia, * cui inest maxima imbecillitas consi-
lij, tunc id sibi quisque genus ætatis degendæ con-
stituit, quod maximè adamauit. Itaque ante impli-
catur aliquo certo genere, cursûque viuendi, quàm
potuit, quod optimum esset, iudicare. Nam, quod
Herculem * Prodicus dicit, (vt est apud Xenophon-
tem) cum primùm pubesceret (quod tempus à na-
tura ad deligendum, quam quisque viam viuendi sit
ingressurus, datum est) exijisse in solitudinem, atque
ibi sedentem, diu secum, multumque dubitasse, cum
duas cerneret vias, vnam voluptatis, alteram virtutis,
vtram ingredi melius esset. Hoc Herculi, Iouis
fatu edito, potuit fortasse contingere: nobis * non
idem, qui imitamur, quos cuique visum est, atque ad
eorum studia, institutâq; impellimur. Plerumq; au-
tem parentum præceptis imbuti, ad eorum consue-
tudinem, morémque deducimur. Alij multitudinis
iudicio feruntur: quæque maiori parti puleherrima
videntur, ea maximè exoptant. Nonnulli autem siue
foelicitate quadam, siue bonitate naturæ, siue paren-
tum disciplina, rectam vitæ secuti sunt viam. Illud
autem maximè rarum genus est eorum, qui aut ex-
cellente

cellente ingenij magnitudine, aut præclara eruditione, atq; doctrina, aut utrâq; re ornati, spacium deliberandi habuerunt, quem potissimum vitæ cursum sequi vellent. In qua deliberatione, ad suam cuiusq; naturam consilium est omne reuocandum. Nam cum in omnibus, quæ aguntur, ex eo modo, *quo quisque natus est (vt supra dictum est) quid deceat, exquisimus: tum in tota vita constituenda multò est eius rei cura maior adhibenda, vt collare in vitæ perpetuitate possimus nobismetipsis, nec in vllò officio claudicare. Ad hanc autem rationem, quoniam maximam vim Naturæ habet, fortuna proximam, vtriusq; communò ratio habenda est in diligendo genere vitæ, sed Naturæ magis: multo enim & firmior est, & constantior: vt Fortuna nonnunquam tanquam ipsa mortalis, cum immortalis natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ suæ non vitiosæ genus, consilium * viuendi omne contulerit, is constantiam teneat: id enim maximè decet, nisi fortè se errasse intellexerit in diligendo genere vitæ. Quod si acciderit (potest autem accidere) facienda morum institutorumq; mutatio est. Eam igitur mutationem, si tempora adiuuabunt, facilius, cõmediusq; faciemus: sin, minus, sensim erit, pederentimque facienda: vt amicitias, quæ minùs delectent & minus præbentur, magis decere, censent sapietes, sensim dissuere, quàm repente præcidere. Commutato autem genere vitæ, omni ratione curandum est, vt id bono consilio fecisse videamur. Sed quoniam paulò antè dictum est, imitandos esse maiores: primùm illud exceptum sit, ne vitia sint imitanda; deinde, si natura non ferit, vt quædam imitari possint, vt superioris Africani filius, qui hunc * Paulo natum adoptauerat, propter infirmitatem valetudinis non tam potuit patri similis esse, quam ille fuerat sui. Si igitur non poterit siue causas defendere,

* *Aliter, quò
quisque est
natus.*

Perpetuitate, id est,
constantia.

* *Vita.*

Quo modo
commutandum vitæ genus.

* *Paulo Romano.*

Decorum ab
ætare.

sitare, siue populum concionibus tenere, siue bella gerere: illa tamen præstare debebit, quæ erunt in ipsius potestate, iustitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam, quò minus ab eo id, quod desit, requiratur. Optima autem hæreditas à patribus traditur liberis, omnique patrimonio præstantior, gloria virtutis, rerumque gestarum: cui dedecori esse, nefas, & vitium iudicandum est. Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur, aliæque sunt iuuenum, alia seniorum; aliquid etiam de hac distinctione dicendum est.

Adolescentiam quæ propriè deceant.

Verecundia.

Disciplina.

Industria.

Estigitur adolescentis, maiores natu vereri, ex hisque deligere optimos, & probatissimos, quorum consilio, atq; autoritate nitatur. Ineuntis enim ætatis inscitia, senum constituenda, & regenda prudentia est. Maximè autem hæc ætas à libidinibus arcenda est, exercendæque in labore, patientiæque & animi, & corporis; vt eorum & in bellicis, & ciuilibus officijs vigeat industria. Atque etiam cum relaxare animos, & dare se iucunditati volent, caueant intemperantiam, meminerint verecundiæ: quod erit facilius, si eiusmodi quoque rebus maiores natu interesse velint.

Senectutem quæ deceant maximè.

Exercendus
animus.

Vt prosint
alijs.

Turpis res
desidia.

Senectus:

Luxuriosa

turpior:

Libidinosa

turpissima.

Senibus autè labores corporis sunt minuendi, exercitationes animi etiam augendæ videntur. Danda verò opera, vt & amicos, & iuuentutem, & maximè Remp. consilio, & prudentia quàm plurimum adiuuent. Nihil autem magis cauendum est senectuti, quàm ne languori se, desidiaeq; dedat. Luxuria verò cum omni ætati turpis, tum senectuti foedissima est. Sin autem libidinum etiam intemperantia accesserit,

cesserit, duplex malum est, quòd & ipsa senectus concipit dedecus, & facit odolentium impudentiorem intemperantiam.

Magistratus personam qua deceant.

AC ne illud quidem alienum est, de Magistratum, de priuatorum, de ciuium, de peregrinorum officijs dicere. Est igitur proprium munus magistratus, intelligere, se gerere personam ciuitatis, deberéque eius dignitatem & decus sustinere, seruare leges, iura describere, & eà fidei suæ commissa meminisse. Priuatum autem oportet æquo, & pari cum ciuibus iure viuere, neque submissum & abiectum, neque se efferentem; tum in repub. ea velle, quæ tranquilla, & honesta sint. Talem enim & sentire, & bonum ciuem dicere solemus. Peregrini autem, & incolæ officium est, nihil præter suum negotium agere, nihil de alio inquirere, miniméque in aliena esse Repub. curiosum. Ita ferè officia reperientur, cum quæretur quid deceat, & quid aptum sit personis, temporibus, ætatibus. Nihil est autem, quod tam deceat, quàm in omni re gerenda, consilióque capiendo seruare constantiam.

Priuatum quid deceat.

Hospitis officium.

Decorum à statu motuque corporis.

Sed quoniam decorum illud in omnibus factis, & dictis, in corporis denique motu, & statu cernitur, idque positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem apto: difficilius ad eloquendum, sed satis erit intelligi. In his autem tribus continetur cura etiam illa, vt probemur ab ijs, cum quibus & apud quos viuamus. His quoque, de rebus pauca dicantur.

Quasdam corporis partes indecorè ostendi: res idem quasdam in honestè vel fieri palam, vel apertè nominari.

Pincipio corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem; quæ formam nostram,

reliquamque figuram, in qua esset species honesta, eam posuit in promptu. Quæ autem partes corporis ad naturæ necessitatem datæ, aspectû essent deformem habituræ, atq; turpem formam, eas contextit, atq; abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominum verecundia. Quæ enim natura occultavit, eadē omnes, qui sana mente sunt, remouent ab oculis: ipsique necessitati, dant operam, ut quàm occultissimè pareant: quarumque partiû corporis vsus sunt necessarij, eas neq; partes, neq; earum vsus suis nominibus appellant: quodque facere turpe non est, modò occultè; id dicere obscœnum est. Itaque nec aperta actio rerum illarum petulantia vacat, nec oratio obscœnitate. Nec verò audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stoici penè Cynici, qui reprehendunt, & irrident, quòd ea, quæ turpia re nō sunt, verbis flagitiosa dicamus: illa autem, quæ turpia sunt, nominibus appellemus suis: latrocinari, fraudare, adulterari, re turpe est, sed dicitur non obscœnè: liberis dare operam, re honestum est, nomine obscœnum: Pluræque in eam sententiam ab eisdem contra verecundiam disputantur. Nos autem naturam sequamur, & ab omni, quod abhorret ab ipsa oculorum, auriumque approbatione, fugiamus. Statu, incessus, sessio, accubatio, vultus, oculi, manuum motus teneant illud decorum. Quibus in rebus duo sunt maximè fugienda, ne quid effœminatum, aut molle, & ne quid durum, aut rusticum sit. Nec verò histrionibus, oratoribûsque concedendum est, ut ijs hæc apta sint, nobis dissoluta. Scenicorum quidem mos tantam habet veteris disciplinæ verecundiam, ut in scena sine subligaculo prodeat nemo. Verentur enim, ne, si quo casu euenerit, ut corporis partes quædam aperiantur, aspiciantur non decorè. Nostro quidem more cum parentibus puberes filij, cum soceris

Cynici & veteres Stoici nihil dictu putabant obscœnum, quod factu turpe non esset.

Gestus neq; mollis, neq; rusticus.

Exemplum verecundiæ & à scena petitur.

ceris
gene
& d

utra

C

nus
viril
digi
tūq
odi
nor
sim
bor
ris.
nec
ste
ha
me
tar
run
nil
an
tu
sta
ne
m
ni
co
m
p
sa
e

ceris generi non lauantur. Retinenda est igitur huius generis verecundia, præsertim natura ipsa magistra, & duce.

Exemplum
Romanæ ve-
recundiz.

Quæ forma virum, quæ fæminam deceat, & quatenus utraq; colenda: quis item gestus, quis motus decorus.

Cum autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero venustas sit, in altero dignitas: venustatem muliebrem *ducere debemus: dignitatem virilem. Ergo & à forma remoueatut omnis viro non dignus ornatus: & huic simile vitium in gestu, motuque caueatur. Nam & palestrici motus sæpe sunt odiosiores, & histrionum nonnulli gestus ineptiis non vacant, & in ytroque genere, quæ sunt recta & simplicia, laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda est: color exercitationibus corporis. Adhibenda est præterea munditia, non odiosa, néque exquisita nimis; tantum quæ fugiat agrestem, & inhumanam negligentiam. Eadem ratio est habenda vestitus: in quo, sicut in plerisque rebus, mediocritas optima est. Cavendum est autem, ne aut tarditatibus utamur in gressu mollioribus, ut pompæarum ferculis similes esse videamur, aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates, quæ cum sunt anhelitus mouentur, vultus mutantur, ora torquentur: ea quibus magna significatio sit, non adesse constantiam. Sed multo etiam magis elaborandum est, ne animi motus à natura recedant: quod assequemur, si cauebimus, ne in perturbationes, atque exanimationes incidamus: & si attentos animos ad decori conseruationem tenebimus. Motus autem animorum duplices sunt: alteri cogitationis, alteri Appetitus. Cogitatio in vero exquirendo maximè versatur: Appetitus impellit ad agendum. Curandum est igitur, ut cogitatione ad res quàm optimas

Dignitas vi-
rorum.
Venustas
mulierum.
*Ducere.

Forma &
Vestitus.
Mundities
media inter
elegantiam
vitiosam, &
agrestem neg-
ligentiam.
Incessus mo-
deratus.
Pompæarum,
in quibus sa-
era & simu-
lachra lætis-
simo incessu
circuliferuntur.
Hor. sæpè
velut qui
currebat fu-
giens hostem,
per sæpè ve-
lut qui Inno-
nis sacra fere-
ret.

Cogitatio.
Appetitus.

vtamur ; appetitum rationi obedientem præbeamus.

Duplex orationis genus, rhetoricum, & quotidianum.

ET quoniam magna vis orationis est, eaq; duplex, altera contentionis, altera sermonis : Contentio disceptationibus tribuatur iudiciorum, concionum, senatus : Sermo in circulis, disputationibus, congregationibus familiarium versetur, persequatur etiam conuiuia. Contentionis præcepta rhetorum sunt multa, nulla sermonis : quanquam haud scio, an possint hæc quoque esse. Sed discantium studijs inueniuntur magistri : huic autem qui studeat, sunt nulli : rhetorum turba referta omnia. Quanquam quæ verborum, sententiarumque præcepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt. Sed cum orationis indicem vocem habeamus ; in voce autem duo sequamur, vt clara sit, vt suavis : vtrumque omnino à natura petendum est : verum alterum exercitatio augebit, alterum imitatio præse loquentium, & leniter. Quid fuit in Catulis, vt eos exquisito iudicio putares vti literarum ? quanquam erant literati : sed & alij. Hi autem optimè vti lingua Latina putabantur. Sonus erat dulcis : literæ neq; expressæ, neque oppressæ : ne aut obscurum esset, aut nimis putidum. Sine contentione vox, nec languens, nec canora. Vberior oratio L. Crassi, nec minus faceta : sed bene loquendi de Catulis opinio non minor. Sale verò cõditus, & facetijs Cæsar, Catuli patris frater vicit omnes, vt in ipso illo forensi genere dicendi, contentiones aliorum sermone vinceret. In omnibus igitur his elaborandum est, si in omni re, quid deceat, exquirimus.

Sermo familiaris quemadmodum moderandus.

Sit igitur hic sermo (in quo Socratici maximè excelluat) lenis, minimèque pertinax : insit in eo lepos.

Et nemo docet quæ nulli cupiunt discere.

Sermo purus & cum dignitate.

Pronuntiatio cuiusmodi.

Catuli pater & filius, de quibus in Bruto.

Putidum, id est, odiosum & affectatum.

lepos. Nec verò tanquam in possessionem suam venerit excludat alios: sed cum reliquis in rebus, tum in sermone communi, vicissitudine nonnunquam videntum putet. Ac videat in primis, quibus de rebus loquatur: si serijs, seueritatem adhibeat: si iocosjs; leporem. In primis provideat, ne sermo vitium aliquod indicet inesse moribus. Quod maximè tum solet euenire, cum studiosè de absentibus, detrahendi causa, aut per ridiculum, aut seuerè, maledicè, contumeliosèque dicitur. Habentur autem plerumque sermones, aut de domesticis negotijs, aut de repub. aut de artium studijs, & doctrina. Danda igitur opera est, vt etiam si aberrare ad alia cœperit, ad hæc reuocetur oratio. Sed vtunque aderunt res (neque enim omnes ijsdem de rebus, nec in omni tēpore, nec similiter delectamur.) Animaduertendum est etiam, quatenus sermo delectationem habeat, & vt incipendi ratio fuerit, ita sit desinendi modus. Sed quoniam in omni vita rectissimè præcipitur, vt perturbationes fugiamus, id est, motus animi nimios, rationi non obtemperantes: sic eiusmodi moribus sermo debet vacare, ne aut ira existat; aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignauia, aut quid tale appareat. Maximè que curandum est, vt eos, quibuscum sermonem conferemus, & vereri & diligere videamur. Obiurgationes etiam nonnunquam incidūt necessariae; in quibus vtendum est fortasse, & vocis cōtentione maiore, & verborum grauitate acriore. Id agendum etiam est, vt ne ea facere videamur irati: sed, vt ad vrendum, & secandum medici, sic nos ad hoc genus castigandi raro, inuitiq; veniamus: nec vnquā, nisi si necessarior, si nulla reperietur alia medicina. Sed tamē ita procul absit, cum qua nihil rectè fieri, nihil consideratè potest. Magna autem ex parte clementi castigatione licet vtī, grauitate tamen adiuncta, vt seueritas

Ne acerbus,
ne pertinax,
ne infusus,
ne immodicus, sit rebus
accommodus, ne ob-
treclatorius.

Vt honestis
de rebus.

Ne vagus, &
inæqualis.

Ne concita-
tior.

Ne contumeliosus in
amicos.

Obiurgatio
quatenus ad-
hibenda.

ueritas

ueritas adhibeatur, & contumelia repellatur. Atque etiam illud ipsum, quod acerbioris habet obiurgatio, significandum est, ipsius causa, qui obiurgetur, susceptum esse. Rectum est autem, etiam in illis contentionibus, quæ cum inimicissimis fiunt, etiam si nobis indigna audiamus, tamen grauitatem retinere, iacundiam repellere. Quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea nec constanter fieri possunt, nec ab ijs, qui adsunt, approbari. Deforme etiam est, de seipso prædicare, falsa præsertim, & cum irrisione audientium imitari militem gloriosum.

In ædificijs extruendū qui modus.

ET quoniam omnia persequimur, (volumus quidem certè) dicendum est etiam, qualem hominis honorati, & principis domum placeat esse, cuius finis est vsus: ad quem accommodanda est ædificandi descriptio, & tamen adhibenda dignitatis, commoditatisque diligentia. Cn. Octauio (qui primus ex illa familia consul factus est) honori fuisse accepimus, quod præclaram ædificasset in palatio, & plenam dignitatis domum: quæ cum vulgò viseretur, suffragata domino, nouo homini, ad consultatum putabatur. Hanc Scæurus demolitus, accessionem adiunxit ædibus. Itaque ille in suam domum Consulatum primus attulit: hic summi & clarissimi viri filius, in domū multiplicatam non repulsam solum retulit, sed ignominiam etiam, & calamitatem. Ornanda est enim dignitas domo, non ex domo dignitas tota querenda. Nec domo dominus, sed domino domus, honestanda est. Et, ut in cæteris habenda ratio non sui solum, sed etiam aliorum: sic in domo clari hominis, in quam & hospites multi recipiendi sunt, & admittenda hominum cuiusque generis multitudo, adhibenda est cura laxitatis. Aliiter ampla domus de decori domino sæpe fit, si est in

ca

Ne tum quidem referendum maledictum, cum malè audierimus. Indecora iactantia Thraconica.

Ignominiam quod à consulatu repulsus: calamitatem quod reperundum reus. Domus optimatum, neque angusta, neque vastæ.

ea solitudo: & maximè, si aliquando alio domino solita est frequentari. Odiosum est enim, cum à prætereuntibus dicitur: O domus antiqua, heu quàm dispari domino dominaris! Quod quidè, his temporibus, in multis licet dicere. Cauendū est etiam (præsertim si ipse ædifices) ne extra modum sumptu, & magnificentia prodeas: quo in genere multum mali etiam in exemplo est. Studiosè enim plerique (præsertim in hac parte) facta principum imitantur: vt L. Luculli, summi viri, virtutem quis? at quàm multi villarum magnificentiā imitati sunt? Quorum quidè certè est adhibendus modus, ad mediocritatēque reuocandus; eadēque mediocritas * ad omnem vsum, cultūmq; vitæ referenda est. Sed hæc hæc tenus.

Et poeta quopiam sumptus vericulus videtur. Antiquam autem nobilē dixit & augustam.

* Ad commensurandū vsum.

Tria omni in vita seruanda.

IN omni autē actione suscipienda, tria sunt tenenda. Primum, vt appetitus rationi pareat: quo nihil est ad officia conseruanda accommodatius. Deinde, vt animaduertatur, quanta illa res sit, quàm efficere velimus, néue maior, néue minor cura & opera suscipiatur, quàm causa postulet. Tertium est, vt caueamus, ne ea, quæ pertinent ad liberalem speciem & dignitatē, immoderata sint. Modus autem est optimus, decus ipsum tenere, de quo antè diximus: nec progredi longiùs. Horum autem trium præstantissimum est, appetitam obtemperare rationi.

Vt consilio non cupiditate suscipiatur.

Decorum à loco, ac tempore.

DEinceps de ordine rerum, & temporum opportunitate dicendum est: hac autem scientia continetur ea, quam Græci *ἰσχυρία* nominant, non hæc, quàm interpretamur modestiam, quo in verbo modus enest: sed illa est *ἰσχυρία*, in qua intelligitur ordinis conseruatio. Itaque, vt eandem nos modestiam appellemus, sic definitur à Stoicis: vt modestia sit scientia

ἰσχυρία, quæ eadem modestia, quid sit.

ἰουκασία,
 Quæ Latine
 opportuni-
 tas, quid sit,
καιρός,
 occasio:
ἰουκαστος,
 opportunus,
ἀκαιστός,
 importunus.

entia earum rerum, quæ agentur, aut dicentur, loco suo collocandarum. Itaque videtur eadem vis ordinis, & collocationis fore. Nam & ordinem sic definiunt, compositionem rerum aptis & accommodatis locis. Locum autem actionis, opportunitatem temporis esse dicunt. Tempus autem actionis opportunum, Græcè *ἰουκασία*, Latine appellatur Occasio. Sic fit, ut modestia hæc, quæ interpretamur ita, ut dixi, scientia sit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum. Sed potest esse eadem Prudentiæ definitio, de qua principio diximus. Hoc autem loco de Moderatione, & temperantia, & harum similibus virtutibus quærimus. Itaque quæ erant prudentiæ propria, loco suo dicta sunt. Quæ autem harum virtutum, de quibus iamdiu loquimur, pertinent ad verecundiam, & ad eorum approbationem, quibuscū viuimus, nunc dicenda sunt.

Quid, quo loco, ac tempore deceat, dedecusque.

Indecorum,
 aut in re se-
 ria nugari,
 aut re iocosa
 serium esse.

Athletæ, qui
 virtutis ex-
 ercendæ
 gratia cer-
 rant,

Talis est igitur ordo actionum adhibendus, ut quemadmodū in oratione constanti, sic in vita sint omnia apta, & inter se conuenientia. Turpe est enim, valdeque vitiosum, in re seuera conuiuio dignum, aut delicatum aliquem inferre sermonem. Bene Pericles: Cū haberet collegam in prætura Sophoclem poetam, hique de communi officio conuenissent: & casu formosus puer præteriret, dixissetq; Sophocles, O puerum pulchrum! Pericles ait: At enim prætorem (Sophocle) decet non solum manus, sed etiam oculos abstinentes habere. Atque hoc idem Sophocles, si in athletarū approbatione dixisset, iusta reprehensione caruisset. Tanta vis est loci, & temporis, ut si quis, cū causam sit asturus, in itinere, aut in ambulatione secū ipse meditetur, aut si quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur: at hoc idem si in conuiuio faciat, inhumanus videatur,

tur, incertitia temporis. Sed ea, quæ multum ab humanitate discrepant, vt si quis in foro cātet, aut si quæ est alia magna perversitas, facile apparent, nec mag-nopere admonitionem, & præcepta desiderant; quæ autem parua videntur esse delicta, neque à multis intelligi possunt, ab ijs est diligentius de-clinandum: vt in fidibus, aut in tibijs, quamuis pau-lum discrepent, tamen id à sciente animaduerti so-let. Sic videndum est in vita, ne forte quid discrepet: vel multo etiam magis, quo maior, & melior actio-num quàm sonorum concentus est. Itaque vt in fidi-bus musicorum aures vel minima sentiunt: sic nos (si acres ac diligentes iudices esse volumus, animaduer-forésque vitiorum) magna intelligemus sæpe ex par-uis. Ex oculorum obtuitu, ex superciliorum aut re-missione, aut contractione, ex mœsticia, ex hilarita-te, ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex contentio-ne vocis, ex summissione, ex cæteris similibus facile iudicabimus, quid eorum aptè fiat, quid ab officio, naturæque discrepet. Quo in genere non est incō-modum, quale quodque eorum sit, ex alijs iudicare: vt si quid dedeceat in alijs, vitemus & ipsi. Fit enim, nescio quomodo, vt magis in alijs cernamus, quàm in nobismetipsis, si quid delinquitur. Itaq; facillimè corriguntur illi in discendo, quorū vitia imitantur (e-mendandi causa) magistri. Nec vero alienum est, ad ea eligenda, quæ dubitationem afferūt, adhibere do-ctos homines vel etiam vsu peritos, &, quid his de v-no quoq; officij genere placeat, exquirere. Maior e-nim pars eò ferè deferri solet, quò à natura ipsa de-ducitur. In quibus videndū est, nō modò, quid quisq; loquatur, sed etiam, quid quisq; sentiat, atque etiam, qua de causa quisque sentiat. Vt enim pictores, & ij, qui signa fabricantur, & veri etiam poetæ su-um quisque opus à vulgo considerari vult, vt si

Harmonia,
vt in fidibus,
ita & in vita.
Ne minimis
rebus oportet
à loco ac
tempore dis-
sentire.

Vitia quo-
rum, pro ij
quorum
vitia.

Id de Apelle
refert Plini-
us, de Ma-
rone idem
liris pro-
dicum.

quid

quid reprehensum sit à pluribus, id corrigatur, hūquē & secum & cum alijs, quid in eo peccatum sit, exquirunt: sic aliorum iudicio permulta nobis & facienda & non facienda, & * imitanda, & corrigenda sunt. Quæ verò more aguntur, & institutis civilibus, de ijs nihil est præcipiendum. Illa enim ipsa præcepta sunt. Nec quenquam hoc errore duci oportet, ut, si quid Socrates, aut Aristippus contra morem cōsuetudinēque civilem fecerint, locutivē sint, idem sibi arbitretur licere. Magnis enim illi, & divinis bonis hanc licentiam assequēbantur. Cynicorum verò ratio tota est eiicienda. Est enim inimica verecūdiæ, sine qua nihil rectum esse potest, nihil honestum. Eos autem, quorum vita perspecta in rebus honestis, atque magnis est, bene de Republica sentientes, ac bene meritos, aut merentes, aliquo honore, aut imperio affectos, observare, & colere debemus: tribuere etiam multum senectuti. Cedere ijs, qui magistratum habebunt: habere delectum civis, & peregrini: in ipso quoque peregrino, priuatimne an publice venerit. Ad summam (ne agam de singulis) communem totius generis hominum conciliationem, & cōsociationem colere, tueri, servare debemus.

*Quæ artes, & qui quæstus sordidi: qui
contra liberales.*

IAm, de artificijs, & quæstibus, qui liberales habendi, qui sordidi sint, hæc ferē accepimus. Primū improbantur ij quæstus, qui in cedia hominū incurrunt: ut portitorum, * ut sceneratorum. Illiberales autem & sordidi quæstus mercenariorum, omniumque, quorum operæ, non quorum artes emuntur. Est enim in illis ipsa merces auctoramentum servitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus, quod statim vendant. Nihil enim proficiunt,

nisi

* *Mutanda.*

Socrates re-
us factus,
quod Athe-
niensium in-
stituta con-
temneret.
Hor. Omnis
Aristippum
deceit color.
Cinicornum
institutum,
quoniam ab-
horret ab
humana ve-
recundia, re-
ijciendum:
Quid erga
quamque
personam
deceat.

* *Et.*

Auctoramē-
tum, præni-
um aut ob-
ligatio.
Circitores.

nisi admodum mentiantur. Nec verò quicquam est turpius vanitate: Opificesque omnes in sordida arte versantur. Nec verò quicquam ingenuum potest habere *officina: minimèque artes hæ probandæ, quæ ministræ sunt voluptatum; cetarij, lanij, coqui, factores, piscatores, vt ait Terentius: Adde his, si placet, vnguentarios, saltatores, totumque ludum talarium. Quibus autem artibus aut prudentia maior inest, aut non mediocris vtilitas quæritur, vt medicina, vt architectura, vt doctrina rerum honestarum, hæ sunt ijs, quorum ordini conueniunt, honestæ. Mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est. Sin magna, & copiosa, multa vndique apportans, multisque sine vanitate impertiens, non est admodum vituperanda. Atque etiam, si satiata questu vel contenta potius, vt sæpè ex alto in portum, sic ex ipso portu se in agros, possessionesque contulerit, videtur iure optimo posse laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil est Agricultura melius, nihil vberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius. De qua quoniam in Catone Maiore satis multum diximus, illinc assumes, quæ ad hunc locum pertinebunt.

Ex duobus honestis vtrum honestius.

Sed ab ijs partibus, quæ sunt honestatis, quemadmodum officia ducerentur, satis expositum videtur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt, potest incidere sæpè contentio, & comparatio, de duobus honestis vtrum honestius: Qui locus à Panætio est prætermisus. Nam cum omnis honestas manat à partibus quatuor, quarum vna sit Cognitionis, altera Communitatis, tertia Magnanimitatis, quarta Moderationis. hæ in deligendo officio sæpè inter se comparentur, necesse est. Placet ergo, aptiora esse naturæ ea officia, quæ ex communitate, quam ea, quæ

* *Opificina.*

Ex Eunuchis

Artes honestæ.

Medicus

fidelis.

Architectura.

Studia.

Mercatura copiosa, citra vanitatem.

Ex alto, id est, è mari. Laus agriculturæ.

Iustitiam officia potiora officijs prudentiæ.

Sapientia
rerum intel-
ligibilium.
Prudentia.
rerum agen-
darum.

quæ ex cognitione ducantur. Idque hoc argumento confirmari potest: quod si contigerit ea vita sapienti, ut omnium rerum affluentibus copijs diceretur: quâvis omnia, quæ cognitione digna sunt, summo otio secum ipse consideret & contempletur, tamē si solitudo tanta sit, ut hominem videre non possit, excedat è vita. Princepsque omnium virtutum est illa Sapientia, quam *σοφία* Græci vocant. Prudentiam enim, quam Græci *φρόνησις* dicunt, aliam quandam intelligimus, quæ est rerum expetendarum, fugiendarumque scientia. Illa autem Sapientia (quam principem dixi) rerum est diuinarum, atque humanarum scientia: in qua continetur deorum, & hominum cōmunitas, et societas ipsorum inter ipsos. Ea si maxima est (ut est certè) necesse est, quod à communitate ducatur officium, id esse maximum. Etenim cognitio, contemplatioque naturæ manca quodammodo, atque inchoata sit, si nullâ actio rerum consequatur: ea verò actio in hominum commodis tuendis maximè cernitur: pertinet igitur ad societatem generis humani. Ergo hæc cognitioni anteponenda est: atque id optimus quisque re ipsa ostendit, & indicat. Quis est enim tam cupidus in perspicienda, cognoscendâque rerum natura, ut, si ei tractanti, contemplantique res cognitione dignissimas, subito sit allatum periculum, discriminēque patriæ, cui subuenire, opitularique possit, non illa omnia relinquat atque abijciat, etiamsi dinumerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse arbitretur? Atque hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo fecerit. Quibus rebus intelligitur, studijs, officiisq; scientiæ præponeda esse officia iustitię, quę pertinent ad hominum vtilitatem, qua nihil homini debet esse antiquius. Atque illi, quorum studia vitæque omnis in rerum cognitione versata est, tamē ab augendis

Antiquius, id
est charius.

hominum

hominum vtilitatibus, & commodis nō recesserunt. Nam erudierunt multos, quō meliores ciues, vtilioresque in rebus suis publicis essent; vt Thebanum Epaminondam Lyfias Pythagoræus: Syracusiū Dionem Plato, multique multos: Nosque ipsi, quicquid ad Rempub. attulimus, (si modo aliquid attulimus) à doctōribus, atque doctrina instructi ad eam, & ornati accessimus. Neque solum viui, atque præsentes studiosos discendi erudiunt, atque docent: sed hoc idem etiam post mortem monumentis literarum assequuntur. Nec enim locus vllus prætermisus est ab ijs, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinā Reipub. pertineret; vt otium suum ad nostrum negotium contulisse videantur. Ita illi ipsi doctrinæ studijs, & sapientiæ dediti, ad hominum vtilitatem, suam sapientiam, prudentiā, intelligentiāque potissimum conferunt. Ob eam etiam causam oloqui copiose (modo prudenter) melius est, quā vel acutissimè sine eloquentia cogitare: quōd cogitatio in se ipsa vertitur, eloquentia verò complectitur eos, quibuscum communitate iuncti sumus. Atqui, vt apum examina non fingendorum fauorum causa congregantur, sed, cū congregabilia natura sint, fingunt fauos: sic homines, ac multò etiā magis, natura congregati, adhibent agendi, *cogitandiq; solertiam. Itaq; nisi ea virtus, quæ cōstat ex hominibus tuendis, id est, ex societate generis humani, attingat rerū cogitationem: foliuga cognitio, & ieiuna videatur. Itēq; magnitudo animi, remota communitate, coniunctionēque humana, feritas sit quædam & immanitas. Ita fit, vt vincat cognitionis studium consociatio hominum, atq; communitas. Nec verum est, quod dicitur à quibusdam, propter necessitatē vitæ (quōd ea, quæ natura desideraret, consequi sinē alijs, atq; efficere nō possemus) idcirco istam esse cū hominibus commu-

E

nitatem,

Epaminondas dux
Thebanus à
Lyfia, Tarentino
Philosopho Pythagoræo
Philosophiæ
præceptis institutus,
Dion Syracusanus à Platone.

Eloquentia ad communitatis commoda vtilior quā contemplatio.
Communitatem magis ac prius secundum naturam hominis esse, quā cognoscendi cupiditatem. ideo enim discimus, vt societatem adiueamus, non ideo coniungimur, vt cognoscamus, idque acutissima metaphora docet.

* Congregari-
dique.

* Comitare.

Virgula di-
uina, id est,
citra nostrā
operam:
prouerbiale.

nitatem, & societate. Quod, si omnia nobis, quæ ad victum, cultumque pertinent, quasi virgula diuina (vt aiunt) suppeditarentur, tum optimo quisq; ingenio, negotijs omnibus omiſſis, totum se in cognitione, & scientia collocaret. Non est ita. Nam & solitudinem fugeret, & socium studij quæreret: tum docere, tum discere vellet, tum audire, tum dicere. Ergo omne officium, quod ad coniunctionem hominum, & ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio, quod cognitione, & scientia continetur.

Iustitiæ, an temperantiæ potior.

Ne iustum
quidem,
quod non
idem deco-
rum. Ex ip-
sius iustitiæ
officijs aliud
alio hone-
stius.

Illud forsitan quærendum sit, num hæc communitas, quæ maximè est apta naturæ, sit etiam Moderationi, Modestięq; semper anteponenda. Non placet. Sunt enim quædam partim ita fœda, quædam partim ita flagitiosa, vt ea ne conseruandæ quidem patriæ causa sapiens facturus sit. Ea Posidonius collegit permulta, sed ita tetra quædam, ita obscœna, vt dictu quoque videantur turpia. Hæc igitur non suscipiet quisquam Reipub. causa: nec Respub quidem pro se suscipi volet. Sed hoc commodius se res habet, quod non potest accidere tempus, vt intersit Reipub. quidquam ollorum facere sapientem. Quare, hoc quidem effectum sit in officijs deligendis, id genus officiorum excellere, quod teneatur hominum societate. Etenim Cognitionem, Prudentiamque sequetur considerata actio. Ità sit, vt consideratè agere pluris sit, quàm cogitare prudenter. Atque hæc quidem hætenus. Patefactus est enim locus ipse, vt non sit difficile in exquirendo officio, quid cuiq; sit præponendum videre. In ipsa autem communitate sunt gradus officiorum, ex quibus quid cuique præstet, intelligi possit: vt prima dijs immortalibus, secunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. Quibus ex rebus breui-

Gradus offi-
ciorum.
Dij, primus:
Patria, 2
Parentes, 3
Pupilli, nobis
cre'iti, 4
Clientes, 5
Hospites, 6

ter disputatis intelligi potest, non solum id homines
solere dubitare, Honestū. nne, an Turpe sit: sed eti-
am, duobus propositis honestis, vtrum honestius.
Hic locus à Panætio est (vt suprà dixi) prætermis-
sus. Sed iam ad reliqua pergamus.

Cognati, 7
Affines, 8
De his apud
Gellium.
lib. 5. cap. 13.

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS LIBER SECUNDVS.

Argumentum per D. Erasmus Roterod.

*Superiore libro duas propositæ initio diuisionis partes
absoluit, quid honestum, quid contra: & in honestis vtrum
honestius. In hoc de alteris duabus promittit, quid utile,
quid inutile: tum inter utilia vtrum utilius, aut quid uti-
lissimum. Deinde inconstantia reprehensionem deprecatur,
quòd à civili vita, quam sepe prætulerit, nunc ad otium
studiorum se conuertit: tum cur ad Philosophiam potius,
quàm aliud studiorum genus. Postremò, cur Academicus
de officijs præcipiat, rationem reddit.*

Vemadmodum officia ducerentur ab
honestate, Marce fili, atque ab omni ge-
nere virtutis, satis explicatum arbitror li-
bro superiore. Sequitur vt hæc officio-
rum genera persequar, quæ pertinent ad vitæ cultū,
& ad earum rerū, quibus vtuntur homines, faculta-
tem, ad opes, ad opias. In quo tum quæri dixi, quid
vtile, quid inutile, tū ex utilibus quid utilius, aut quid
maximè utile. De quibus dicere aggrediar, si pauca
prius de instituto, ac de iudicio meo dixerò. Quan-
quam enim libri nostri complures non modò ad le-
gendi, sed etiam ad scribendi studium excitauerunt:
tamen interdum vereor, ne quibusdam bonis viris
philosophiæ nomen sit inuisum, mirenturque in ea

1
2
3
Propositio
argumenti
totius huius
libri.

Benè nomē,
quod erat
apud poli-
ticos viros
inuidiosum:
nam res ipsa
bono viro
non potest
non probari.
* Gerebatur.

Cæsaris
tyrannidem
notat.
Socios,
Catonem
Milonem.

5
In agendo,
id est, in
dicendo.

Forenses in
iudicijs, se-
natoriæ in
consultatio-
nibus.

Succisus
operæ stu-
dijs data.
* Temporis.

Laus Philo-
sophiæ, Du-
obus nomi-
nibus phi-
losophiam

tantum me operæ, & temporis ponere. Ego autem, quamdiu Respublica per eos * regebatur, quibus se ipsa commiserat, omnes meas curas, cogitationesque in eam conferebam. Cum autem dominatu vnius omnia tenerentur, neque esse usquam consilio, aut authoritati locus, socios denique tuendæ Reip. summos viros amisissem: nec me angoribus dedidi (quibus essem confectus, nisi his restitissem:) nec rursus indignis homine docto voluptatibus. Atque utinam Respub. stetisset, quo cœperat statu, nec in homines non tam commutandarum rerum, quàm evertendarum cupidos incidisset: primum enim, ut stante Reipub. facere solebamus, in agendo plus, quàm in scribendo, operæ poneremus: deinde ipsis scriptis non ea, quæ nunc, sed actiones nostras mandarem, ut sæpe fecimus. Cum autem respublica (in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni solebat) nulla esset omnino: illæ scilicet literæ conticuerunt forenses, & senatoriæ. Nihil autem agere cum animus non posset: in ijs studijs ab initio versatus ætatis, existimaui honestissimè molestias deponi posse, si me ad Philosophiâ retulissem. Cui cum multum adolescens, discendi causa, temporis tribuissem; posteaquàm honoribus inseruire cœpi, meque totum Reip. tradidi, tantum erat Philosophiæ loci, quantum superfuerat amicorum, & Reip. * temporibus. Id autem omne consumebatur in legendo (scribendi otium non erat.) Maximis igitur in malis hoc tantum boni assequuti videmur, ut ea literis mandarem, quæ nec satis erant nota nostris, & erant cognitione dignissima. Quid est enim, per Deos, optabilius sapientia? quid præstantius? quid homini melius? quid homine dignius? Hanc igitur qui expetunt, Philosophi nominantur: nec quidquam aliud est Philosophia, si interpretari velis, quàm studium sapientiæ. Sapientia autem

autem est (vt à veteribus philosophis definitum est) rerum diuinarum, & humanarum, causarumque, quibus hæ res continentur, scientia: cuius studium qui vituperat, haud sanè intelligo quidnam sit, quod laudandum putet. Nam siue oblectatio quæritur animi, requiesque curarum; quæ conferri cum eorum studijs potest, qui semper aliquid acquirunt, quod spectet, & valeat ad benè, beatèque viuendum? siue ratio constantiæ, virtutisque quæritur; aut hæc ars est, aut nulla omnino, per quam eas assequamur. Nullam verò dicere maximarum rerum artem esse, cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parum consideratè loquentium, atque in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua disciplina virtutis; vbi ea quæretur, cum ab hoc discendi genere discesseris? Sed hæc, cum ad Philosophiam cohortamur, accuratiùs solent disputari: quod alio quodam * libro fecimus. Hoc autem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur, erbatì Reip. muneribus, ad hoc nos studium potissimum contulissimus. Occurritur autem nobis, & quidem à doctis, & eruditis, quærentibus, satisne constanter facere videamur, qui, cum percipi nihil posse dicamus, tamen & alijs de rebus differere soleamus, & hoc ipso tempore præcepta officij persequamur. Quibus vellem satis cognita esset nostra sententia. Non enim sumus ij, quorum vagetur animus errore, nec habeat vnquam, quid sequatur. Quæ enim esset ista mens? vel quæ vita potius, nō solum disputandi, sed etiam viuendi ratione sublata? Nos autem, vt ceteri, qui alia certa, alia incerta esse dicunt: sic, ab his dissentientes, alia probabilia, contrà alia improbabilia esse dicimus. Quid est ergò, quod me impediat, ea quæ mihi probabilia videantur, sequi: quæ contrà, improbare, atque affirmandi arrogantiam

cōmendat
primit quod
vitam tran-
quillam iu-
cundamque
reddat: deinde
quod per
hanc vnam
nobis toti
in vna con-
stamus.

* In Hortensio qui desideratur, neque solus. Occurritur autem in congressu, aut resistitur, & repugnat: nam id quoque significat (cucurro).

Quoniam Academicum motum multis locis probauit.

Correctio. Scimus nihil, opinamur quæ verisimilima.

Id quod erat Pyrrhoniorum omni de re ambigentium, efficax refutandi genus, cum argumentum veluti telum in aduersarium.

retorqueretur: non erat tibi differendum, quoniam ne-
gas quicquā percipi: imō ob istud ipsum omni de re differen-
dum, ut probabile certē eluceat.
Finitima, quōd antē ab illis non multūm dissidentia dixit.

vitantem, fugere temeritatem, quæ à sapientia dissi-
det plurimum? Contra autem omnia disputatur à nostris, quōd hoc ipsum probabile elucere non pos-
set, nisi ex utraque parte causarum esset facta con-
tentio: Sed hæc explanata sunt in Academicis no-
stris satis, ut arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Ci-
cero, quanquam in antiquissima nobilissimāque
Philosophia Cratippo authore versaris, iis simillimo,
qui ista præclara pepererunt: tamen hæc nostra, fini-
tima vestris, ignota esse nolui. Sed iam ad instituta
pergamus.

*Utilitatem non eam hic accipi, quam vulgus pecunia-
rio lucro metitur, & commoditate undecunque parta: sed
eam, quæ cum honesto sit coniuncta, & ad vitæ societatem
pertineat.*

Quinque igitur rationibus propositis officij per-
sequendi, quarū duæ ad decus, honestatēque
pertinent: duæ ad comoda vitæ, copias, opes, fa-
cultates; quinta ad elegendi iudicium, si quando ea,
quæ dixi, pugnare inter se viderentur, honestatis
pars perfectā est; quam quidem tibi cupio esse notif-
simam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum
est, quod Vtile appellatur. In quo verbo lapsa con-
suetudo deflexit de via, sensimque eō deducta est, ut
Honestatem ab utilitate secerneret, & constitueret
honestum esse aliquid, quod utile non esset, & utile,
quod non honestum: qua nulla perniciēs maior ho-
minum vitæ potuit afferri. Summa quidem autori-
tate Philosophi, seuerē sanē, atque honestē, hæc tria
genera confusa, cogitatione distinguunt. Quicquid
enim iustum sit, id utile etiam esse censent: Item-
que quod honestum, * id esse iustum. Ex quo effici-
tur, ut, quidquid honestum sit, idem sit utile. Quod
qui parum perspiciunt, hi sæpe versutos homines &
callidos

Confusa, id
est, insepa-
rabilia re:
Cognitione,
id est, ratio-
ne distin-
guunt.
* Idem.

callidos admirantes, eorum malitiam, sapientiā iudicant. Quorum error eripiendus est, omnisq; opinio ad eam * spem traducenda, ut honestis consilijs, iustisque factis, non fraude, & malitia, se intelligant ea, quæ velint, consequi posse.

* Speciem.

Que quaque ex re commoda, aut incommoda capiatur, que Græci euchrestemata, & dyschrestemata nominant. Colligitque quicquid est ferè in vita commodi, aut incommodi, id homini ab homine nasci.

Quæ ergo ad vitam hominū tuendam pertinent, partim sunt inanimata, ut aurum, argentum, ut ea, quæ gignuntur è terra, & alia eiusdem generis : partim * animata, quæ habent suos impetus, & rerum appetitus. Eorum autem alia rationis expertia sunt, alia ratione utentia. Expertes rationis sunt equi, boues, reliquæ pecudes, apes, quarum opera efficitur aliquid ad hominum vsum, atque vitā. Ratione autem utentium duo genera ponuntur : vnum Deorum, alterum Hominum. Deos placatos pietas efficiet, & sanctitas. Proximè autem & secundum deos, Homines hominibus maximè vtilēs esse possunt. Earūque item rerum, quæ noceant & obsint, eadem diuisio est. Sed quia Deos nocere non putant, his exceptis, homines hominibus plurimum obesse, vel prodesse arbitrantur. Ea enim ipsa quæ inanimata diximus, pleraque sunt hominum operis effecta, quæ nec haberemus, nisi manus, & ars accessissent; nec his sinè hominum administratione vteremur. Neque enim valetudinis curatio, neque navigatio, neque agricultura, neque frugum, fructuumque reliquorum perceptio, & conseruatio, sinè opera hominū, vlla esse potuisset. Iam verò & earū rerum, quibus abundaremus, exportatio; & earum, quibus egeremus, inuectio certè nulla esset, nisi his

* Animalia.

Dij semper
benefici
pijs.
Homini ab
homine plu-
rimum vel
commodi,
vel incom-
modi.

Artes ad v-
sum vitæ ex-
cogitatae.
Quæ verò
quisque in

vita inuenerit, refert
Plin. lib. 7.
cap. 19.
Commuratio mercium.

Fontes canalibus ducti.
Riuus deriuata flumina.
Portus facti.
* *Que non sine.*

E mutis quæ commoditates.
Pascoria.
* *Equos.*
Venatio.
Medicina.
* *Ministrarent.*
Distitit, id est, distare cepit, aut distat legatur, ut est in nonnullis exemplaribus.
Politica.

muneribus homines fungerentur. Eadēque ratione nec lapides à terra exciderentur ad vsum nostrum necessarij : nec ferrum, aurum, æs, argentum effoderentur penitus abdita, sine hominum labore, & manu. Tecta verò, quibus & frignonum vis pelleretur, & calorum molestiæ sedarentur, vnde aut initio generi humano dari potuissent, aut postea subuenire, si aut vi tempestatis, aut terræ motu, aut vetustate cecidissent, nisi communis vita ab hominibus harum rerum auxilia petere didicisset? Adde ductus aquarum, deriuationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos, quæ* vnde (sine hominū opere) habere possemus? Ex quibus omnibus, multisque alijs perspicuum est, qui fructus, quæque vtilitates ex rebus ijs, quæ sunt inanimatæ, percipiantur : eas nos nullo modo sine hominum manu, atque opera capere potuisse. Qui denique ex bestiis fructus, aut quæ commoditas, (nisi homines adiuuarent) percipi posset? Nā &, qui principes inueniendi fuerunt, quem ex quaque belua vsum habere possemus, homines certe fuerunt : Nec hoc tempore sine hominum, opera aut pascere * eas, aut domare, aut tueri, aut tempestiuos fructus ex his capere possemus. Ab eis denique & ea quæ nocent, interficiuntur : & quæ vsui possunt esse, capiuntur. Quid enumerē artium multitudinem, sine quibus vita omnino nulla esse potuisset? Quis enim ægris subueniret? quæ esset oblectatio valentium qui victus, aut cultus nisi tam multæ nobis artes * ministrarentur? quibus rebus exculpta hominū vita tantum distitit à victu & cultu bestiarum. Vrbes verò sine hominū coetu non potuissent, nec ædificari, nec frequentari. Ex quo leges morēsque constituit, tum iuris æqua descriptio, certaque viuendi disciplina, per quas bene beatęque viuunt. Quas res, & mansuetudo animarum

morum consecuta, & verecundia est: effectumque est, ut esset vita munitior, atque ut dando, & accipiendo, permutandisque facultatibus, & commodis, nulla re egeremus. Longioris hoc loco sumus quam necesse est. Quis enim est, cui non perspicua sint illa, quæ pluribus verbis à Panætio cōmemorantur? neminem neque ducem in bello, nec principem domi magnas res, & salutare, sine hominum studijs gerere potuisse. Cōmemoratur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander: quos negat sine adiumentis hominū tantas res efficere potuisse. Utitur in re non dubia, testibus non necessarijs. Atque ut magnas utilitates adipiscimur conspiratione hominum, atque consensu: sic nulla tam detestabilis pestis est, quæ non homini ab homine nascatur. Est Dicæarchi liber de interitu hominum, Peripatetici magni, & copiosi: qui collectis cæteris causis, eluisionis, pestilentiae, vastitatis, belluarum etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera esse consumpta: deinde comparat, quāto plures deleti sint homines hominum impetu, id est, bellis, aut seditionibus, quā omni reliqua calamitate. Cū igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimum hominibus & prosint, & obsint: proprium hoc statuo esse virtutis, conciliare sibi animos hominum & ad usus suos adiungere. Itaque quæ in rebus inanimis, quæque in usu, & tractatione belluarum fiunt utiliter ad hominū vitam, artibus ea tribuuntur operosis. Hominum autem studia ad amplificationem nostrarum rerum prompta ac parata, virorum præstantium sapientia, & virtute excitantur. Etenim virtus ferè omnis in tribus rebus vertitur: quarum una est in perspicendo, quid in quaque re verum, sincerumque sit, quid consentaneum cuique,

Themistocles, Pericles, Duces Athenienses. Cyrus Persarum tyrannus. Agesilaus Lacedæmoniorum dux, Alexander Macedonum rex. Fatales casus. Eluisiones ab inundantibus aquis: Pestilentia à cælo corrupto: Vastitates à fuga incolarum. Impetus serpentium, locustarum, cuniculorum. Plurima perniciēs homini ab homine. Mirus ordo, primum ut quid opti-

num videamus, alterum ne cupiditatibus ab eo auocemur, tertium ut cōmunitate æquabiliter agamus. Vertitur deponens pro versatur, *ut dicitur*, tum morbos tum perturbatio- nes, tum affec- tiones, nonnulli passiones verterunt. Incommoda à casu. Reflauit, id est, aduersa flauit.

Trium. Pompeij in Thes. Petrei in Hisp. filio- rum Pomp. Expulsus Camillus: Phocion damnatus. Cessit inuidiæ Scipio. Cōparetur, id est, com- pensetur.

cuique, quid consequens, ex quo quæque gignan- tur, quæ cuiusque rei sit causa. Alterum, cohibere motus animi turbatos, quos Græci *πῦσι* nominant; appetitionesque, quas illi *ἐπιθυμίαι*, obediētes efficere rationi. Tertium, ijs, quibuscum congrediamur, ut moderatè & scienter: quorum studiis ea, quæ natu- ra desiderat, expleta cumulatæque habeamus: per eos denique, si quid importetur nobis incommodi, propulsemus: vlciscamurque eos, qui nocere nobis conati sunt; tantæque pœna afficiamus, quantum æ- quitas humanitasque patitur. Quibus autem ratio- nibus hæc facultatem assequi possimus, ut hominum studia complectamur, eaque teneamus dicemus: ne- que ita multò post, sed pauca antè dicenda sunt. Magnam vim esse in Fortuna in utrâmq; partem, vel secundas ad res, vel aduersas, quis ignorat? Nam & cum prospero flatu eius utimur, ad optatos exitus prouehimur: & cum reflauit, affligimur. Hæc igitur ipsa fortuna cæteros casus rariores habet: primum ab inanimis procellas, tempestates, naufragia, rui- nas, incendia; deinde à bestiis ictus, morsus, impe- tus. Hæc igitur (ut dixi) rariores. At verò interitus exercituum, ut proximè trium, sæpe multorum; cla- des imperatorum, ut nuper summi ac singularis viri: inuidiæ præterea multitudinis, atque ab eas benè meritorum sæpe ciuium expulsionēs, calamitates, fugæ; rursusque secundæ res, honores imperia, vi- ctoriæ, quāquam fortuita sunt, tamen sinè homi- num operibus, & studiis neutrā partem effici pos- sunt. Hoc igitur cognito, dicendum est quonam mo- do hominum studia ad vtilitates nostras allicere, at- que excitare possimus. Quæ si longior fuerit oratio, cum magnitudine vtilitatis comparetur, ita fortassis etiam breuior videbitur.

Quibus

Quibus rebus commoveantur homines, ut quempiam magistratu dignum putent, eique parere velint.

Quæcunque igitur homines homini tribuunt ad cum augendum, atque honestandum, aut benevolentiae gratia faciunt (cum aliqua de causa quempiam diligunt) aut honoris, si cuius virtutem suspiciunt, & si quem dignum fortuna quam amplissima putant: aut cui fidem habent, & bene rebus suis consulere arbitrantur: aut cuius opes metuunt: aut contra, à quibus aliquid expectant: ut cum reges, popularésue homines largitiones aliquas proponit: aut postremo, pretio, aut mercede ducuntur: quæ sordidissima quidē est ratio, & inquinatissima, & ijs, qui ea tenentur, & illis, qui ad eam confugere conantur. Malè enim se res habet, cum, quod virtute effici debet, id tentatur pecunia. Sed quoniam nonnunquam hoc subsidium necessarium est, quemadmodum sit utendum eo, dicemus, si prius ijs de rebus quæ virtuti propriiores sunt, dixerimus. Atque etiam subiiciunt se homines imperio alterius, & potestati, pluribus de causis. Ducuntur enim aut benevolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præstantia, aut spe, sibi id utile futurum, aut metu, ne vi parère cogantur, aut spe largitionis promissionisque capti: aut postremo (ut sæpe in nostra Republica videmus) mercede conducti.

Primum, honores homini ab homine deferuntur.
Conducta suffragia.

Mercenarius honos.

Vtilissimum ijs, qui cum Imperio sunt, ab omnibus amari: metui, tum turpe, tum minimè tutum.

Reum autem omnium nec aptius est quicquam ad opes tuendas, ac tenendas, quam diligere; nec alienius, quam timeri. Præclare enim Ennius: Quem metuunt, oderunt: Quem quisque odit, perijisse expetit. Multorū autē odijs nullas opes posse obistere, si

Cæsar tyrannus oppressus,

Metu coerceri,seruile.

Dionysius Syracularum tyrannus. Alexander Pherzus, Thraces barbari, apud quos frons stigmatibus compuncta, nobilitatis erat insigne: apud alios serui fugacis indicium.

si antea fuit ignotum, nuper est cognitum. Nec verò huius tyranni solum, quem armis appressa pertulit ciuitas, interitus declarat, quantum odium hominū valet ad pestem: sed reliquorum similes exitus tyrannorum; quorū haud ferè quisquam interitum similem effugit. Malus enim custos diuturnitatis metus: contraque Beneuolentia fidelis est, vel ad perpetuitatem. Sed ijs, qui vi oppressos imperio coercent, sit sanè adhibenda sæuitia, vt heris in famulos, si aliter teneri non possunt: qui verò in libera ciuitate ita se instruunt, vt metuantur, his nihil esse potest dementius. Quamuis enim demersæ sint leges alicuius opibus, quamuis tremefacta libertas, emergunt tamèn hæc aliquando aut iudicijs tacitis, aut occultis de honore suffragijs. Acriores autem morsus sunt intermissæ libertatis, quàm retentæ. Quod igitur latissimè patet, neque ad incolumitatem solum, sed etiam ad opes & potentiam valet plurimum, id amplectamur, vt metus absit, charitas retineatur. Ita facillimè, quæ volumus & priuatis in rebus, & in repub. consequemur. Etenim qui se metui volent: à quibus metuuntur, eosdem metuant ipsi necesse est. Quid enim censemus superiorem illum Dionysium? quo cruciatu timoris angitur solitum, qui cultros metuens tonsorios, candenti carbone sibi adurebat capillum? Quid Alexandrum Pheræum? quo animo vixisse arbitramur? qui (vt scriptum legimus) cū vxorem Theben admodum diligeret, tamen ad eam (ex epulis) in cubiculum veniens, barbarum, & eum quidē, vt scriptum est, compunctum notis Threicijs, districto gladio iubeat anteire: Præmittebátque de stipatoribus suis, qui perscrutarentur arculas muliebres, & ne quod in vestimentis occultaretur telum, exquirerent. O miserum, qui fideliorem & barbarum,

&

& stigmatum putaret quàm coniugem! Nec eum
 fefellit opinio: ab ea est enim ipse propter pellica-
 tus suspicionem interfectus. Nec verò vlla vis im-
 perij tanta est, quæ premente metu, possit esse diu-
 turna. Testis est Phalaris, cuius est (præter cæteros)
 nobilitata crudelitas: qui non ex insidijs interijt, vt
 is, quem modo dixi, Alexander; non à paucis, vt
 hic noster: sed in quem vniuersa Agrigentinorum
 multitudo impetum fecit. Quid? Macedones non
 ne Demetrium reliquerunt, vniuersique se ad Pyr-
 rhum contulerunt? Quid? Lacedæmonios iniuste
 imperantes, nonne repente omnes ferè socij deseru-
 erunt, spectatoresque se otiosos præbuerunt Leu-
 stricæ calamitatis? Externa libentius in tali re,
 quàm domestica recorder. Veruntamen, quamdiu
 Imperium populi Romani beneficijs tenebatur, non
 iniurijs, bella aut pro socijs, aut de imperio gere-
 bantur: exitus erant bellorum aut mites, aut ne-
 cessarij. Regum, populorum, nationum portus e-
 rat, & refugium Senatus. Nostri autem magistra-
 tus, Imperatoresque ex vna hac re maximam lau-
 dem capere studebant, si prouincias, si socios æqui-
 tate, & fide defendissent. Itaque illud patrocinium
 orbis terræ veniùs, quàm Imperium poterat nemina-
 ri. Sensim hanc consuetudinem & disciplinam iam
 antea minuebamus; post verò Syllæ victoriam, pe-
 nitùs amisimus. Desitum est enim videri quicquam
 in socios iniquum, cum extitisset etiam in ciues tan-
 ta crudelitas. Ergo in illo secuta est honestam cau-
 sam non honesta victoria. Est enim ausus dicere,
 hasta posita, cum bona in foro venderet, & bo-
 norum virorum, & locupletum, & certè ciuium,
 prædam suam se vendere. Secutus est, qui in cau-
 sa impia, victoria etiam scèdiore, non solum singulo-
 rum ciuium bona publicaret, sed vniuersas prouincias,
 regionesque

Nobilitatem
 adeo, vt etiam in pro-
 uerbum abierit, Phala-
 ritus, & Phalaridis
 imperium.
 Defectio
 Macedonum
 à Demetrio
 rege superbo
 ad Pyrrhum
 humanum.
 Lacedæmo-
 nes ob super-
 biam à socijs
 deserti
 contra
 Thebanos
 pugnaturi.
 P. R. Imperiū
 est chantare
 auctum,
 scuitia
 amissum.
 Syllæ victo-
 ris crudelitas
 in Marianos.
 Desitum est
 pro desijt,
 eleganter, vt
 ceptum est,
 quitum est.
 Cæsar Sylla
 crudelior.

* Iure.

Massilia
Galliæ Nar-
bonis vrbs
P.R. amica,
cuius imago
in triumpho
circumlata.
Sol vidisset,
proverbiali-
ter.

Hasta Syllæ,
& Cæsaris.

Cornelius in
priori scriba
tantum, in
posteriore e-
tiam quæstor.
Modò non
refertur ad
parietes, id
est, tantum
parietes stât,
non etiam
imperium.

Exemplum
à maiore.

regionesque vno calamitatis * genere comprehen-
deret. Itaque vexatis, & perditis exteris nationibus,
ad exemplum amissi Imperij portari in triumpho
Massiliâ vidimus, & ex ea vrbe triumphari, sine qua
nunquam nostri Imperatores ex Transalpinis bellis
triumphârunt. Multa prætereâ commemorarém ne-
faria in socios, si hoc vno sol quicquam vidisset in-
dignius. Iure igitur plectimur. Nisi enim multorum
impunita scelera tulissemus, nunquam ad vnum tan-
ta peruenisset licentia: à quo quidem rei familiaris
ad paucos, cupiditarum ad multos improbos venit
hæreditas. Nec verò, vnquam bellorum ciuiliū
semen, & causa deerit, dum homines perditī hastam
illam cruentam, & meminerint, & sperabunt, quam
P. Sylla cū vibraffet, dictatore propinquo suo, idē
sexto & tricesimo anno post à sceleratiore hasta ea-
dem non recessit. Alter autem, qui in illa dictatura
scriba fuerat, in hac fuit quæstor vrbānus. Ex quo
debet intelligi, talibus præmijs propositis, nun-
quam defutura bella ciuilia. Itaque parietes vrbis
modò stant & manent, ijque ipsi iam extrema scelera
metuentes: rem verò publicam penitus amisimus.
Atque in has clades incidimus (redeundum est e-
nim ad propositum,) dum metui, quàm chari esse &
diligere maluimus. Quæ si Populo Rom. iniuste im-
peranti accidere potuerunt, quid debent putare sin-
guli? Quod cū perspicuum sit, Beneuolentiæ vim
esse magnam, Metus imbecillum. Sequitur, vt disse-
ramus, quibus rebus possimus facillimè eam, quam
volumus, adipisci cū honore, & fide Charitatem.
Sed ea non pariter omnes egemus. Nam ad cuius-
que vitam instituendam accommodandū est, à mul-
tisne opus sit, an satis sit à paucis diligi. Certum igitur
hoc sit, idque, & primū, & maximè necessariū, fa-
miliaritates habere fidas amantium nos amicorum,

&

& nostramirantium. Hæc enim est vna res prorsus, vt non differat multum inter summos, & mediocres viros; eaque vtrisque propemodum comparanda. Honore, & gloria, & beneuolentia ciuium fortasse non æquè omnes egent: sed tamen, si cui hæc suppetunt, adiuuant aliquantum tum ad cætera, tum ad amicitias comparandus. Sed de amicitia alio libro dictum est, qui inscribitur Lælius. Nunc dicamus de gloria; quanquam ea quoque de re duo sunt nostri libri: sed attingamus, quandoquidem ea in rebus maioribus administrandis, adiuuat plurimum.

Lælius, Cic.
de Amicitia.
Duo libri
Cic. de Glo-
ria. Cap. 9

Tribus maximè rebus adduci multitudinem, vt honore dignè aliquè ducat: Beneuolentia, Fide, & Admirazione.

Symma igitur, & perfecta gloria constat ex tribus his: si diligit multitudo; si fidem habet; si cum admiratione quadam honore nos dignos putat. Hæc autem (si est simpliciter, breuiterque dicendum) quibus rebus pariuntur à singulis, eisdem fere à multitudine. Sed est alius quoque; quidam aditus ad multitudinem, vt in vniuersorum animos tanquam influere possimus.

Liberalitas
optima conciliatrix
amorum.

Quæ res homini multitudinis beneuolentiam consiliunt.

AC primum de illis tribus, quæ ante dixi, beneuolentiae præcepta videamus, quæ quidem beneficijs capitur maximè. Secundò autem loco benefica voluntate beneuolentia mouetur, etià si res fortè non suppetit. Vehemèter autem amor multitudinis commouetur ipsa fama, & opinione liberalitatis, beneficentiae, iustitiae, fidei, omniumque earum virtutum, quæ pertinent ad mansuetudinem morum, ac facilitatem. Etenim illud ipsum, quod decorum, honestumque diximus, quia per se nobis placet, animosque omnium natura, & specie sua commouet, maximèque quasi

Humanitas
& benignitas
grata populo.

quasi perlucet ex ijs, quas commemoravi, virtutibus: idcirco illos, in quibus eas virtutes esse remur, à natura ipsa diligere cogimur. Atque hæ quidem sunt causæ diligendi grauiissimæ: possunt enim præterea nonnullæ esse læuiores.

Quibus rebus efficiatur, ut nobis habeatur fides.

*Suspecta sine
iustitia pruden-
tia.*

Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici potest; Si existimabimur adepti coniunctam cū iustitia prudentiam. Nam & ijs fidem habemus, quos plus intelligere, quàm nos, arbitramur: quosq; & futura prospicere credimus, & (cum res agatur, in discrimenq; ventum sit) expedire rem, & consilium ex tempore capere posse: Hanc enim omnes existimant utilem, veramque prudentiam. Iustis autem, & fideis hominibus, id est, viris bonis, ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis, iniuriæq; suspicio. Itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissimè committi arbitramur. Harum igitur duarum ad fidem faciendam iustitia plus pollet, quippe cū ea sinè prudentia satis habeat authoritatis, prudentia sinè iustitia nihil valeat ad faciendam fidem. Quo enim quis versutior, & calidior est, hoc inuisior & suspectior, detracta opinione probitatis. Quamobrem intelligentiæ iustitia coniuncta, quantum volet, habebit ad faciendam fidem virium iustitia sine prudentia multum poterit: sine iustitia nihil valebit prudentia. Sed ne quis sit admiratus, cur, cū inter omnes philosophos constet, à meque ipso sæpe disputatum sit, qui vnam haberet, omnes habere virtutes: nunc ita seiungam, quasi possit quisquam, qui non idem prudens sit, iustus esse. Alia est illa, cū veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas: alia, cū ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem, ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos viros, alios pruden-
dentes

Cap. 10

*Aliter in ex-
actis disputa-
tionibus, ali-
ter in præci-
piendo, aut
cohortando
loquimur.*

Primo de carpo de carpo de carpo de carpo

centes dicamus. Popularibus enim verbis est agendum, & vſitatis, cum loquimur de opinione populari: idque eodem modo fecit Panætius. Sed ad propositum reuertamur.

Quæ res multitudinis admirationem moueat, quæ contrà contemptum.

ERat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinent, hoc tertium, vt cum admiratione hominum honore ab his digni iudicemur. Admirantur igitur communiter illi quidē omnia, quæ magna, & præter opinionem suam animaduertunt: separatim autem in singulis, si perspiciunt nec opinata quædam bona. Itaque eos viros suspiciunt, maximisq; efferunt laudibus, in quibus existiment se excellentes quasdam & singulares virtutes prospicere. Despiciunt autem eos, & contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil neruorum putant. Non enim omnes eos contemnunt, de quibus malè existimant. Nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam iniuriam instructos, eos haud contemnunt quidem, sed de his malè existimant. Quamobrem (vt ante dixi) contemnuntur ij, qui nec sibi, nec alteri profunt (vt dicitur;) in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est. Admiratione autem quadā afficiuntur ij, qui anteite cæteros virtute putantur, & cum omni carere dedecore, tum verò ijs vitijs, quibus alij non faciliè possunt obſistere. Nam & voluptates, blandissimæ dominæ, sæpe maiores partes animæ à virtute detorquent, & dolorū quum admonentur faces, præter modum pleriq; exterrantur. Vita, mors, diuitiæ, paupertas omnes homines vehemētissimè permouent. Quæ qui in vtramq; partē excelsō animo, magnōq; despiciunt, cumq; aliqua his ampla & honesta res obiecta est, totos ad se conuertit & rapit: tum quis non admiretur splendorem, pulchri-

Nec sibi nec
alijs viles,
proverbio
dicti.

Admiratio à
continentia,
voluptates
dominæ.

Admiratio à
magnanimitate.

Admiratio à
iustitia.

pulchritudinēque virtutis? Ergo & hæc animi de-
 spicientia admirabilitatem magnam facit : & maxi-
 mē iustitia, ex qua vna virtute viri boni appellantur,
 mirifica quædam res multitudini videtur; nec iniu-
 ria. Nemo enim iustus esse potest, qui mortem, qui
 dolorem, qui exilium, qui egestatem timet; aut qui
 ea, quæ his sunt contraria, æquitati anteponit. Maxi-
 mēque admirantur eum, qui pecunia non mouetur:
 quod in quo viro perspectum sit, hunc dignum spe-
 ctatu arbitrantur. Itaque illa tria, quæ proposita
 sunt ad gloriam, omnia iustitia conficit; & (beneuo-
 lentiam) quod prodesse vult plurimis: & ob eandem
 causam, fidem, & admirationem, quod eas res sper-
 nit, & negligit, ad quas pleriq; inflammata auidita-
 te rapiuntur. Ac, mea quidem sententia, omnis ratio,
 & institutio vitæ, adiumenta hominum desiderat.
 Inprimisque vt habeas, quibuscum possis familiares
 conferre sermones : quod est difficile, nisi speciem
 præ te boni viri feras. Ergo etiā solitario homini, at-
 que in agro vitam agenti, opinio iustitiæ necessaria
 est, eoque; etiam magis, quod si eam non habebunt;
 iniusti habebuntur; & nullis præsidij septi, multis
 afficientur iniurijs. Atque ijs etiam, qui vendunt, e-
 munt, conducunt, locant, contrahendisque negotijs
 implicantur, iustitia ad rem gerendam necessaria est.
 Cuius tanta vis est, vt nec illi quidem, qui malefi-
 cio, & scelere pascuntur, possint sine vlla particula
 iustitiæ vivere. Nam qui eorum cuipiam, qui vnā
 lotrocinantur, clam furatur aliquid aut eripit, is sibi
 ne in latrocinio quidem relinquit locum. Ille au-
 tem, qui Archipirata dicitur, nisi æquabiliter præ-
 dam dispertiat : aut occidetur à socijs, aut relinque-
 tur. Quinetiam leges latronum esse dicuntur, qui-
 bus pareant, quas obseruent. Itaque propter æqua-
 bilem prædæ partitionem, & Bargulus Illyricus la-
 tro,

Cap. 11
 A pecunia-
 rum con-
 temptu.

Iustitiæ opi-
 nio ad om-
 nes vitæ par-
 tes necessa-
 ria.

A minore
 exemplum.

Leges latro-
 num inter
 ipsos.

Bargulus &
 Viriatus la-
 trones, ob
 æquitatis
 opinionem

tro, (de quo est apud Theopompum) magnas opes habuit; multò maiores Viriatus. Lusitanus, cui quidem etiam exercitus nostri, imperatoresque cesserunt: quem C. Lælius, is qui sapiens vsurpatur, prætor fregit, & comminuit, ferocitatēque eius ita repressit, vt facile bellum reliquis traderet. Cū igitur tanta iustitiæ sit, vt ea etiam latronum opes firmet atque augeat; quantam eius vim inter leges, & iudicia, & instituta Reipublicæ fore putamus? Mihi quidem non apud Medos solum (vt ait Herodotus) sed etiam apud maiores nostros * seruandæ iustitiæ causa videntur olim bene morati reges constituti: nam cū premeretur initio multitudo ab ijs, qui maiores opes habebant, ad vnum aliquem confugiebant virtute præstantem: qui, cū prohiberet iniuria tenuiores, æquitate constituenda, summos cū infimis pari iure retinebat. Eadēque constituendarum legum fuit causa, quæ regum. Ius enim semper quæsitum est æquabile, neq; enim aliter esset ius. Id si ab vno iusto, & bono viro consequerentur, eo erant contenti: cū id minus contingeret, leges sunt inuentæ, quæ cū omnibus semper vna atque eadē voce loquerentur. Ergo hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum deligi solitos, quorum de iustitia magnā esset opinio multitudinis. Adiuncto verò hoc, vt iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non posse consequi se arbitrarentur. Omnia igitur ratione colenda, & retinenda iustitia est, tum ipsa propter se, (nam aliter iustitia non esset) tum propter amplificationem honoris, & gloriæ. Sed vt pecuniæ quærendæ non solum ratio est, sed etiam collocandæ, quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec solum necessarios, sed etiam liberales: sic gloria & quærenda, & collocanda ratione. Quanquam præ-

Cesserunt,
verecundæ,
quum victos
significet.

Vsurpatur, id
est, vulgò
nominatur.

Herodotus
in Thalia, &

Clio. Cap. 12.

* Alias, fru-
ende.

Iustitiæ opi-
nio primū
reges fecit.

Honoris vel
quærendi,
vel deferen-
di modus

Compendia-
riam, id est,
expeditam
& breuem:
Agere radi-
ces, vt agere
gemmas.

Nihil fuca-
tum diutur-
nam.

* Numerum.

Nobilibus
curandum,
ne quid ma-
iorum ima-
ginibus in-
dignum cō-
mittant.
Nouis sum-
ma probita-
te opus, vt
nobiliten-
tur.

clarè Socrates hanc viam ad gloriam proximam, & quasi compendariam dicebat esse, si quis id ageret, vt, qualis haberi vellet, talis esset. Quòd si qui simulatione, & inani ostentatione, & ficto non modo sermone, sed etiam vultu stabilem se gloriam consequi posse rentur, vehementer errant. Vera gloria radices agit, atque etiam propagatur: ficta omnia celeriter, tanquam flosculi, decidunt; nec simulatum potest quicquam esse diuturnum. Testes sunt permulti in vtrāque partem, sed, breuitatis causa, familia erimus contenti vna. Tiberius enim Graccus, Publij filius, tamdiu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit. At eius filij nec viui probabantur à bonis, & mortui obtinent * nomen iure cætorum. Qui igitur adipisci veram gloriam volet, iustitiæ fungatur officijs. Ea quæ essent, dictum est libro superiore. Sed, vt facillimè, quales simus, tales esse videamur; etsi in eo ipso vis maxima est, vt simus ij, qui haberi velimus; tamen quædam præcepta danda sunt. Nam si quis ab ineunte ætate habet causam celebritatis, & nominis, aut à patre acceptam (quod tibi, mi Cicero, arbitror contigisse:) aut aliquo casu, atque fortuna: in hunc oculi omnium conspiciuntur, atque in eo, quid agat, quemadmodum viuatur, inquiritur: &, tanquam in clarissima luce versetur, ita nullū obscurum potest, nec dictum eius esse nec factum. Quorum autem prima ætas propter humilitatem, & obscuritatem, in hominum ignorantie versatur, hi, simul ac iuuenes esse cœperunt, magna spectare, & ad ea rectis studijs debent contendere. Quod confirmiore animo facient, quia non modò non inuidetur illi ætati, verùm etiam fauetur.

A. Iolef.

*Adolescentes quibus rebus populo primum commen-
dantur.*

Prima igitur est adolescenti cōmendatio ad glo-
riam, si qua ex bellicis rebus comparari potest :
in qua multi apud maiores nostros extiterunt : sem-
per enim ferè bella gerebantur. Tua autem ætas in-
cidit in id bellum, cuius * altera pars sceleris nimium
habuit, altera felicitatis parum. Quo tamen in bello,
cū te Pompeius alæ alteri præfecisset, magnam
laudem & à summo viro, & ab exercitu consequeba-
re, equitando, iaculando, omniâque militari labore
tolerando. Atque ea quidem tua laus pariter cum
Repub. cecidit. Mihi autem hæc oratio suscepta non
de te est, sed de genere toto : quamobrem ad ea, quæ
restant, pergamus. Vt igitur in reliquis rebus multò
maiora sunt opera animi, quàm corporis : sic hæc res,
quas persequimur ingenio, ac ratione, gratiores sunt,
quàm illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio
proficiscitur à modestia, tum pietate in parentes, tum
in suos benevolentia. Facillimè autē, & in optimam
partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros
& sapientes viros, bene consulentes Reipublicæ
contulerunt, quibuscum si frequentes sunt, opinio-
nem afferunt populo, eorum fore se similes, quos
sibi ipsi delegerunt ad imitandum. P. Rutilij adoles-
centiam ad opinionem & innocentiam, & iuris scien-
tiæ P. Mutij commendavit domus. Nam Lucius
quidem Crassus cū esset admodum adolescens,
non aliunde mutuatus est, sed sibi ipse peperit maxi-
mam laudem ex illa accusatione nobili, & gloriosa.
Et qua ætate qui exercerentur, laudibus affici solēt,
(vt de Demosthene accepimus) ea ætate L. Crassus
ostendit, id se in foro optimè iam præmeditatum
facere, quod etiam tum poterat domi cum laude

* *Cæsariana
& Pōpeiana.
Cic. filius
alæ Præfe-
ctus, si dijs,
placet.*

*Domus fa-
miliaritas.
Crassus ado-
lescens ac-
cusatione C.
Carbonis
nobilissimi
cuius nobi-
litas.*

Cave impræ-
meditatum
legas, mag-
na quædam
habent ex-
emplaria, ni-
hil enim cum
sensu conue-
nit.

Affabilitas.

Eloquentia.

Senatoria
oratio foren-
sis ad gloriā
parandam
liberior.

Raro accu-
sandum, &
quatenus.
Accusatio
Verris: item
pro Sardis.
* M. Aquilio.

meditari. Sed cum duplex sit ratio orationis, quarum in altera sit sermo, in altera contentio: non est id quidem dubium, quin contentio orationis plurimum possit, & maiorem vim habeat ad gloriam. Ea est enim, quam eloquentiam dicimus. Sed tamen difficile dictu est, quantopere conciliet animos hominum comitas, affabilitasque sermonis. Extant epistolæ & Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad Cassandrum, & Antigoni ad Philippum filium, trium prudentissimorum; (sic enim accepimus) quibus precipiunt, ut oratione benigna multitudinis animos ad benevolentiam alliciant, militesque, blandè appellando, sermone deliniant. Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea sæpe vniuersam excitat gloriam. Magna est enim admiratio copiosè, sapienterque dicentis: quem qui audiunt, intelligere etiam, & sapere plus, quam cæteros arbitrantur. Si verò inest in oratione mista modestiæ grauitas, nil admirabilius fieri potest: eoque magis, si ea sunt in adolescente. Sed cum sint plurima causarum genera, quæ eloquentiam desiderant; multiq; in nostra Repub. adolescentes & apud iudices, & apud Senatū dicendo laudem assequuti sint, maxima admiratio est in iudicijs: quorum ratio duplex est. Nam ex accusatione, & defensione constat: quarum etsi laudabilior est defensio, tamen etiam accusatio probata persæpè est. Dixi paulò ante de Crasso: idem fecit adolescens M. Antonius: Etiam P. Sulpitij eloquentiam accusatio illustrauit, cum, seditiosum, & inutilem ciuem C. Norbanum in iudicium vocauit. Sed hoc quidem non est sæpe faciendum, nec vnquam, nisi aut Reipublicæ causa, ut duo Luculli: aut patrocini, ut nos pro Siculis, pro Sardis, pro Albutio Iulius Cæsar. In accusando etiam * Manlio, L. Fufij cognita industria est. Semel

mel igitur, aut non sæpe certè. Sin erit, cui facien-
dum sit sæpius, Reipub. tribuat hoc muneris, cuius
inimicos vlcisci sæpius, non est reprehendendum:
modus tamen adsit. Duri enim hominis, vel potiùs
vix hominis videtur, periculum capitis inferre mul-
tis. Id enim cum periculosum ipsi est, tum etiam sor-
didum ad famam, committere, vt accusator nomine-
tur. Quod contigit M. Bruto, summo genere nato, Brutus accu-
sator vehem-
ens.
illius filio, qui iuris civilis in primis peritus fuit. At-
que etiam hoc præceptum officij diligenter tenen-
dum est, ne quem vnquam innocentem iudicio ca-
pitis accersas. Id enim sine scelere fieri nullo pacto
potest. Nam quid est tam inhumanum, quàm elo-
quentiã, à natura ad salutem hominũ, & ad conser-
uationem datam, ad bonorum pestem, perniciẽmque
conuertere? Nec tamen, vt hoc fugiendum est, ita
habendum est religioni contrarium, nocentem ali-
quando, & nefarium, impiũmq; defendere. Vult hoc
multitudo, patitur consuetudo, fert etiã humanitas,
Iudicis est, semper in causis verum sequi, patroni,
nonnunquam verisimile, etiamsi minus sit verum,
defendere. Quod scribere (præsertim cum de Philo-
sophia scriberem) non auderem, nisi idem placeret
grauissimo Stoicorum Panætio. Maximè autem &
gloria pariter, et gratia defensionibus: eòq; maior,
si quando accidit, vt ei subueniatur, qui potentis ali-
cuius opibus circumueniri, vrgerique videatur: vt
nos & sæpe alias, & adolescentes contra L. Syllæ do-
minantis opes pro Sext. Roscio Amerino fecimus:
quæ (vt scis) extat oratio.

Scelestum,
accusare in-
nocentem:
humanum,
defendere
aliquando
nocentem.

Adolescen-
tes, id est, in
anno 17.

*Duplex liberalitatis genus, & quatenus ad concilian-
dam multitudinem adhibendum.*

SEd expositis adolescentiũ officijs quæ valeant ad
gloriam adipiscendam, deinceps de Beneficentiã

Largitiones
multis de
causis vi-
tandæ.

Largitiones
tum lordi-
dæ, tum pe-
stiferæ.

ac liberalitate dicendum est. Cuius est ratio duplex. Nam aut opera benignè sit indigentibus, aut pecunia. Facilius est hæc posterior, locupletius præsertim: sed illa lautior, ac splendidior, & viro forti, claroque dignior. Quamquam enim in utroque inest gratificandi liberalis voluntas, tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur. Largitióque, quæ fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit: ita benignitate benignitas tollitur. Qua quò in plures usus sis, eò minus in multos uti possis. At, qui opera, id est, virtute, & industria benefici & liberales erunt, primum quo pluribus profuerint, eò plures ad benignè faciendum adiutores habebunt: deinde consuetudine beneficentiæ paratiores erant, & tanquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. Præclare in epistola quadam Alexandrum filium Philippus accusat, quòd largitione benevolentiam Macedonũ cõfector. Quæ te malum, inquit, ratio in istã spem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecunia corrupisses? An tu id agis, ut Macedones nõ te regẽ suũ, sed ministrũ, & præbitorẽ putent? Benè ministrum, & præbitorem, quia sordidum regi: Melius etiam, quòd largitionem corruptelam dixit esse. Fit enim deterior, qui accipit, atque ad idem semper expectandum paratior. Hoc ille filio: sed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidẽ non est dubium, quin illa benignitas, quæ constat ex opera & industria, & honestior sit, & latius pateat, & possit prodesse pluribus. Nõnunquã tamẽ est largiendum; nec hoc benignitatis genus omninò repudiandũ est: & sepe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum, sed diligenter, atque moderatè. Multi enim patrimonia effuderunt, inconsultè largiendo. Quid autem est stultius, quàm quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non possis?

possis? Atq; etiam sequuntur largitionē rapinæ, Cū enim dando egere cœperint: alienis bonis manus asferre coguntur. Ita: cū, beneuolentiæ comparandę causa, benefici esse velint, nō tanta studia assequuntur eorū, quibus dederunt, quanta odia eorū, quibus ademerunt. Quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, vt eā benignitas aperire nō possit: nec ita referēda, vt pateat omnibus. Modus adhibeatur, isque referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus id, quod à nostris hominibus sæpissimè vsurpatū, iamque in prouerbij consuetudinē venit, Largitionē fundum non habere. Etenim quis potest esse modus, cū & iidem qui consueuerunt, & illud idem alij desiderent? Omnino duo sunt genera largorum: quorum alteri Prodigii dicuntur, alteri Liberales. Prodigii, qui epulis, & viscerationibus, & gladiariorū muneribus, ludorum, venationūque apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum nemo iam aut breuē, aut nullā sint relecturi omnino. Liberales autem, qui suis facultatibus aut captos à predonibus redimunt; aut æs alienum suscipiunt amicorū causa; aut in filiarum collocatione adiuuant; aut opitulantur vel in re quærenda, vel augenda. Itaque miror, quid iam mentem venerit Theophrasto, in eolibro, quem de diuinis scripsit, in quo multa præclare, illud absurdè. Est enim multus in laudandi magnificentia, & apparatione popularium munerum: taliūque sumptuum facultatem, fructum diuitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cuius exempla pauca posui, multo & maior videtur & certior. Quanto Aristoteles grauius, & veriùs nos reprehendit, qui has effusiones pecuniarum non admiremur, quæ sunt ad multitudinē deliniendam: at ij, qui ab hostibus obsidentur, si emere aquæ sextariū mina cogerētur, hoc primo auditu incredibile videri,

Adagium à dolo perculso translatum: quod vt insula aqua, nunquam tamen impletur; ita nec populus largitionibus. Viscerationes, conuiuia è carnibus. Munera gladiariorum spectacula cruenta, Ludorum, id est comediarum, aut tragediarū, Venationū, cū nouæ quædam sora populo exhibentur. Collocatione cum nuptum dantur. Notatus à Cicerone Theophrastus.

(Ad multitudinem delinendam) in multis exemplaribus non est adscriptum.

* Attende-
rint.

Honestis de
causis faci-
endæ non-
nunquam
largitiones,
sed modicæ.
Mos anti-
quitus deci-
mam partem
Herculi con-
secrare, vt
ditescerent :
vnde deci-
mam Hercu-
lanam par-
tem Plautus
nominat.

videri, omnesque mirari. Sed, quum * attenderimus, veniam necessitati dare, in his immanibus iacturis, infinitisque sumptibus nihil nos magnopere mirari; cum præsertim nec necessitati subueniatur, nec dignitas augeatur; ipsaque illa delinitio multitudinis ad breue tempus, exiguumque duratura sit, eaque, à leuissimo quoque animo: in quo tamē ipso vnà cū satieta-
te, memoria quoque moriatur voluptatis. Bene etiam colligitur, hæc pueris, & mulierculis, & seruis, & seruorum simillimis liberis esse grata; graui verò homini, & ea, quæ fiunt iudicio certo, ponderanti, probari posse nullo modo. Quanquam intelligo, in nostra ciuitate inueterasse iam bonis temporibus, vt splendor Ædilitatum ab optimis viris postuletur. Itaque & P. Crassus cum cognomine diues, tum copijs, functus est ædilitio maximo munere. Et paulo post L. Crassus cum omnium hominum moderatissimo Q. Mutio magnificentissima edilitate functus est. Deinde C. Claudius Appij filius. Multi post, Lucullus, Hortensius, Syllanus. Omnes autem P. Lentulus, (me consule) vicit superiores. Hunc est Scaurus imitatus. Magnificentissima verò nostri Pompei munera secundo consulatu : in quibus omnibus quid mihi placeat, vides. Vitanda tamen est suspicio auaritiæ. Nam Mamercus, hominum ditissimo, præmissio ædilitatis, Consulatus repulsam attulit. Quare & si postulatur à populo, bonis viris si non desiderantibus, attamen approbantibus, faciendum est; modò pro facultatibus; nos ipsi vt fecimus : & si quando aliqua res maior, aut vtilior populari largitione acquiritur : vt Orestis nuper prandia in semitis, decimæ nomine, magno honori fuerant. Ne Marco quidem Scio vitio datum est, quòd in caritate annonæ asse modium populo dedit. Magna enim se, & inueterata inuidia, nec turpi iactura, quando

quando erat ædilis, nec maxima, liberauit. Sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, quod, gladiatoribus emptis Reip. causa, quæ salute nostra continebatur, omnes Publij Clodij conatus, furorésque compressit. Causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut vtile. In his autem ipsis mediocritatis regula optima est. L. quidem Philippus Q. Fabij filius, magno vir ingenio, imprimisque clarus, gloriari solebat, se sinè vllò munere adeptum esse omnia, quæ haberentur amplissima. Dicebat idem Cotta, Curius. Nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari. Nam pro amplitudine honorum, quos cunctis suffragijs adepti sumus, nostro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modo nominavi, sanè exiguus sumptus ædilitatis fuit. Atque etiam illæ impensæ meliores sunt, muri, naualia, portus, aquarum ductus, omniæque, quæ ad vsum Reipublicæ pertinent. Quanquam enim, quod præsens tanquam in manu datur, iucundius est; tamen hæc in posterum gratiora sunt. Theatra, porticus, noua templa, verècundius reprehendo, propter Pompeium, sed doctissimi improbant, ut & hic ipse Panætius, quem multum in his libris secutus sum, non interpretatus: & Phalerius Demetrius, qui Periclem principem Græciæ vituperabat, quod tantam pecuniam in præclara illa Propylæa coniecerit. Sed de hoc genere toto in his libris, quos de Repub. scripsi, diligenter est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitiosa est, temporibus necessaria, & * tamen ipsa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda est.

Assis hic æ.
reum num-
mulum sig-
nificat.

Qui citra
villas largi-
tiones hono-
rem tuit cō-
sequuti.

Nostro anno
Emphasis
est.

Quibus in
rebus sumptus
huiusmo-
di rectius
collocantur.

Propylæa
Minervæ, id
est, vestibula
sumptuosius
cepta inui-
diam attule-
re Pericli.
* Tum,

Priuata liberalitas in quos, & quatenus exercenda.

IN illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiscitur, non vno modo in disparibus causis

ad succur-
rendum
promptiores
esse oportet
quàm ad
ornandum.

Carmen ad-
nominatio-
nibus & con-
trariorum
reciproca
tioni decen-
tissimum.

causis affecti esse debemus. Alia causa est eius, qui calamitate premitur; & eius, qui res meliores quaerit, nullis suis rebus aduersis. Propensior benignitas esse debet in calamitosos, nisi forte erunt digni calamitate. In ijs tamen, qui se adiuuari volent, non ut ne affligantur, sed ut ad altiorem gradum ascendant, restricti omnino esse nullo modo debemus: sed in deligendis idoneis iudicium, & diligentiam adhibere. Nam præclare Ennius:

Benefacta malè locata, malefacta arbitror.

Quod autem tributum est bono viro, & grato, in eo cum ex ipso fructus est, tum etiam ex cæteris. Temeritate enim remota, gratissima est liberalitas; eoque eam studiosius plerique laudant, quod summi cuiusque bonitas commune perfugium est omnium. Danda igitur opera est, ut hos beneficijs quàm plurimis afficiamus, quorum liberis, posterisque prodatur memoria, ut his ingratissimum esse non liceat. Omnes enim immemorem beneficij oderunt: eamque iniuriam in deterrenda liberalitate sibi etiam fieri: eumque, qui faciat, communem hostem tenuiorum putant. Atque hæc benignitas etiam Reip. utilis est, redimi de seruitute captos, locupletari tenuiores; quod quidem vulgo solitum fieri ab ordine nostro, in oratione Crassi scriptum copiosè videmus. Hanc ergo consuetudinem benignitatis largitioni munerum longè antepono. Hæc est grauium hominū, atque magnorum illa quasi assentatorum populi, multitudinis leuitatem voluptati quasi titillantium. Conuenit autem tum in dando munificum esse, tum in exigendo non acerbum: in omniq; re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando, in vicinatis, & cōsinijs æquum, & facilem, multa multis de iure suo concedentem: à litibus verò, quantum liceat, & nescio an paulo plus etiam, quàm liceat, abhorrentis.

Est

Est enim non modò liberale, paulùm nonnunquam de suo iure decedere, sed inrerdu[m] etiam fructuosum. Habenda autem est ratio rei familiaris, quam quidem dilabi sinere, efflagitiosum est: sed ita, vt illiberalitatis, auaritiæque absit suspicio. Posse enim liberalitate vtì, non spoliante[m] se patrimonio, nimirù is est pecuniæ fructus maximus. Rectè etiam à Theophrasto est laudata hospitalitas: est enim (vt mihi quidem videtur) valdè decorum, patre domus hominum illustrium illustribus hospitibus. Idq, etiam Reip. est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in vrbe nostra non egere. Est autem etiam vehementer vtile his, qui honestè posse multa volunt, per hospites apud externos populos valere opibus, & gratia. Theophrastus quidem scribit, Cimonem Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitalem fuisse. Ita enim instituisse, & villicis imperauisse, vt omnia præberentur, quicumque Laciades in villam suam diuertisset.

Paululum
alijs de suo
iure conce-
dere, libera-
litas spe-
cia.

Hospitalitas
publicè pri-
uatimque v-
tilis ad mul-
ta.

Cimonis
hospitalitas
in contribu-
lis suis.

*In altero beneficentia genere, quod operis constat, mul-
tùm valere iurisprudentiam, longè plurimùm eloquentiã.*

Quæ autem operã, non largitione, beneficia dantur; hæc tum in vniuersam Rempubicam, tum in singulos ciues conferuntur. Nam in iure cauere, consilio iuuare, atque hoc scientiæ genere prodesse quamplurimis, vehemèter et ad opes augendas pertinet, & ad gratiam. Itaq; cum multa præclara maiorum, tum quàm optimè cõstitutū Iuris ciuilis summo semper in honore fuit cognitio, atque interpretatio: quum quidē ante hanc confusionē temporū in possessione sua principes retinuerunt: nunc, vt honores, vt omnes dignitatis gradus; sic huius scientiæ splendor deletus est. Idq; eò indignius, quòd eo tempore hoc contigit, cum is esset, qui omnes superiores, quibus

Antiquitas
in pœtio ha-
bica iurispru-
dentia.

**Dicendi fa-
cultas ante-
fertur.**

**Turpis mer-
cenaria elo-
quentia.**

*** Quam.
Ex leuiori-
bus quoque
operis grati-
am, concili-
ari.**

*** Consulun-
tur.**

**Aut vitanda,
aut mitigan-
da offensus.**

* Ceterisque.

quibus honore par esset, scientia facile vicisset. Hæc igitur opera grata multis, & ad beneficijs astringendos homines accommodata. Atq; huic arti finitima est dicendi grauior facultas, & gratior, & ornatior. Quid enim Eloquentia laudabilius & præstabilius, vel admiratione audientium, vel spe indigentium, vel eorum, qui defensi sunt, gratia? Huic quoque ergo à maioribus nostris est in tota dignitate principatus datus. Diserti igitur hominis, & facile laborantis, (quoque in patrijs est moribus) multorum causas, & non grauati & gratuito defendentis, beneficia, & patrocinia latè patent. Admonebat me res, vt hoc quoque loco intermissionem eloquentiæ, ne dicam interitum, deplorarem; nisi vererer, ne de me ipso aliquid viderer queri. Sed tamen videmus quibus extinctis oratoribus, quàm in paucis spes, * quanto in paucioribus facultas, quàm in multis sit audacia. Cùm autem omnes non possint, ne multi quidem, aut Iurisperiti esse, aut diserti, licet tamen opera prodesse multis, beneficia petentem, commendantem iudicibus, aut magistratibus, vigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut * consulunt, aut defendunt, rogantem. Quid qui faciunt, plurimum gratiæ consequuntur, latissimèque eorum manat industria. Iam illud non sunt admonendi (est enim in promptu) vt animaduertant, cùm alios iuuare velint, ne quos offendant. Sæpe enim aut eos lædunt, quos non debent; aut eos, quos non expedit. Si imprudentes, negligentia est: si scientes, temeritatis. Vtendum etiam est excusatione aduersus eos, quos inuitus offendas, quacunque possis, quare id, quod feceris, nec esse fuerit, nec aliter facere poteris: * cæterisque operis & officijs erit, quod violatum est, compensandum.

Operam

Operam apud tenues, & bonos rectius, quàm apud locupletes collocari, nulli tamen nisi iusta in re praestanda esse.

Sed cum in hominibus iuuandis, aut mores spectari, aut fortuna soleat; dictum quidem est proclive, itaque vulgò loquuntur, se in beneficijs collocandis mores hominum, non fortunam sequi. Honeſta oratio est: sed quis est tandem, qui inopis, & optimi viri causæ, non anteponat in opera danda gratiam fortunati, & potentis? A quo enim expeditior, & celerior remuneratio fore videtur, in eum ferè est voluntas nostra propensior. Sed animaduertendum est diligentius, quæ natura rerum sit. Nimirum enim inops ille, si bonus est vir, etiamsi referre gratiam non potest, habere certè potest. Commodè autem, quicumque dixit: Pecuniam qui habeat, non reddidisse, & qui reddiderit, non iam habere: gratiam autem & qui retulerit, habere, & qui habeat, retulisse. At qui se locupletes, honoratos, & beatos putant, hi ne obligari quidem beneficio volunt, quin etiam beneficium se dedisse arbitrantur, cum ipsi, quamuis aliquid magnum acceperint, æquè etiam à se aut postulari, aut expectari aliquid suspicantur. Patrocinio verò se vsos, aut clientes appellari, mortis instar putant. At verò ille tenuis, cum quicquid factum sit, se spectatum, non fortunam, putat: non modò illi, qui est meritis, sed etiam illis, à quibus expectat (egget enim multis) gratum se videri studet. Neque verò verbis auget suum munus, si quo fortè fungitur, sed etiam extenuat. Videndumque illud est, quòd, si opulentum fortunatumq; defenderis, in illo vno, aut fortè in libris eius manet gratia: sin autem inopem, probum tamen, & modestum, omnes non improbi humiles (quæ magna in populo multitudo est) præsidium sibi paratum vident. Quamobrè melius apud
bonos

Mors instar, id est, extremum malum.

Humilis probitas.

Contentio-
nem. id est,
consultatio-
nem, & col-
lationem.

bonos, quàm apud fortunatos, beneficium collocari puto. Danda tamen omnino opera est, vt omni generi satisfacere possimus. Sed, si res in cōtentionem veniet, nimirum Then istocles est autor adhibendus; qui, cūm consuleretur, vtrum bono viro pauperi, an minus probato diuiti filiam collocaret: Ego, inquit, malo virum, qui pecunia egeat, quàm pecuniam, quæ viro. Sed corrupti mores, deprauatque sunt admiratione diuitiarum: quarum magnitudo quid ad vnumquemq; nostrū pertinet? Illum fortasse adiuuat, qui habet, ne id quidem semper. Sed fac iuuare: potentior sanè sit, honestior verò quo modo? Quod si etiam bonus erit vir, ne impediant diuitiæ, quo minus iuuetur, modo ne adiuuent: sitque omne iudicium, non quàm locuples, sed qualis quisque sit. Extremum autem præceptum in beneficijs, operaque danda est, ne quid contra æquitatem contendas, ne quid per iniuriam. Fundamentū enim perpetuæ commendationis, & famæ, est iustitia, sine qua nihil potest esse laudabile.

Liberalitas in vniuersam multitudinem modicè exercenda; exactiones, non nisi in iusta necessitate.

Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum est, quæ ad singulos spectant: deinceps ijs, quæ ad vniuersos, quæque ad rempublicam pertinent, disputandum est. Eorū autem ipsorū partim eiusmodi sunt, vt ad vniuersos ciues pertineant, partim, singulos vt attingant, quæ sunt etiam gratiora. Danda est opera omnino, si possit, vtrisque; nec minus, vt etiam singulis consulatur, sed ita, vt ea res aut prosit, aut certè ne obsit Reip. C. Helij, & P. Gracchi frumentaria magna largitio fuit; exhauriebatigitur ærarium: modica M. Octauij & reipublicæ tolerabilis, & plebi necessaria; ergo & ciuibus,

Singuli & vniuersi pugnant inter se
In verustō codice, Helij & duæ voces aberant.

& Reipublicæ salutaris. In primis autem videndum erit ei, qui Rempubliam administrabit, ut suū quicquē teneat, neque de bonis priuatorum publicè dimunitio fiat. Perniciosè enim Philippus in tribunatu, cum legem Agrariam ferret; quam tamen antiquari facile passus est, & in eo vehementer se moderatum præbuit: sed cum in agendo multa populariter, tum illud malè; non esse in ciuitate duo millia hominum, qui rem haberent. Capitalis omnino oratio, & ad æquationem bonorum pertinens, quæ pester quæ potest esse maior? Hanc enim ob causam maxime, ut sua tenerentur, Resp. ciuitatēque constitutæ sunt. Nam etsi duce natura congregabantur homines, tamen spe custodiæ rerum suarum, ut bium præsidia quærebant. Danda etiam opera est, ne, (quod apud maiores nostros sæpe fiebat) propter ærarij tenuitatem, assiduitatēque bellorum, tributum sit conferendum. Idque ne eueniat multò antè erit prouidendum. Sin qua necessitas huius muneris alicui Reip. obuenierit; (malo enim alteri, quàm nostræ ominari; neque tantum de nostra, sed de omni Reipub. disputo) danda erit opera, ut omnes intelligant (si salui esse velint) necessitati esse parendum. Atque etiam omnes, qui Remp. gubernabunt, consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quæ sunt necessariae. Quarum qualis comparatio fieri soleat, & debeat, non est necesse disputare: est enim in promptu: tantum locus attingendus fuit.

Ad gratiam multitudinis comparandam, maxime valere abstinentiam: contraque ex inuasiōe alieni, summam existerè perniciem.

Caput autem est in omni procuratione negotij, & muneris publici, ut avaritiæ pellat etiam minima suspitio. Utinam, inquit C. Pontius Sam-

Antiquari, id est, tolli, & abrogari.

Capitalis, id est, ad extremam perniciem spectans.
* Tuerentur,

Exactio tributorum vitanda.

Ominari, id est, nominando causam, malū omen adferre.

Memorable
de Roman.
ducum con-
tinentia,
Sed avaritia
ad Romanos
demigravit.
Ab hoc Tri-
buno Pleb.
primum lata
lex de repe-
tundis, Cen-
sorino, &
Manilio
Coss.
Africani ab-
stinencia.
Val. Max. de
abstinencia,
Pauli Ami-
lij in victoria
Persei absti-
nencia.
Lege Plu-
tarchum.
Scipio Ami-
lianus, qui
Africanus
minor.
* Laudet.

Mummius
Achaicus
euerfa Co.
gintho ab
omni præda
abstinuit.
Oraculum
Spartæ
reddidit,
quod

nis, ad illa tempora fortuna me seruasse, & tunc es-
sem natus, quando Romani dona accipere corpif-
sent: non essem passus diutius eos imperare. Ne illi
quidem multa sæcula expectanda fuerunt: modò e-
nim hoc malum in hanc Rempub. inuasit. Itaque
facile patior tunc potius Pontium fuisse, siquidem
in illo tantum fuit roboris. Nondum centum & de-
cem anni sunt, cum de pecunijs repetundis à Lucio
Pisone lata est lex, nulla antea cum fuisset. At verò
postea tot leges, & proximæ quæque duriores; tot
rei, tot damnati; tantum Italicum bellum propter iu-
diciorum metum excitatum; tanta, sublati legibus,
& iudicijs, expilatio, direptioque sociorum; ut im-
becillitate aliorum, non nostra virtute valeamus.
Laudat Africanum Panætius, quòd fuerat abstinens.
Quidni * laudetur? Sed in illo alia maiora. Laus e-
nim abstinentiæ non hominis est solùm, sed etiam
temporum illorum. Omni Macedonum gaza, quæ
fuit maxima, potius est Paulus: tantum in ærarium
pecuniæ inuexit, ut vnius Imperatoris præda finem
attulerit tributorum. At hic nihil in domum suam
intulit, præter memoriam nominis sempiternam.
Imitatus patrem Africanus, nihilo locupletior Car-
thagine euerfa. Quid? qui eius collega in sensura
fuit Lucius Mummius, nunquid copiosior, cum co-
piosissimam urbem funditus sustulit? Italiam or-
nare, quàm domum suam maluit. Quanquam, Italia
ornata, domus ipsa mihi videtur ornatior. Nullum
igitur vitium est tetrius (ut eò, vnde egressa est, re-
ferat se oratio) quàm avaritia, præsertim in principi-
bus, & Rempub. gubernatibus. Habere enim que-
stui Rempub. non modò turpe est, sed sceleratum e-
tiam, & nefarium. Itaque, quod Apollo Pythius ora-
culo edidit, Spartam nulla re alia, nisi avaritia esse
perituram, quid videtur sed solum Lacedæmonijs,
sed

sed & omnibus opulenti populis prædixisse. Nulla enim reconciliare facilius benevolentiam multitudinis possunt ij, qui Reip. præfunt, quàm abstinentia, & continentia. Qui verò populares esse volunt ob eamq; causam aut agrariam rem tentant, ut possessores suis sedibus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant, ij labefactant fundamenta Reip. Concordiam primùm tollunt quæ esse non potest, cum alijs adimuntur, alijs condonantur pecuniæ: deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suum cuique non licet. Id enim est proprium (ut supra dixi) ciuitatis, atque vrbis, ut sit libera, & non sollicita suæ rei cuiusq; custodia. Atque in hac perniciæ Reipub. ne illam quidem consequuntur, quam putant gratiam. Nam cui res erepta est, est inimicus: cui data, etiam dissimulat se accipere voluisse; & maximè in pecunijs creditis occultat suum gaudium, ne videatur non fuisse soluendo. At verò ille, qui accipit iniuriam, & meminit, & præ se fert dolorem suum: nec, si plures sunt ij, quibus improbè datum est, quàm illi, quibus iniuste ademptum est, idcirco plus etiam valent: non enim numero hæc iudicantur, sed pondere. Quam autem habet æquitatem, ut agrum multis annis, aut etiam seculis antè possessum, qui nullum habuit, habeat: qui autem habuit, amittat? At propter hoc iniuriæ genus Lacedæmonij Lyfandrum Ephorū expulerunt: Agin regem, quod nunquam antè apud eos acciderat, necauerunt. Ex eoque tempore tantæ discordiæ secutæ sunt, ut tyranni existerent, & optimates exterminarentur, & præclarissimè constituta Resp. dilaberetur. Nec verò solum ipsa cecidit, sed etiam reliquam Græciam euerit contagionibus malorum, quæ à Lacedæmonijs profecta manarunt latius. Quid? nostros Gracchos, Tiberij Gracchi, sum-

via con-
tas illos, al-
la & idio,
Spartanen-
piditas, ex-
pugnauit, a-
liud nihil.
Condonan-
tur, remittuntur.

Quæ cala-
mitates ex
iniustis Lap-
gidionibus,

Paterè latius
manare lati-
us, venustus
sermo.

Arati salu-
rationem.
plum.

* Alijs, Me-
thodem.
Historia. ex-
lat apud Po-
sybium.

mi viri filios, Africani nepotes, nonne Agrariæ con-
tentiones perdiderunt? At verò Aratus Sicyonius
iure laudatur, qui, cum eius ciuitas quinquaginta
annos à tyrannis teneretur, profectis Argis Sicy-
onem, clandestino introitu vrbe est potitus, Cum-
que tyrannum * Nicoclem improvisò oppressisset,
sexcentos exules (qui fuerant eius ciuitatis locuple-
tissimi) restituit : remque pub. aduentu suo libera-
uit. Sed, cum magnam animaduerneret in bonis, &
possessionibus difficultatem, quòd et eos, quos et ip-
se restituerat, quorum bona alij possiderant, egere
iniquissimum arbitrabatur, & quinquaginta anno-
rum possessiones mouere, non nimis æquum puta-
bat, propterea quòd tam longo spatio multa hæredi-
tatibus, multa emptionibus, multa dotibus detine-
bantur sine iniuria : iudicauit neque illis adimi, ne-
que his non satisfieri, quorum illa fuerunt, oportere.
Cum igitur statuisset, opus esse ad eam rem consti-
tuendam pecunia, Alexandriam se proficisci velle,
dixit, remque integram ad reditum suum iussit esse.
Isque celeriter ad Ptolemæum, suum hospitem, ve-
nit, qui tum regnabat alter post Alexandriam con-
ditam: cui cum exposuisset, patriam se liberare velle,
causamque docuisset, à Rege opulento vir summus
facile impetrauit, vt grandi pecunia adiunaretur.
Quam cum in Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in
consilium quindecim principes, cum quibus causas
cognouit et eorum, qui aliena detinebant, et eorum,
qui sua amiserant : * perfecitq; æstimandis posses-
sionibus, vt * persuaderet alijs, vt pecuniam accipere
mallent, & possessionibus cederent : alijs, vt com-
modius putarent, numerari sibi quod tanti esset, quàm
suum recuperare. Ita perfectum est, vt omnes, consti-
tuta concordia, sine querela discederent. O virum
magnum, dignumq;, qui in nostra Rep. natus esset!

* Prefecit.
que.

* Et vt per-
suaderent.

Sic

Sic par est agere cum ciuibus, non, (vt bis iam vidi-
 mus) hastam in foro ponere, & bona ciuium voci
 subijcere præconis. At ille Græcus, (id quod fuit sa-
 pientis, & præstantis viri) omnibus consulendum
 putauit: Eaque est summa ratio, & sapientia boni ci-
 uis, commoda ciuium defendere, non diuellere, atq;
 omnes æquitate eadem continere. Habuent gratis
 in alieno. Quid ita? vt cum ego emerim, ædificarim,
 tuear, impendam; tu me inuito, fruar meo? Quid
 est aliud, quàm alijs sua eripere, alijs dare aliena?
 Tabulæ verò nouæ quid habent argumenti, nisi vt
 emas mea pecunia fundum, & eam tu habeas, ego
 non habeam pecuniam? Quamobrem, ne sit æs ali-
 enum, quod Reipublicæ noceat, prouidendum est;
 quod multis rationibus caueri potest, si hoc non fu-
 erit, vt locupletes suum perdant, debitores lucrentur
 alienum. Nec enim vlla res vehementius Rempub.
 continet, quàm fides; quæ esse nulla potest, nisi erit
 necessaria solutio rerum creditarum. Nunquam enim
 vehementius actum est, quàm me Consule, ne solue-
 retur. Armis & Castris tentata res est ab omni gene-
 re hominum, & ordine: quibus ita restiti, vt hoc tan-
 tum malum de Repub. tolleretur. Nunquam nec
 maius æs alienum fuit; nec melius, nec facilius disso-
 lutum est: Fraudandi enim spe sublata, soluendi ne-
 cessitas consecuta est. At verò hic noster victor,
 nunc quidem victus, quæ cogitârat, tum ea per-
 fecit, cum eius iam nihil interesset. Tanta in eo
 peccandi libido fuit, vt hoc ipsum eum delectaret, pec-
 care, etiamsi causa non esset. Ab hoc igitur genere
 largitionis, vt alijs detur, alijs auferatur, aberunt, ij
 qui Remp. tuebuntur; Imprimisque operâ dabunt, vt
 iuris, & iudiciorum æquitate suam quisque teneat:
 & neque tenuiores propter imbecillitatem circum-
 uentiantur, neque locupletibus ad sua vel * tenenda

Stomacha-
 tur Cicero
 non nihil et-
 iam privato
 dolore,
 Diuisio a-
 grorum in-
 digna,
 Exaggerat
 condonatio-
 nem artis
 alieni.

Cæsar acri-
 ter taxatus.

* Tuenda,

De panætio
Cicerone
defensus
contra An-
tipatrum.

vel recuperanda obsit inuidia. Præterea, quibuscun-
que rebus vel belli, vel domi poterunt. Rempub. au-
geant imperio, agris, vestigalibus. Hæc magnorum
hominum sunt; hæc apud maiores nostros factitata.
Hæc genera officiorum qui persequuntur, cum sum-
ma utilitate Reipub. magnam sibi adipiscuntur &
gratiam, & gloriam. In his autem utilitatū præcep-
tis Antipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper est
mortuus, duo præcepta censet esse à Panætio præ-
termissa, Valetudinis curationem, & pecuniæ. Quas
res à summo philosopho præteritas arbitror, quod
essent faciles: sunt certe viles.

*Quibus rationibus Valetudo, & res familiaris tum pa-
randa, tum tuenda.*

Oeconomi-
cus, id est, de
familia ad-
ministranda.

Sed Valetudo sustentatur notitia sui corporis, &
observatione earum rerum, quæ aut prodesse
soleant, aut obesse: & continentia in victu omni, at-
que cultu, corporis tuendi causa, & prætermittendis
voluptatibus: Postremo arte eorum, quorum ad sci-
entiam hæc pertinent. Res autem familiaris quæri
debet ijs rebus, à quibus abest turpitudine: conser-
uari autem Diligentia, & Parsimonia; iisdem etiam
rebus augeri. Has res commodissime Xenophon So-
craticus persecutus est in eo libro, qui Oeconomicus
inscribitur: quem nos ista ferè ætate cum essemus,
qua es tu nunc, è Græco in Latinum conuertimus.

*Quartum genus deliberationis, inter Utilia utrum u-
tilius, aut quid utilissimum.*

Sed utilitatum comparatio (quoniam hic locus e-
rat quartus à Panætio prætermissus) sæpe est ne-
cessaria. Nam & corporis commoda cum externis,
& externa cum corporis, & ipsa inter se corporis, &
externa

externa cum externis comparari solent, Cum externis, corporis, hoc modo comparantur: Valere ut malis, quam diues esse. Cum corporis, externa, hoc modo: Diues esse potius, quam maximis corporis viribus. Ipsa inter se corporis comparantur sic: Bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem: ut gloria diuitijs, vestigalia urbana rusticis. Ex quo genere comparationis illud est Catonis senis: à quo cum quæreretur, quid maximè in re familiari expediret? Respondit, Bene pascere. Quid secundum? Satis benè pascere. Quid tertium? Bene vestire. Quid quartum? Arare, Et cum ille qui quæsierat, dixisset, Quid scenerari? tum Cato: Quid hominem, inquit, occidere? ex quo, & multis alijs, intelligi debet, vtilitatum comparationes solere fieri, rectèque hoc adiunctum esse quartum exquirendorum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de quærenda, de collocanda pecunia, etiam de vtenda, commodius à quibusdam optimis viris, ad medium Ianum sedentibus, quam ab vllis philosophis vlla in schola, disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda: pertinent enim ad vtilitatem, de qua hoc libro disputatum est. Reliqua deinceps persequemur.

Quid in agricultura
vtilissimum
sit, Cato indicauit.

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS LIBER TERTIVS.

Hic Anniba-
le pulso, A-
fricam fecit
tributariam.
Æqualis ad
ætatem re-
fertur.
Decora con-
tentio ac
traductio.
Cessare pro
otiosi, aut
nihil agere.
Acuere, pro
actiorem fa-
cere.

Verecundè
collationem
ingreditur.

Publium Scipionem, Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus est, dicere solitum, scripsit Cato (qui fuit ferè eius æqualis;) Nunquam se minus otiosum esse, quàm cum otiosus; nec minus solum, quàm cum solus esset. Magnifica verò vox, & magno viro, ac sapiente digna, quæ declarat illum & in otio de negotijs cogitare, & in solitudine secum loqui solitum; ut neque cessaret ynquam, & interdum colloquio alterius non egeret. Itaque duæ res, quæ languorem afferunt cæteris, illum acuebant, Otium & Solitudo. Vellem, & nobis hoc idem verè dicere liceret. Sed, si minùs imitatione tantam ingenij præstantiam consequi possimus, voluntate certè proximè accedimus. Nam & à Repub. forensibusque negotijs, armis impijs, vîq; prohibiti, otium persequimur; et, ob eam causam (vrbe relicta) rura peragrantes, sæpe soli sumus. Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec hæc solitudo cum illa comparanda est. Ille enim, requiescens à Reipub. pulcherri-
mis muneribus, otium sibi sumebat aliquando, & à cœtu hominum, frequentiaque interdum, tanquam in portum, se in solitudinem recipiebat. Nostrum autem otium negotij inopia, non requiescendi studio, constitutum est. Extincto enim Senatu, deletisque iudicijs, quid est, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere possimus? Ita, qui in maxima celebritate, atque in oculis civium quondam viximus, nunc fugientes conspectum sceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos, quan-

quantum licet, & sæpe soli sumus. Sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, non solum ex malis eligere minima oportere, sed etiam excerpere ex his ipsis, siquid inesset boni: propterea & otio fruor, non illo quidem, quo debeat is, qui quondam peperisset otium ciuitati; nec eam solitudinem languere patior, quam mihi affert necessitas, non voluntas. Quamquam Africanus maiorem laudem vel meo iudicio assequeretur, nulla tamen eius ingenij monumenta mea data literis, nullum opus otij, nullum solitudinis munus extat. Ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, inuestigationeque earum rerum, quas cogitando consequeretur, nec otiosum, nec solum unquam fuisse: nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacita à solitudine abstrahamur, ad hanc scribendi operam omne studium, curamque conuertimus. Itaque plura breui tempore, euerfa, quam multis annis, stante Rep. scripsimus. Sed cum tota philosophia, mi Cicero, frugi fera, & fructuosa, nec vlla pars eius inculta, ac deserta sit: tamen nullus feracior in ea locus est, nec vberior, quam de Officijs, à quibus constanter, honesteque viuendi præcepta ducuntur. Quare, quamquam à Cratippo nostro, principe huius memorie philosophorum, hæc te assidue audire, atque accipere confido; tamen conducere arbitror, talibus aures tuas vocibus undique circumsonare, nec eas, (si fieri possit) quicquam aliud audire. Quod cum omnibus est faciendum, qui vitam honestam ingredi cogitant, tamen haud scio, an nemini potius, quam tibi. Sustines enim non paruum expectationem imitandæ industriæ nostræ, magnam honorum, nonnullam fortasse nominis suscepisti onus præterea graue & Athenarum, & Cratippi: ad quos cum tanquam ad mercaturam bonarum artium sis profectus, inanem redire turpissimum

Latenter su-
um otium
commendat.
Sapiens ne-
que otiosus
unquam, ne-
que solus.

Memoria, id
est, ætatis.
Loci cohort-
tandi primū
à re, deinde
ab expecta-
tione, quam
à sua, Cra-
tippique per-
sona, cum
etiam à loco
colligit.

Nonè dixit
discendi, pro
discere.

munus est, dedecorantem & urbis auctoritatem, & magistrum. Quare, quantum coniti animo potes, quantum labore contendere; (si discendi labor est potius, quam voluptas) tantum fac ut efficias: neue committas, ut cum omnia suppeditata sint à nobis, tute tibi defuisse videare. Sed hæc hætenus. Multa enim sæpe ad te cohortandi gratia scripsimus, nunc ad reliquam partem propositæ diuisionis reuertamur.

Reprehensus Panætius, quod tria genera pollicitus, tertium non exoluerit. Ab alijs item notatus, quod eam partem homo Stoicus induxerit, in qua diceretur cum Honestate pugnare Utilitas, atque à Cicerone defensus.

Panætius igitur, qui sine controuersia de officijs accuratissimè disputauit, quemque nos correctione quadam adhibita, potissimum sequuti sumus; tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines, & consultare de officio solerent: vno, cum dubitarent, Honestumne id esset, de quo ageretur, an turpe: altero, Utilene an Inutile: tertio, si id quod speciem haberet honesti, pugnaret cum eo, quod utile videretur, quomodo ea discerni oporteret: de duobus generibus primis, tribus libris explicauit, de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum, nec exoluit quod promiserat. Quod eò magis miror, quia scriptum à discipulo eius Posidonio est, triginta * annos vixisse Panætium, postquam eos libros edidisset. Quem locum miror à Posidonio breuiter esse tractatum in quibusdā commentarijs, præsertim cum scribat, nullum esse locum in tota Philosophia tam necessarium. Minimè verò assentior ijs, qui negant eum locum à Panætio prætermisum, sed consultò relictum, nec omnino scribendum fuisse: quia nunquam posset Utilitas cum Honestate pugnare.

* Annis.

pugnare. De quo alterum potest habere dubitationem, adhibendumne fuerit hoc genus, quod in diuisione Panætij tertium est, an planè omittendum: Alterum dubitari non potest, quin à Panætio susceptum sit, sed derelictū. Nam quin à diuisione tripartita duas partes absoluerit, huic necesse est restare tertiam. Præterea, in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum. Accedit eodem testis locuples Posidonius, qui etiam scribit in quadam epistola, Publium Rutilium Rufum dicere solere qui Panætium audiuerat; ut nemo pictor esset inuentus, qui Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquisset, absolueret, (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem auferebat:) sic ea, quæ Panætius prætermisisset, & non perfecisset, propter eorum, quæ * perfecisset, præstantiam, neminem esse persecutum. Quamobrem de iudicio Panætij dubitari non potest: rectène autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adiunxerit, an secus, de eo fortasse dubitari potest. Nam siue honestum solum bonum est, ut Stoicis placet: siue quod honestum est, id ita summum bonum est, (quemadmodum Peripateticis nostris videtur) ut omnia ex altera parte collocata, vix minimi mementi instar habeant: dubitandum non est, quin nunquā, possit vtilitas cū honestate contendere. Itaque accepimus. Socratem solitum execrari eos, qui primum hæc natura coherentia, opinione distraxissent. Cui quidem ita sunt Stoici assensu, ut etiā, quicquid honestum esset, id vtile esse censerent; nec vtile quicquā, quod non honestum. Quod si is esset Panætius, qui virtutem propterea colendam diceret, quod ea efficiens vtilitatis esset, ut ij, qui res expetendas vel voluptate, vel indolentia metiuntur: liceret ei dicere, Honestatē aliquando cū Vtilitate pugnare. Sed, cū
sit

Nobilis illa
Venus Apel-
lis, capite
tantum ab-
soluta, reli-
quo corpore
delineata
solum.
* *Perfecisset.*
Vnicum bo-
num Stoici
ponunt.

Peripatetici
ordinem bo-
norum in-
ducunt.

* Discessi-
one.

Legere, pro
sumere, vel
deligere.

Vera virtus,
in vno sapi-
ente: simula-
chra eius et-
iam in me-
diocribus.

Mesa, & adi-
aphora.

Omnes nu-
meros habet
id est, nulla
pars deest.

* Compa-
rantur.

De artibus
nemo rectè
iudicat, nisi
artifex: de
virtute, non
nisi sapiens.

fit is, qui id solum bonum iudicet, quod honestum sit; quæ autem huic repugnent specie quadam utili-
tatis eorum neque accessione meliorem vitam fieri,
nec * decessione peiorē: non videtur huiusmodi de-
buisse deliberationem introducere, in qua, quod uti-
le videretur, cum eo, quod honestum est, compare-
tur. Etenim, quod summū bonum à Stoicis dicitur,
conuenienter naturæ viuere, id habet hanc (ut opi-
nor) sententiam, cum virtute congruere semper: cæ-
tera autē, quæ secundum naturam essent, ita legere,
si ea virtuti non repugnarent. Quod cum ita sit, pu-
tant quidem hanc comperationem non rectè esse in-
troducendam, nec omnino de eo genere quicquam præ-
cipiendum fuisse. Atque illud quidem honestum,
quod propriè virēque dicitur, id in sapientibus est
solis, neque à virtute diuelli vnquam potest: In ijs
autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum il-
lud quidem perfectum honestum nullo modo esse
potest, sed similitudines honesti esse possunt. Hæc
igitur omnia officia, de quibus his libris disputa-
uus, Media Stoici appellant: & ea communia sunt,
& latè patent: quæ & ingenij bonitate multi asse-
quuntur, & progressionē discendi. Illud autē officiū,
quod rectum iidem appellant, perfectum atq; abso-
lutū est: & ut iidem dicunt, omnes numeros habet:
nec præter sapientem, cadere in quenquam potest.
Cum autem aliquid actum est, in quo media officia
* cōpareant, id cumulatè videtur esse perfectū: prop-
terea quòd vulgus, quid absit à perfectō, ferè non ex
toto intelligit: quatenus autem intelligit, nihil putat
prætermisissimum. Quod autem in pectore natibus, & in pi-
cturis vsu venit, in alijsque compluribus, ut defecten-
tur imperiti, laudentque ea, quæ laudanda non sint;
ob eā credo causam, quod insit in his aliquid probi,
quod capiat ignaros, qui quidem, quid in vnaquaque

re vitij sit, nequeant iudicare. Itaq; cum sint docti à
 peritis, facile desistunt à sententia. Hæc igitur officia,
 de quibus his libris differimus, quasi secunda quæ-
 dam honesta dicunt esse, non sapientum modò pro-
 pria, sed cū omni hominum genere communia. Ita-
 que * his omnes, in quibus est virtutis indoles, com-
 mouentur. Nec verò, cum duo Decij, aut duo Scipi-
 ones, fortes viri, commemorantur; aut cū Fabrici-
 us, aut Aristides iustus nominatur: aut ab illis fortitu-
 dinis, aut ab his iustitiæ, tanquam à sapientibus, pe-
 titur exemplum. Nemo enim horum sic sapiens est,
 vt sapientem intelligi hæc volumus. Nec hi, qui sa-
 pientes habiti sunt, & nominati, M. Cato, & C. Læ-
 lius, sapientes fuerunt; Nec illi quidem septem, sed
 ex mediorum officiorum frequentia, similitudinem
 quandam gerebant, speciemque sapientem. Quo-
 circa nec id, quod verè honestum est, fas est cum v-
 tilis repugnantia comparari: nec id, quod commu-
 niter appellamus honestū, quòdque colitur ab ijs, qui
 bonos viros haberi se volunt; cū emolumentis vnquā
 est comparandū. Tāmque id honestum, quod in no-
 strā intelligentiā cadit, tuendum conseruandūque
 est nobis, quā id, quod propriè dicitur, verèque est
 honestum, sapientibus. Aliter enim teneri nō potest,
 si qua ad virtutem est facta progressio. Sed hæc qui-
 dem de ijs, qui conseruatione officiorum existiman-
 tur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis
 & cōmodis, neque ea volunt præponderari honestate,
 hi solent in deliberando honestū cum eo, quod vile
 putant, comparare; boni viri non solent. Itaque exi-
 stimo Panætium, cum dixerit homines solere in hac
 cōparatione dubitare, hoc ipsum sensisse, quod dix-
 erit, solere modò, non etiam oportere. Etenim non
 modò pluris putare, quod vile videatur, quā quod
 honestum; sed hæc etiam inter se comparare, &

Docti, partim
 cipium.
 Virtutis in-
 doles.
 Decij, pater
 & filius.
 Scipiones
 fratres.
 Fabricius
 auri cod-
 remptor. A-
 ristides A-
 theniensis,
 ob abstinen-
 tiam, iusti
 cognomen
 meruit.
 Cato & Læ-
 lius sapien-
 tes cognom-
 inati.
 * Ij.

Epicurei.
 Exponit quæ
 habeat intel-
 lectum, cum
 honestas di-
 citur cum v-
 rilitate
 pugnare.
 Modò pro
 duntaxat.

in his addubitare turpissimum est. Quid est ergo, quod nonnunquam dubitationem afferre soleat, considerandumque videatur? Credo, si quando dubitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur. Sæpe enim tempore sit, ut quod plerunque turpe haberi soleat, inueniatur non esse turpe. Exëpli causâ, ponatur aliquid quod pateat latius: Quod potest esse maius scelus, quàm non modo hominem, sed etiam familiarem occidere? Num igitur se obstrinxit scelere, si quis tyrannum occidit, quamvis familiarem? Populo quidem Rom. non videtur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum existimat. Vicit igitur utilitas honestatem, immò verò honestas utilitatem secuta est.

Formula præscripta, ne quando nos falsa utilitatis species ab honestate abducatur; ut iustitiam, vel solum, vel maximum bonum statuamus: iniustitiam malorum maximam: nihilque ad priuatum commodum, sed ad communem societatem referantur omnia.

Olim iidem
Academici,
& Peripatetici.

ITaque, ut sine ullo errore diiudicare possimus, si quando cum illo, quod honestum intelligimus, pugnare id videbitur, quod appellamus utile; formula quedam constituenda est: quam si sequemur, in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus. Erit autem hæc formula Stoicorum rationi, disciplinæque maximè cõsentanea, quam quidẽ in his libris propterea sequimur, quòd, quanquam & à veteribus Academicis, & Peripateticis nostris, (qui quondam iidem erant, qui Academici) quæ honesta sunt, anteponuntur ijs, quæ videntur utilia: tamen splendidius hæc ab ijs differuntur, quibus, quicquid honestum est, idem utile videtur; nec utile quicquam, quod non honestum: quàm ab ijs, quibus est honestum aliquod non utile, aut utile non honestum. Nobis autem

tem nostra Academia magnā licentiā dat, vt, quodcunq; maximē probabile occurrat, id nostro iure liceat defendere. Sed redeo ad formulam. Detrahēre igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo suum augere commodum, magis est contra naturam, quā mors, quā paupertas, quā dolor, quā cætera, quæ possunt aut corpori accidere, aut rebus externis. Nam principio tollit conuictum humanum, & societatem. Si enim sic erimus affecti, vt propter suum quisque emolumentum spoliēt, aut violet alterum; dirumpi necesse est eam, quæ maximē est secundum naturam, humani generis societatem. Vt, si vnumquodque membrum sensum hunc haberet, vt posse putaret se valere, si proximi membri valetudinem ad se traduxisset; debilitari, & interire totum corpus necesse esset: sic, si vnusquisque nostrū rapiat ad se commoda aliorum, detrahātque, quod cuique possit, emolumenti sui gratia; societas hominum, communitasque euertatur necesse est. Nam, si bi vt quisque malit, quod ad vsum vitæ pertineat, quā alteri acquirere, concessum est, nō repugnante natura. Illud quidem natura nō patitur, vt aliorum spolijs nostras facultates, copias, opes augeamus. Neq; verò hoc solū natura, id est, iure gentiū, sed etiā legibus populorum, quibus in singulis ciuitatibus Resp. continentur, eodem modo constitutum est, vt nō liceret sui cōmodi causa nocere alteri. Hoc enim spectant leges, hoc volunt incolumem esse ciuium coniunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exilio, vinculis, damno coercent. Atque hoc multo magis exigit ipsa naturæ ratio, quæ est lex diuina, & humana; cui parēre qui velit (omnes autē parebunt, qui secundum naturam volent viuere) nunquam committet, vt alienum appetat, & id, quod alteri detraxerit, sibi assumat. Etenim multo magis est secundum

Quoduis incommodum potius accipiendum, quā iuste quid committendum.

Ratio naturæ, ius gentium; ius ciuile quod hic leges populorum vocat.

* *Comitas.*

*Complexio
qualifican-
que.*

*Societatis
ius nō modo
cum propin-
quis, sed et*

secundum naturam celsitas animi, & magnitudo; itēque * *communitas*, iustitia, liberalitas, quā voluptas, quā vita, quā diuitiæ. Quæ quidem contemnere, & pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi, & excelsi est. Detrahē autem alteri, sui commodi causa, magis est contra naturam, quā mors, quā dolor, quā cætera generis eiusdem. Itēque magis est secundum naturam pro omnibus gentib⁹ (si fieri possit) conseruandis, aut iuuandis maximos labores, molestiasque suscipere, imitantem Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, in consilio cœlestiū collocauit; quā viuere in solitudine, non modò sine vllis molestiis, sed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copiis, vt excellas etiam pulchritudine, & viribus. Quocirca optimo quisque splendidissimōq; ingenio longè illam vitam huic antepōnit. Ex quo efficitur, hominē naturæ obediētē, homini nocere non posse. Deinde qui alterū violat, vt ipse aliquid commodi consequatur; aut nihil se existimat contra naturam facere: aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quā facere cuiuspiam iniuriā. Si nihil existimat contra naturam fieri in hominibus violandis; quid cum eo differas, qui omnino hominem ex homine tollat? Sin fugiendū id quidē censet, sed & multò illa peiora, mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo, quòd vllum aut corporis, aut fortunæ vitium, animæ vitij grauius existimat. Ergo vnum debet esse omnibus propositum, vt eadem sit utilitas vniuscuiusque, & vniuersorum: Quam si ad se quisque rapiat, dissoluetur omnis humana consociatio. Atq; si etiam hoc natura præscribit, vt homo hominī, quicumque sit, ob eam ipsam causam, quòd is homo sit, consultum vellet;

velit; necesse est, secundum eandem naturam omnium vtilitatem esse communem. Quod si ita est, vna continemur omnes, & eadem lege naturæ. Idque ipsum si ita est, certè violare alterum lege naturæ prohibemur. Verum autem primum; verum igitur & extremum. Nam illud quidem absurdum est, quod quidam dicunt, parenti se, aut fratri nihil detracturos commodi sui causa; sed aliam rationem esse ciuium reliquorum. Hi sibi nihil iuris, & nullam societatem communis vtilitatis causa, statuunt esse cum ciuibus: quæ sententia omnem societatem distrahit ciuitatis. Qui autem ciuium rationem dicunt esse habendam, externorum negant; hi dirimunt communem humani generis societatem: qua sublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, iustitia funditus tollitur. Quæ qui tollunt, etiam aduersus Deos immortales impij iudicandi sunt: ab ijs enim constitutam inter homines societatem euertunt. Cuius societatis arctissimum vinculum est, magis arbitrari esse contra naturam, hominem homini detrahere sui commodi causa, quàm omnia incommoda subire vel externa, vel corporis, vel etiam ipsius animi, quæ vacent iustitia. Hæc enim vna virtus omnium est domina, & regina virtutum. Forsitan quispiam dixerit, Nonne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri homini ad nullam rem vtili? Minimè verò. Non enim mihi est, vita mea vtilior, quàm animi talis affectio, neminem vt violentiam commodi mei gratia. Quid? si Phalarim, crudelem tyrannum, & immanè, vir bonus, ne ipse frigore conficiatur, vestitu spoliare possit, nonne faciat? Hæc ad iudicandum sunt facillima. Nam si quid ab homine ad nullam partem vtili, tuæ vtilitatis causa detraxeris, inhumanè feceris, contraque naturæ legem: sin autem is tu sis, qui multam vtilita-

am cum vniuersis ciuibus, postremo & cum hospitibus seruandum.

Alienum nihil vsurpandum, nec si citra cuiusq; iniuriam fieri potest.

Homini ad nihil vtili detrahere licet, si eò spectes, vt societati proffis, non propriè tibi.

tem Reipub. atque hominum societati, si in vita remaneas, afferre possis; si quid ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum, sin autē id non sit eiusmodi, suum cuique incommodum ferendum est potius, quā de alterius commodis detrahendum. Non igitur magis est contra naturam morbus, aut egestas, aut quid huiusmodi, quā detractio, aut appetitio alieni. Sed communis utilitatis derelictio, contra naturam est: est enim iniusta. Itaque lex ipsa naturæ, quæ utilitatem hominum conseruat, & continet, decernit profectō, ut ab homine inertī, atque inutili ad sapientem, bonum, fortēq; virum transferantur res ad viuendum necessariæ: qui si occiderit, multum de communi utilitate detraxerit: modō hoc ita faciat, ut ne ipse de se benè existimans, seque diligens, hanc causam habeat ad iniuriam. Itaque semper officio fungetur, utilitati consulens hominum, & ei (quam sæpe commemoro) humanæ societati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile iudiciū est. Nulla est enim nobis cum tyrannis societas, sed potius summa distractio: neque est contra naturam spoliare eum, si possis, quem honestum est necare: atque hoc omne genus pestiferum, atque impium ex hominum communitate exterminandū est. Etenim, ut membra quædam amputantur, si & ipsa sanguine, & tanquam spiritu carere cœperunt, & nocent reliquis partibus corporis: sic ista in figura hominis feritas, & immanitas belluæ à communi tanquam humanitate corporis segreganda est. Huius generis sunt quæstiones omnes eæ, in quibus ex tempore officium exquiritur. Eiusmodi igitur credo res Panætium persecuturū fuisse, nisi aliquis casus, aut occupatio consilium eius * peremisset. Ad quas ipsas consultationes ex superioribus libris satis multa præcepta sunt, quibus perspicī possit, quid sit propter

*Causam, id est prætextum, & commēntitiā de-
fensionem.*

** Præmisses.
Fastigium, id est summam
manum: ab
edificijs trā-*

propter turpitudinem fugiendum : quid sit id, quod idcirco fugiendum non sit, quia omnino turpe non est. Sed quoniam operi inchoato, propè tamen absolutò, tanquam fastigium imponimus : vt Geometræ solent, non omnia docere, sed postulare, vt quedam sibi concedantur, quò facilius, quæ velint, explicent : sic ego à te postulo, mi Cicero, vt mihi concedas (si potes) nihil præter id, quod honestum sit, esse propter se expetendum. Sin non hoc licet per Cratippum, at illud certè dabis quod honestum sit, id esse maxime propter se expetendum. Mihi vtrumuis satis est, & tum hoc, tum illud probabilius videtur, nec præterea quicquam probabile. At primùm Panætius in hoc loco defendendus est, quòd non vtilia cum honestis pugnare dixerit aliquando posse (neque enim ei fas erat) sed ea, quæ videntur vtilia. Nihil verò vtile, quod non idem honestum, nec honestum, quod non idem vtile sit, sæpe testatur : negatque vllam pestem maiorem in vitam hominum inuasisse, quam eorum opinionem, qui ista distraxerint. Itaque non vt aliquando anteponeremus vtilia honestis, sed vt ea sine errore diiudicaremus, si quando incidissent, induxit eam, quæ videretur esse, non quæ esset, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullius adminiculis, sed (vt dicitur) Marte nostro. Neque enim quicquam de hac parte post Panætium explicatum est, quod mihi probaretur, de ijs, quæ in manus meas venerunt.

flatum, quibus periculis conus aliquis imponitur in summo. Principia prima per se nota.

Marte nostro, prouerbialiter, à militia translatum, vbi suo Marte rem gerere dicebantur, qui nullis auxiliariis copijs adiuncti committerent.

Ne qua nos commoditas quantauis, cum summa etiam impunitate coniuncta permoueatur, vt vel tantillum ab honesto recedamus, sine quo nihil non perniciosum.

Cum igitur aliqua specie utilitatis obiecta est, nos commoueri necesse est : sed si, cum animum attenderis, turpitudinem videas adiunctam ei rei,

quæ speciem vtilitatis attulerit: tunc vtilitas non requirenda est; sed intelligendum, vbi turpitudine sit, ibi vtilitatem esse non posse. Quòd si nihil est tam contra naturam, quàm turpitudine (recta enim, & conuenientia, & constantia, natura desiderat, aspernaturque contraria) nihilque tam est secundum naturam, quàm vtilitas: certè in eadē re & vtilitas, & turpitudine esse non potest. Itémque si ad honestatem nati sumus; eaque aut sola expetenda est, vt Zenoni est visum, aut certè omni pondere grauior est habenda, quàm reliqua omnia, quod Aristoteli placet: necesse est, quod honestum sit, id esse aut solum, aut summum bonum: quod autem bonum, id certè vtile: itaq; quicquid honestum, id vtile. Quare error hominum non proborum cum aliquid, quod vtile visum est arripuit, id continuò secernit ab honesto. Hinc sicæ, hinc venena, hinc falsa testamenta nascuntur; hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionesque sociorum & ciuium: hinc opum nimiarum potentia non ferendæ: postremò etiam in liberis ciuitatibus existunt regnandi cupiditates; quibus nihil nec tetrius, nec foedius excogitari potest. Emolumenta enim rerum fallacibus iudicijs vident, poenam non dico legum, quas sæpe percurrunt, sed ipsius turpitudinis (quæ acerbissima est) non vident. Quàobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è medio (est enim totum sceleratum, & impium) qui deliberant, vtrum id sequantur, quod honestum esse videant; an se scientes scelere contaminent. In ipsa enim dubitatione facinus inest, etiam si ad id non peruenerint. Ergo ea deliberanda omninò non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. Atq; etiam in omni deliberatione, celandi, & occultandi spes, opinioq; remouenda est. Satis enim nobis (si modò in philosophia aliquid profecimus) persuasum esse debet,

Turpis vtilitas omnium scelerum parens.

Turpitudine per se fugienda, etiam summa impunitatei propolita.

Turpe in re turpis etiam ipsa deliberatio.

Aurea præceptio &

bet, si omnes Deos, hominésq; celare possimus, nihil tamen auarè, nihil iniustè, nihil libidinose, nihil incontinenter esse faciendū. Hinc ille Gyges inducitur à Platone: qui, cum terra discessisset magnis quibusdam imbribus, in illum hiatū descendit, æneumque quum (vt ferunt fabulæ) animaduertit, cuius in lateribus fores essent : quibus apertis, hominis mortui vidit corpus magnitudine inusitata, annulūque aureum in digito; quem vt detraxit, ipse induit (erat autem regius pastor) tum in consilium pastorum se recepit. Ibi cum palam eius annuli ad palmam conuerterat, à nullo videbatur; ipse autem omnia videbat : idem rursus videbatur, cum in * lucem annullum inuerterat. Itaque hac oportunitate annuli vsus, reginæ stuprum intulit : eaque adiutrice regem dominum interemit, sustulitque, quos obstare arbitrabatur. Nec in his quisquam cum facinoribus potuit videre : sic repente annuli beneficio rex exortus est Lydiæ. Hunc igitur ipsum annulum si habeat sapiens, nihil plus sibi licere putet peccare, quàm si non haberet. Honestæ enim bonis viris, non occulta quærentur. Atque hoc loco Philosophi quidam, minimè mali illi quidem, sed non satis acuti, fictam & commentitiā fabulam dicunt prolaram à Platone : quasi verò ille aut factum id esse, aut fieri potuisse defendat. Hæc est vis huius annuli, & huius eius exempli. Si nemo sciturus, nemo ne suspicaturus quidem sit, cum aliquid diuitiarum, potentiæ, dominationes, libidinis causâ feceris, si id Dijs, hominibûsq; futurum sit semper ignotum, si sine facturus? Negant id fieri posse, quamquam * potest id quidem. Sed quæro : quod negant posse, id si possent, quidnā facerent? Vrgent rusticè sanè; negant enim posse, & in eo perstant. Hoc verbum quid valeat, nō vident. Cū enim quærimus, si

semper in pectore gestanda.
Lib. 2 de Rep.

Fabula Gygis Platonici quem habebat senium.

Pala, Massa, qua annuli gemma clauditur.

* Locum,

Cui rei fabulæ fingantur, nempe vt exempla proponantur.

* Alias, non potest.

possint celare, quid facturi sint; non quærimus, possintne celare: sed tanquam tormenta quædam adhibemus, ut, si responderint, se impunitate proposita, facturos, quod expediat facinorosos se esse fateantur: si negent, omnia turpia per se ipsa fugienda esse concedant. Sed iam ad propositum reuertamur. Incidunt sæpe multæ causæ, quæ conturbant animos utilitatis specie, non, cum hoc deliberetur. relinquendane sit honestas propter utilitatis magnitudinem, (nam id quidem improbum est) sed illud possitne id, quod utile videatur, fieri non turpiter. Cum Collatino Tarquinio Collegæ Brutus imperium abrogabat, poterat videri facere id iniuste: fuerat enim in regibus expellendis socius Bruti; & consiliorum etiam adiutor. Cum autem consilium hoc principes cepissent, cognationem Superbi, noménq; Tarquiniorum, & memoriam regni esse tollendâ, quod erat utile patriæ consulere, id erat ita honestum, ut etiam ipsi Collatino placere deberet. Itaque utilitas valuit propter honestatem, sinè qua nec utilitas quidem esse potuisset. At in eo rege, qui urbem condidit, non ita: Species enim utilitatis animum pepulit eius, cui cum visum esset utilius, solum se, quam cum altero regnare, fratrem interimit. Omisit hic & pietatem, & humanitatem, ut id, quod utile videbatur, neque erat, assequi posset: & tamen muri causam opposuit, speciem honestatis, nec probabilem, nec satis idoneam. Peccavit igitur, pacè vel Quirini, vel Romuli dixerim.

Proprijs commodis quatenus cuique inservire permissum.

NEc tamen nostræ nobis utilitates omittendæ sunt, alijsque tradendæ, cum his ipsi egeamus: sed suæ cuique utilitati, quod sinè alterius iniuria fiat,

In Collatino propter invidiam nominis eiecto, quia publicæ utilitati consultum est, ne honestas quidem abfuit.

Romulus, ut solus imperaret Remum fratrem occidit, hanc quidem causam prætexens, quod mœnia contra legem transiisset. Romulus. Quirinus.

fiat, seruendum est. Scitè Chrysippus, vt multa Qui stadium, inquit, currit, eniti & contendere debet, quàm maximè possit, vt vincat : supplantare eum, quicum certet, aut manu depellere nullo modo debet. Sic in vita sibi quemque petere, quod pertineat ad vsum, non iniquum est : alteri surripere, ius non est.

Formula amicitij, vt semper honestati cedat benevolentia amici, fides præstetur, etiam maximis incommodis propositis. Communibus in rebus tantū charitatē amicorum tribuatur, quantum religio, & honesti ratio patitur : ceterū ne qua res turpis aut petatur ab amico, aut præstetur petenti.

Maximè autem perturbantur officia in amicitij, quibus & non tribuere, quod rectè possis, & tribuere, quod non sit æquum, contra officium est. Sed huius generis totius breue, & non difficile præceptum est. Quæ enim videntur vtilia, honores, diuitiæ, voluptates, & cætera generis eiusdem, hæc amicitia nunquam anteponenda sunt. At neque contra Remp. neque contra iusiurandum, ac si dem (amici sui causa) vir bonus facit, nec si iudex quidē erit de ipso amico. Ponit enim personā amici, cū induit iudicis. Tantum dabit amicitia, vt veram amici causam esse malit, & vt perorandē litis tempus, quoad per leges liceat, accommodet. Cū verò iurato dicenda sententia sit, meminerit, Deum se adhibere testem, id est (arbitror) mentem suam, qua nihil homini dedit ipse Deus diuinius. Itaque præclarum à maioribus accepimus morem rogandi iudicis, si eum teneremus, Quæ salua fide facere possit. Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulò ante dixi, honesta amico à iudice posse concedi. Nam si omnia facienda sint, quæ amici velint, non amicitia

Cōmodandū amicis, sed vsque ad aras.

Perorandæ, finiendæ, & Malim equidem ad amplificationē, quàm ad elepsidarum numerum referre. Iudex quod salua fide præstare non possit, ne rogandus quidem est.

Damon &
Pythias no-
bile par ami-
corum.

* *Reuertisset*
ad diem.

Iaceat pro
negligatur.

tales, sed coniurationis putandę sunt. Loquor autem de communibus amicitijs : nam in sapientibus viris, atque perfectis nihil potest esse tale. Damonem, & Pythiam, Pythagoreos, ferunt hoc animo inter se fuisse, vt, cum eorum alteri Dionysius tyrannus dię necis destinauisset, & is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum causa postulauisset, vas factus est alter eius sistendi : vt si ille non *reuertisset, moriendum esset sibi ipsi. Qui cum ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus, petiuit, vt se inimicitiam tertium adscriberent. Cum igitur id, quod vtile videtur in amicitia cum eo, quod honestum est, comparatur, iaceat utilitatis species, valeat honestas. Cum autem in amicitia, quę honesta non sunt, postulabuntur, religio, & fides anteponatur amicitię. Et sic habebitur is, quem exquirimus, delectus officij.

In publicis consultationibus semper honestum falsa utilitate potius habendum, neque consilium ullum videri utile oportere, quod cum honesto pugnet. Atque huius rei utramque in partem exempla.

In Corintho
delēda, falsa
utilitatis spe-
cies sefellit
Romanos:
nihil enim
utilior sit
quod crude-
liter.
Ægina insu-
la ē regione
Atticę Pyra-
us portus A-
thenarum.
* *Petronius.*

SED utilitatis specie in Republica sæpissimè peccatur, vt in Corinthi disturbance nostris. Durius etiam Athenienses, qui sciuerunt, vt Æginetis (qui classe valebant) pollices præciderentur. Hoc visum est vtile : nimis enim imminēbat propter propinquitatem Ægina Piræo: sed nihil, quod crudele, vtile. Est enim hominum naturę (quam sequi debemus) maximè inimica crudelitas. Malè etiam, qui peregrinos vrbibus vti prohibent, eosque exterminant, vt * Penæus apud partes nostros, Papius nuper. Nam esse pro ciuis, qui ciuis non sit, rectū est non licere; quam tulerunt legem sapientissimi consules Crassus & Scæuola: Vsu verò vrbis prohibere peregrinos,

peregrinos, sanè inhumanum est. Illa præclara, in quibus publicæ utilitatis species præ honestate contemnitur. Plena exemplorum est nostra Resp. cum sæpe aliàs, tum maximè bello Punico secundo, quæ, Cannensi calamitate accepta, maiores animos habuit, quàm vnquam rebus secundis. Nulla timoris significatio, nulla mentio pacis. Tanta vis est honesti, vt speciem utilitatis obscuret. Athenienses cum Persarum impetū nullo modo possunt sustinere, statuerentq; vt, vrbe relicta cōiugibus, & liberis Træzene depositis, naues conscenderent, libertatēque Græciæ classe defenderent, * Cyrsilium quendam suadentem, vt in vrbe manerent; Xerxēque reciperent, lapidibus obruerunt. Atque ille sequi utilitatem videbatur: sed ea nulla erat, repugnante honestate. Themistocles post victoriam eius belli, quod cum Persis fuit, dixit in concione, se habere consiliū Reip. salutare, sed id sciri opus non esse: postulauitque, vt aliquem populus daret, quicum communicaret. Datus est Aristides. Huic ille classem Lacedæmoniorum, quæ subducta esset ad Gythæum, clam incēdi posse: quo factō, frangi Lacedæmoniorū opes necesse esset. Quod Aristides cū audiūisset, in cōcionem magna expectatione venit, dixitque perutile esse consiliū quod Themistocles afferret, sed minimè honestum. Itaque Athenienses, quod honestum non esset, id ne vtile quidem putauerunt, totāque eam rem, quam ne adiuuerant quidem, autore Aristide repudiauerunt. Melius hi, quàm nos, qui piratas immunes, socios vectigales habemus. Maneat ergo, quod turpe sit, id nunquam esse vtile; ne tū quidē, cū id quod vtile esse putes adipiscare. Hoc enim ipsum vtile putare, quod turpe sit, calamitosum est.

peius, qui ex Piratis à se victis, aliquot millia per colonias diuisit: in altero Caesar, qui Campanorum agros distribuit.

Cannensi, à Cannis vico Apuliz, vbi Paulus Æmilii fuit cum innumerabili ciuium & sociorum Rom. multitudine cæsus.

Træzen in Peloponneso, in sinu Argolico, quæ olim Posidonia dicta.

* Cyrsilium, alij Lycidam fuisse scribunt. Historia est apud Demosthenem c. τδ πρτ.

στφάει λόγ.

Sic accipientes erant qui nunc tyrannis nostris omnia, vel turpissima suadent, modò quæstiosa.

Gythæum nobile nauale Lacedæmon.

In altero notatus Pompeius.

In contractibus communibus, qua formula honesti, & utilis. Fingit autem speciem quandam iuris consultorum more; deque ea duos Stoicos diuersa sentientes, quorum alter ad Stoicam rationem omnia fert, alter ex hominum consuetudine, & iure civili moderatur.

Soluisse neutraliter, id est, nauigasse.

Pestius Dialogismus inter Diogenem & Antipatrum.

SEd incidunt (vt supra dixi) sæpe causæ, cum repugnare utilitas honestati videatur; vt animaduertendum sit, repugnante planè, an possit cum honestate coniungi. Eius generis hæ sunt quæstiones: Si (exempli gratia) vir bonus, ab Alexandria profectus Rhodum, magnū frumenti numerum aduexit in Rhodiorum inopia, & fame, summæque annonæ caritate: si idem sciat complures mercatores ab Alexandria soluisse, nauésque in cursu frumento onustas petentes Rhodum viderit, dicturusne sit id Rhodijs, an silentio suū quàm plurimo venditurus? Sapientem, & bonum virum fingimus: de eius deliberatione, & consultatione quærimus, qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe iudicet; sed dubitet, an turpe non sit. In eiusmodi causis aliud Diogeni Babylonio videri solet, magno & graui Stoico: aliud Antipatro, discipulo eius homini acutissimo. Antipatro, omnia patefacienda, vt ne quid omnino, quod venditor nōrit, emptor ignoret. Diogeni, venditorē, quatenus iure civili cōstitutum sit, dicere vitia oportere, cætera sine insidijs agere: & quoniam vendat, velle quàm optimè vendere. Aduexi, exposui, vendo meum non pluris, quàm ceteri, fortasse etiam minoris, cum maior est copia. qui sit iniuria? Exoritur Antipatri ratio ex altera parte. Quid agis? tute, cum hominibus consulere debeas, & seruire humanæ societati; eaque lege natus sis, vt ea habeas principia naturæ, quibus parere, & quæ semper sequi debeas: vt utilitas tua, cōmunis utilitas sit; vicissim, &

æquæ

æquè cōmunis vtilitas, tua sit; celabis homines, quid
 ijs adsit cōmoditatis, & copiae? Respondebit Dioge-
 nes fortasse sic: Aliud est celare, aliud tacere: ne-
 que ego nunc te celo, si tibi non dico, quæ natura
 Deorum sit, quis sit finis bonorū; quæ tibi plus pro-
 deſſent cognita, quàm tritici vtilitas. Sed non, quic-
 quid tibi audire vtile est, id mihi dicere necesse est.
 Immò verò (inquit ille) necesse est: si quidem memi-
 nisti esse inter homines natura coniunctam societa-
 tem. Memini, inquit ille, sed num ista societas talis
 est, vt ni hil suū cuiusque sit? Quid si ita est, ne ven-
 dendum quidem quicquā est, sed donandum. Vides
 in hac tota disceptatione non illud dici: Quamuis
 hoc turpe sit, tamen, quoniam expedit, faciā: sed ita
 expedire, vt turpe non sit. Ex altera autem parte, ea
 re, quia turpe sit, non esse faciendum. Vendat ædes
 vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipse nōrit, cete-
 ri ignorent: pestilentes sint, & habeantur salubres:
 ignoretur in omnibus * cubiculis apparere serpen-
 tes: malè materiatur, ruinosæ: sed hoc præter do-
 minum nemo sciat. Quæro, si hoc emptoribus ven-
 ditor non dixerit, ædesque vendiderit pluris multò,
 quàm se venditurum putārit; num * id iuste, an im-
 probè fecerit? Ille verò (inquit Antipater) impro-
 bè facit. Quid enim est aliud, erranti vim non mon-
 strare (quod Athenis execrationibus publicis san-
 citum est) si hoc non est: emptorem pati nuere, &
 per errorem in maximam fraudem incurrere? Plus
 etiam est, quàm viam non monstrare: nam est scien-
 tem in errorem alterum inducere. Diogenes contra.
 Nū te emere coegit, qui ne hortatus quidē est? Ille,
 quod nō placebat, proſcripsit: tu, quod placebat,
 emisti. Quod si, qui proſcribunt villā bonā, (vt ipsi
 asserunt) benēq; ædificatā, nō existimātur sefellisse,
 etiam si illa nec bona est, nec ædificat, ratione;
 multo

* Quidam
 cubilibus le-
 gunt pro la-
 tebris.

* *Alas, iustitia
 sit aut im-
 proba.*
 Publicæ ex-
 ecrationes
 Atheniensium
 in eos, qui vi-
 am erranti
 non mon-
 strarent Ta-
 bula rerum
 venalium.

Præco, audi-
onarius.

multò minùs, qui domum non laudârunt. Vbi enim iudicium emptoris est, ibi fraus venditoris quæ potest esse? Sin autem dictum non omne præstandum est; quod dictum non est, id præstandum putas? Quid verò est stultius, quàm venditorem eius rei, quam vendat, vitia narrare? Quid autem tam absurdum, quàm, si domini iussu ita præco prædicet, Domum pestilentem vendo? Sic ergo in quibusdam causis dubijs, ex altera parte defenditur honestas; ex altera ita de vtilitate dicitur, vt id, quod vtile videatur, non modò facere honestum sit, sed etiam, non facere, turpe. Hæc est illa, quæ videtur vtilium fieri cum honestis sæpè, dissensio.

Superiori altercationi Philosophorum suam interponit sententiam, omninò viro bono neque simulandū esse quicquam, neque dissimulandum sui commodi causa; etiamsi mos, legesque ciuiles quadam reticere non vetent.

Aliud celare
aliud reticere.

* *Quicquid retinent.*

Turpe celare quod est, turpius mentiri quod non est.

QUæ dijudicanda sunt: Non enim, vt quæreremus, exposuimus, sed vt explicaremus. Non igitur videtur nec frumentarius ille Rodius, nec hic ædium venditor celare emptores debuisse. Neque enim id est celare, * cum quid reticeas; sed cū, quod tu scias, id ignorare emolumenti tui causa velis; eos, quorum interfit id scire. Hoc autem celandi genus quale sit, & cuius hominis, quis non videt? Certè non aperti, non simplicis est, non ingenui, non iusti, non viri boni: versuti potius, obscuro, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, veteratoris, vafri. Hæc tot, & alia plura, nōne inutile est vitiorū subire nomina? Quòd si vituperandi sunt, qui reticuerunt; quid de ijs existimandum est, qui orationis vanitatem adhibuerunt? Caius Cannius, eques Romanus, homo nec infacetus, & satis literatus, cum se Syracusas otinandi causa, non negotiandi (vt ipsa dicere solebat)

con-

contulisset, dictabat se hortulos aliquos velle emere, quod inuitare amicos, & vbi se oblectare sine interpellatoribus posset. Quod cum percrebuisset, Pythius ei quidam, qui argentariam faceret Syracusis, dixit, venales quidem se hortos non habere, sed licere vti Cannio (si vellet) ut suis: & simul ad coenam hominem in hortos inuitauit in posterum diem. Cum ille promississet, tum Pythius, ut argentarius qui esset, apud omnes ordines graciosus, piscatores ad se conuocauit, & ab eis petiuit, ut ante suos hortulos postera die piscarentur: dixitque quid eos facere vellet. Ad coenam tempore venit Cannius: opiparè à Pythio * apparatus erat conuiuium. Cymbarum ante hortulos multitudo. Pro se quisque, quod ceperat, afferebat: ante pedes Pythij pisces abiciebantur. Tum Cannius, Quæso, inquit, quid est, ô Pythi? tantumne piscium? tantumne cymbarum? Etille, Quid mirum, inquit? hoc loco est, Syracusis quicquid est piscium: hîc aquatio, hac villa isti carere non possunt. Incensus Cannius cupiditate, contendit à Pythio, ut venderet. Grauatè ille primò. Qu' d multa? impetrat. Emit homo cupidus, & locuples tanti, quanti Pythius voluit: & emit instructos. Nomina facit, negotium conficit. Inuitat Cannius postridie familiares suos. Venit ipse maturè, scalmum nullum videt. Quærit ex proximo vicino, num feriæ quædam piscatorum essent, quod eos nullos videret. Nullæ (quod sciam) inquit ille: sed hîc piscari nulli solent, itaque heri mirabar, quid accidisset. Stomachari Cannius: sed quid faceret? nondum enim Aquilius, collega, & familiaris meus, protulerat de Dolo malo formulas. In quibus ipsis, cum ex eo quæreretur, quid esset Dolus malus, respondebat, cum esset aliud simulatum, aliud actum. Hoc quidem sanè luculenter, ut ab homine perito definiendi,

Fabula perquam amœna, quo astu Græculus Cannio imposuerit.
* *Parasitum erat.*

Gauatè, vel grauatiâ inuitus & vix.

Nomina facit, debitorem se constituit.

Formulas iuris regulas. Quod dolo malo gestum est, id in integrum restitui oportet.

Circumferi-
bere, circum-
venire, cir-
cumducere.

* *Alias pla-
tiora.*

* *Alias Ple-
soria.*

* *Alias ad-
ditur.*

Bona fidei
iudicia.

Inter bonos
bene agier.

Verba sunt
solemnia,

quibus in
negorijs bo-

ne fidei
verebantur.

Nova Sca-
uola in e-

mendo in-
tegritas.

Indicaretur,
id est, aesti-

maretur. Se-
mel, id est, vt

statim sum-

mum prae-
tuli eloqueretur.

Simile est
vendere, mi-

noris, quam
possis, & e-

mere plurijs
quam possis.

Ex Ennii
Medea.

* *Amisset.*

niendi. Ergo & Pythius, & omnes aliud agentes, ali-
nd simulant, perfidi, improbi, malitiosi sunt. Nul-
lum igitur factum eorum potest vtile esse, cum sit tot
vitijs inquinatum. Quod si Aquiliana definitio ve-
ra est, ex omni vita simulatio, dissimulatioque tol-
lenda est. Ita nec, vt emat melius, nec, vt vendat,
quicquam simulabit, aut dissimulabit vir bonus. At-
que iste dolus malus etiam legibus erat vindicatus,
vt tutela xij. tabulis, & circumscriptio adolescentium
lege * Latoria: & sine lege, iudicijs, in quibus ex
fide bona * agitur. Reliquorum autem iudiciorum
haec verba maxime excellunt; In arbitrio rei vxor-
iae, Melius, Aequius. In fiducia, vt inter bonos bene
agier. Quid ergo? aut in eo, quod melius, aequius
est, potest vlla pars inesse fraudis? aut, cum dicitur,
inter bonos bene agier, quicquam agi dolose, aut
malitiose potest? Dolus autem malus simulatione,
& dissimulatione (vt ait Aquilius) continetur. Tol-
lendum est igitur in rebus contrahendis omne men-
dacium : non licitorem venditor, nec, qui contra
se liceatur, emptor opponet. Vterque si ad eloquen-
dum venerit, non plus, quam semel eloquetur. Q.
quidem Scauola P. filius, cum postulasset, vt sibi
fundus, cuius emptor erat, semel indicaretur, idque
venditor ita fecisset, dixit se plurijs aestimare, addi-
dit centum millia. Nemo est, qui hoc viri boni fuisse
neget; sapientis, negant : vt etiam si minoris, quam
potuisset, * vendidisset. Haec igitur est illa pernici-
es, quod alios Bonos, alios Sapientes existimant. Ex
quo Ennius, Ne quicquam sapere sapientem, qui
sibi ipsi prodesse nequireret : Verè id quidem, si, quid
esset prodesse, mihi cum Ennio conueniret. Heca-
tonem quidem Rhodium, discipulum Panætij, vi-
deo in his libris, quos de officijs scripsit. Q. Tubero-
ni, differentem, Sapientis esse, nihil contra mores,
leges

leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris. Neque enim solum nobis diuites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximèque Reipub. Singulorum enim facultates, & copiae, diuitiae sunt ciuitatis. Huic Scæuolæ factum, (de quo paulo antè dixi) placere nullo modo potest. Etenim omnino se negat facturū compendij sui causa, quod non liceat. Huic nec laus maxima tribuenda est, nec gratia. Sed siue & simulatio, & dissimulatio dolus malus est: per paucae res sunt, in quibus dolus iste malus non versetur: siue vir bonus est is, qui prodest quibus potest, nocet nemini, rectè iustum virum bonum non faciliè reperiemus. Nunquam igitur est vitale peccare, quia semper est turpe: Et quia semper est honestum, virum bonum esse, semper est vitale. Ac de iure quidem prædiorum sancitum est apud nos iure ciuili, vt in his vendendis vitia dicerentur, quæ nota essent venditori. Nā, cum ex duodecim tabulis satis esset cautū, ea præstari, quæ essent lingua nuncupata; quæ qui inficiatus esset, dupli pœnā subiret: à Iurisconsultis etiam reticentiæ pœna est constituta. Quicquid enim inest prædio vitij, id statuerunt, si venditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari oportere. Vt, cum in arce augurium Augures acturi essent, iussissentque Titum Claudium, Centimalum, qui ædes in Cælio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auspicijs: Claudius proscrispsit insulam, vendidit: emit Publius Calphurnius Lanarius. Huic ab Auguribus illud idem denunciatum est: itaque Calphurnius, cum demolitus esset, cognouissetque Claudiū ædes postea proscrispsisse, quam esset, ab Auguribus demoliri iussus, ad arbitriū illum adegit, * quid sibi de ea re facere oporteret, ex fide bona. M. Cato sententiam dixit, huius nostri Catonis pater. Vt enim cæteri ex patribus,

Compendiū,
id est, lucra.

Lingua nuncupata, verè-
rum iurisprudentium sermo.

Id Claudius
reticentia
pro dolo
malo damnata.

* Quicquid
sibi dare facere oportet.

sic

sic hic, qui illud lumen progeniuit, ex filio est nominandus. Is igitur iudex ita pronunciauit; cum in venundando rem eam scisset, & non pronunciaisset, emptori damnum præstari oportere. Igitur ad fidem bonam statuit pertinere, notum esse emptori vitium, quod nō esset venditor. Quod si rectè iudicauit: non rectè frumentarius ille, non rectè ædium pestilentium venditor tacuit: Sed huiusmodi reticentiæ iure ciuili omnes comprehendi non possunt: quæ autem possunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus, propinquus noster, C. Sergio Oratæ vendiderat ædes eas, quas ab eodē ipse paucis antè annis emerat. Hæ Sergio seruebant: Sed hoc in mancipio Marius non dixerat. Adducta res in iudicium est. Oratam Crassus, Gratidianum defendebat Antonius. Ius Crassus vrgebat, quod vitium venditor non dixisset; sciens, id oportere præstari: æquitatem Antonius, quoniam id vitium ignotum Sergio non fuisset, qui illas ædes vendidisset, nihil fuisse necesse dici: nec eum esse deceptum, qui id, quod emerat, quo iure esset, teneret. Quorsum hæc? vt illud intelligas, non placuisse maioribus nostris astus. Sed aliter Leges, aliter Philosophi tollunt astutias: Leges, quatenus manu tenere res possunt; Philosophi, quatenus ratione, & intelligentia. Ratio igitur hoc postulat, ne quid insidiosè, ne quid simulatè, ne quid fallaciter. Sūntne igitur insidiæ, tendere plagas, etiamsi excitaturus non * sis, nec agitaturus? ipse enim ferè, nullo insequente, sepe incidunt: sic, tu cum ædes proscribas, tabulam tanquam plagam ponas, domum propter vitia vendas, in eam aliquis incurrat imprudens. Hoc quanquam video propter deprauationem consuetudinis, neque more turpe haberi, neque aut lege sanciri, aut iure ciuili: naturæ tamen lege sancitum est. Societas est enim

Seruebant,
id est, debe-
bant serui-
tutem.
Rigor iuris.
Vrgebat, id
est, preme-
bat.
Æquitas.

Quid inter
leges & Phi-
losophorum
dogmata.

* Si bestiam,
ut ait.

enim (quod etsi sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius) latissimè quidem, quæ pateat * omnium inter omnes : interior eorum, qui eiusdem gentis sunt; prior eorum, qui eiusdem ciuitatis. Itaque maiores aliud ius gentium, aliud ius ciuile esse voluerunt. Quod enim ciuile, non idem continuò Gentium : quod autem Gentium, idem Ciuile esse debet. Sed nos veri iuris, germanæque iustitiæ solidam, & expressam effigiem nullam tenemus, umbra & imaginibus vtimur, easque ipsas utinā sequeremur. Feruntur enim ex optimis * naturæ, & veritatis exemplis. Nam quanti verba illa? Vti ne propter te, fidem tuam captis, fraudatusne sim. Quam illa aurea? Vt, inter bonos bene agere oportet, & sine fraudatione. Sed qui sunt boni, & quid sit Bene agere, magna quæstio est. Quidem Scævola, pontifex maximus, summam vim esse dicebat in omnibus ijs arbitrijs, in quibus * adderetur, Ex fide bona : fideique bonæ nomen existimabat manare latissimè, idque versari in tutelis, societatibus, fiducijs, mandatis, rebus emptis, venditis, conductis, locatis, quibus vitæ societas continetur. In his magni esse iudicis, statuere (præsertim cum in plerisque essent iudicia contraria) quid quemque cuique præstare deberet. Quocirca astutiæ tollendæ sunt, eaque malitia, quæ vult quidem videre se esse prudentiam, sed abest ab ea, distatque plurimum. Prudentia est enim locata in delectu bonorum, & malorum : malitia (si omnia, quæ turpia sunt, mala sunt) mala bonis anteponit. Nec verò in prælijs solum ius ciuile ductum à natura, malitia non fraudemque vindicat, sed & in mancipiorum venditione, venditorum fraus omnis excluditur. Quæ enim scire debuit de sanitate, de fuga, de furtis, præstat edicto Ædilium. Hæc edum alia est causa : Ex quo intelligitur, quoniam

* *Hominum inter homines. Ius gentium, ius ciuile continet, non contra. Iuris formulæ à diuina, & naturali ratione ductæ.*
 * *Naturæ principij, & ver.*

* *Alias agitur ex fide.*

In mancipijs, id est, seruis aut ancillis quæri solet, an sana, an fugitiua, an fupaciâ.

niam iuris natura fons sit, hoc secundum naturam esse, neminem id agere, ut ex alterius præderetur inscitia. Nec vlla perniciēs vitæ maior inueniri potest, quàm in malitia simulatio intelligentiæ: ex quo illa innumerabilia nascuntur, ut vtilia cum honestis pugnare videantur. Quotus enim quisque reperietur, qui, impunitate, & ignoratione omnium proposita, abstinere possit iniuria? Periclitemur (si placet) & in ijs quidem exemplis, in quibus * peccari vulgus hominum fortasse non putat. Neque enim de sicarijs, veneficis, testamentarijs, furibus peculatoribus hoc loco differendum est: qui non verbis sunt, & disputatione Philosophorum, sed vinculis, & carcere * castigandi: sed hæc consideremus, quæ faciunt ij, qui habentur boni. L. Minutij Basilij, locupletis hominis, falsum testamentum quidam è Græcia Romanam attulerunt: quod quò facilius obtinerent, scripserunt hæredes secum M. Crassum, & Q. Hortensium, homines eiusdem ciuitatis potentissimos; qui cum illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullus essent conscij culpæ: alieni facinoris munusculum non repudiauerunt. Quid ergo? satin' hoc est, ut non deliquisse videantur? Mihi quidem non videtur: quanquam alterum amaui viuum, alterum non odi mortuum. Sed cum Basilij Marcum Satyrium, sororis filium, nomen suum ferre voluisset, eumque fecisset hæredem; hunc autem dico patronum agri Ticeni, & Sabini: (ô turpem notam temporum illorum!) non erat æquum principes * ciues rem habere, ad Satyrium nihil præter nomen peruenire. Etenim si is, qui non defendit iniuriam, neque propulsat à suis, cum potest, iniuste facit, ut in primo libro differui: qualis habendus est is, qui non modò non repellit, sed etiam adiuvat iniuriam? Mihi quidem etiam veræ hæreditates non honestæ videntur, si sint

* Peccare.

* Alii castigandi
Testamentum falsum.
Notauit Crassus & Hortensius.

* Ciuitati.

Hæredes
et turpes.

sint malitiosis blanditijs officiorum, nō veritate, sed simulatione * acquisitæ. Atqui in talibus rebus aliud vtile interdum, aliud honestum videri solet: falsò. Nam eadem vtilitatis, quæ honestatis, est regula: qui hoc nō * præviderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. Sic enim cogitans, est illud quidem honestum, verum hoc expedit; res à natura copulatas audebit errore diuellere; qui fons est fraudum, maleficiorum, scelerum omnium. Itaque si vir bonus habeat hanc vim, vt, si digitis concrepuerit, possit in locupletum testamentà nomen eius irrepere, hac vi non vtetur, ne si exploratum quidem habeat, id omninò neminem vnquam suspicaturum. At si dares hanc vim M. Crasso, vt digitorum percussione hæres posset scriptus esse, qui re vera non esset hæres; in foro (mihi crede) saltaret. Homo autem iustus, & is, quem sentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is se, qui sit vir bonus, nescire fateatur. At verò si quis voluerit animi sui complicatam notionem euoluere, iam se ipse doceat, eum virum bonum esse, qui profit quibus possit; noceat nemini, nisi laceffitus iniuria. Quid ergo? hic non noceat, qui quodam quasi veneno perficiat, vt veros hæredes moueat, in eorum locum ipse succedat? Non ergo faciat (dixerit quis) quod vtile sit, quodque expediat? Imò intelligat, nihil nec expedire, nec vtile esse, quod sit iniustum. Hoc qui non didicerit, bonus vir esse non poterit. Fimbriam consularem, audiebam de patre nostro puer, iudicem M. Læstatio Pythiæ fuisse, Equiti Romano sanè honesto, cū is sponfionem fecisset, Ni bonus vir esset: Itaque ei dixisse Fimbriam, se illam rem nunquam iudicaturum; ne aut spoliaret famā probatum hominē, si contra iudicasset; aut statuisse videretur, virum bonum aliquem esse, cū ea res in-

* Quæsitæ.

* Alias præviderit.

Subini, & quibus loqui non liceret, digitulo crepitantes quippiam significabant.

Notionem, formam, & speciem dicit.

De patre, pro à patre innotatus.

Exaggeratio est à Socrate ad Fimbriā, à Fimbria a-

numerabilib. officijs & laudib. cōtineretur. Huic igitur viro bono, quē Fimbria etiā, non modò Socrates, nouerat, nullo modo videri potest quicquam esse vtile, quod nō honestū sit. Itaq; talis vir nō modo facere, sed nec cogitare quidem quicquam audebit, quod non audeat prædicare. Hæc, nōne est turpe dubitare Philosophos, quē ne rustici quidem dubitent? a quibus natum est id, quod iam tritum est verustate prouerbium: cū enim fidem alicuius, bonitatēque laudant, Dignū esse dicunt, quicum in tenebris mices. Hoc quam habet vim, nisi illam: nihil expedire, quod non deceat, etiam si id possis nullo resellente obtinere? Vidēsne igitur hoc proterbio, neq; Gygi illi posse veniam dari, neque huic, quem paulò ante fingebā digitorū percussione hæreditates omnīū posse ad sēsē conuertere? Vt enim, quod turpe est, id quamuis occūctetur, tamen honestū fieri nullo modo potest: sic, quod honestum non est, id vīle sit, effici non potest; aduersante etiam & repugnante natura. At enim, cū permagna præmia sunt, est causa peccandi. C. Marius, cū à spe Consulatus longè abesset, & iam septimum annum post præturā iaceret, neque petiturus vnquam Consulatum videretur; Q. Metellum, cuius legatus erat, summum virum, & ciuem, cū ab eo, Imperatore suo, Romam missus esset, apud populum Romanum criminatus est, bellū illum* producere: si se Consulem fecissent, breui tempore aut viuum, aut mortuum Iugurtham se in potestatem populi Rom. redacturum. Itaque factus est ille quidem Consul, sed à fide, iustitiāque discessit, qui optimum, & grauissimum ciuem, cuius legatus, & à quo missus esset, in inuidiā falso crimine adduxerit. Nec noster quidem Gratidianus officio boni viri functus est tū, cū Prætor esset, collegiūque Prætorū Tribuni plebis adhibuissent, vt res nū-

maria

Lusus genus
erat micatio
digitis re-
pentē motis
Cic. de di-
uinatione.
Quid est e-
nim fors?
Idem prope-
modum
quod micare
quod tales
iacere, quod
tesseras. Ci-
tat idem a-
dagium & in
secundo de
finib. lib.
Notatus
Marius, qui
consulatus
gratia ab of-
ficio recef-
serit.

» Ducere.
Notatus
Gratidianus,
qui collega-
rum commu-
nem gratiam
ad se propriè
transulit.

maria de communi sententia constitueretur. (iactabatur enim temporibus illis nummus, sic, vt nemo posset scire, quid haberet.) Conscripserunt communiter edictū cum poena atq; iudicio, constitueruntq; vt omnes simul in rostra post meridiem descenderent, & ceteri quidē alius alio. Marius à subsellijs in rostra rectā. Idq; quod cōmuniter cōpositum fuerat, solus edixit. Et ea res (si quæris) ei magno honori fuit. Omnibus vicis statuq; factę sunt, ad eas thus & cerei. Quid multa? nemo vnquam multitudini fuit charior. Hęc sunt, quę conturbant homines in deliberatione nonnunquā, cū id, in quo violatur æquitas, non habetur ita magnū: illud autem, quod ex eo paritur, permagnum videtur: vt Mario, præripere collegis, & Tribunis plebis popularem gratiam, non ita turpe: consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc proposuerat, valdē vtile videbatur. Sed omnium vna regula est, quam cupio tibi esse notissimam: aut illud, quod vtile videtur, turpe ne sit; aut si turpe est, ne videatur esse vtile. Quid igitur? possumusne aut illum Marium virum bonū iudicare, aut hunc? Explica, atque excute intelligentiam tuam, vt videas, quę sit in ea species, forma, vt notio viri boni. Cadit ergo in virum bonum mētiri emolūmenti sui causā, criminari, præripere, fallere? Nihil profecto minus. Est ergo vlla res tanti, aut commodum vllum tam expetendum, vt viri boni & splendorem & nomē amittas? Quid est, quod asferre tantum utilitas ista, quę dicitur, possit, quantum auferre, si boni viri nomen eripuerit, fidem, iustitiāque detraxerit? Quid enim interest, vtrum ex homine se cōuertat quis in belluam, an in hominis figura immanitatem gerat belluæ? Quid? qui omnia recta, & honesta negligunt, dummodō potentiam consequantur, nonne idem faciunt, quod is, qui etiam socerum

Explica,
nam superius compli-
caram dixit
notionem.

Pompeius
notatus, qui
turpi consi-
lio Cæsarem
affinem ad-
iunxerit du-
cta eius filia.
Euripidum
carmen à
Cæsare vsur-
patum.

εἰς τὴν γὰρ ἀ-
δικεῖν χρῆν,
τυραννίδος
πρὸς καλλί-
στον ἀδικεῖν,
τ' ἄλλα ὁ
Διοβερῖος
χρησάμενος.

Cæsar pater
patrię ap-
pellatus, sed
ab oppressis
At Roma
patrem pa-
trix Cicero-
nem libera
dixit.
* Ab eo.

habere voluit eum, cuius ipse audacia potens esset? Vtile enim videbatur plurimum posse alterius, inui-
dia: id quàm iniustum in patriâ, quàm inutile, quàm
turpe esset, non videbat. Ipse autem socer in ore
semper Græcos versus Euripidis de Phœnissis ha-
bebat, quos dicam vt potero, inconditè fortasse, sed
tamen vt res possit intelligi:

Nam si violandum est ius, regnandi gratia

Violandum est: alijs rebus pietatem colas.

Capitalis Etheocles, vel potius Euripides, qui id v-
num solum, quod omnium sceleratissimū fuerat, ex-
ceperit. Quid igitur minuta colligimus? hæredita-
tes, mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce ti-
bi, qui rex populi Rom. dominusque omnium gen-
tium esse concupierit, idque perfecit. Hanc cupi-
ditatem, si quis honestam esse dicit, amens est. Pro-
bat enim legum, & libertatis interitum: earumque
oppressionem tetram & detestabilem, gloriosam pu-
tat. Qui autē fatetur, honestum non esse in ea ciui-
tate, quæ libera fuit, quæque esse debeat, regnare:
sed ei, qui id facere possit, esse utile: qua hūc obiur-
gatione, aut quo potius conuitio à tanto errore co-
ner auertere? Potest enim, Dii immortales, cuiquam
esse utile foedissimum, & teterrimum parricidium
patrię: quamuis, qui se eo obstrinxerit, ab oppressis
ciuibz Parens nominetur? Honestate igitur dirigē-
da utilitas est, & quidem sic, vt hæc duo verba inter
se discrepare, sed tamen vnū sonare videantur. Nunc
* adeo ad vulgi opinionē. Quæ maior utilitas, quàm
regnandi, esse possit? Nihil contrā inutilius ei, qui
id iniustè consecutus sit, inuenio, cum ad veritatem
coepti renocare rationem. Possunt enim cuiquam
esse utiles angores, sollicitudines, diurni & nocturni
perpetus, vita insidiarum, periculorumque plenissima?

Multi iniqui, atque infideles regno pauci sunt boni,
 Inquit Accius. At cui regno? quod à Tantalò, & Pelope proditum iure obtinebatur. Nam quanto plures ei regi putas, qui tum exercitui Pop. Rom. populum ipsum Romanum oppressisset, ciuitatèmq̃ue non modò liberam, sed etiam gentibus imperantem, seruire sibi coegisset? Hunc tu quas conscientia: labe in animo censes habuisse? quæ vulnera? Cuius autem vita ipsi potest vtilis esse, cùm eius vitæ ea conditio sit, vt, qui illam eripuerit, in maxima & gratia futurus sit, & gloria? Quòd si hæc vtilia non sunt, quæ maximè videntur, quia plena sunt edecoris, ac turpitudinis, satis persuasum esse debet, nihil esse vtile, quod non honestum sit. Quanquam id quidem cùm sæpè aliàs, tum Pyrrhi bello à C. Fabritio, Consule iterùm, & à senatu nostro iudicatum est. Cùm enim rex Pyrrhus Pop. Rom. bellum vltiò intulisset, cùmque de Imperio certamen esset cū Rege generoso, ac potente: perfuga ab eo venit in castra Fabritij, eique est pollicitus, si præmium ei proposuisset, se, vt clā venisset, sic clām in Pyrrhi castra rediturum, & eum veneno necaturum. Hunc Fabritius reducendum curauit ad Pyrrhum. idque eius factum à Senatu laudatum est. Atque si speciem vtilitatis, opinionemque quærimus, magnum illud bellum perfuga vnus, & grauem aduersarium Imperij sustulisset: sed magnū dedecus, & flagitium, quicū laudis certamen fuisset, eum non virtute, sed scelere superatum. Vtrum igitur vtilius vel Fabritio, qui talis in hac vrbe, qualis Aristides Athenis fuit, vel Senatui nostro, qui nunquam vtilitatem à dignitate seiunxit, armis cum hoste certare, an venenis? Si gloriæ causa Imperium expetendū est, scelus absit, in quo non potest esse gloria: sin ipse opes expetuntur quoquo modo, non poterunt esse viles cū

Historiæ à
 Pyrrhi medico
 epistolam
 Fabreio mis-
 sam narrans.

Turpis, eoque nec utilitas L. Philippi sententia.

Cato perfrictus.

Turpis oratio Curionis, Vincat utilitas.

infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi. Q. filij sententia: quas ciuitates L. Sylla, pecunia accepta, ex Senatus consulto liberauisset, ut hæc rursus vestigales essent: neque his pecuniam, quam pro libertate dederant, redderimus. Ei senatus est assensus. Turpe imperio: piratarum enim melior fides, quam senatus. At aucta vestigalia. Utile igitur. Quousque audebunt dicere, quicquam utile, quod non honestum? potest autem ulli Imperio, quod gloria debet fultum esse, & beneuolentia sociorum, utile esse odium, & infamia? Ego etiam cum Catone meo sæpe disseni: nimis enim mihi videbatur præfractæ ærarium, vestigaliaque defendere; omnia publicanis negare, multa socijs: cum in hos benefici esse deberemus; cum illis sic agere, ut cum colonis nostris soleremus. Eoque magis, quod illa ordinum coniunctio ad salutem Reipub. pertinebat. Male etiam Curio, cum causam Transpadanorum æquam esse dicebat: semper autem addebat, Vincat Utilitas. Potius diceret, non esse æquam, quia non esset utilis Reip. quam cum æquam, esse diceret, non esse utilem fateretur.

Formulas aliquot, & rogatiunculas colligit non inane, in quibus videtur aliud hortari utilitas, aliud beneestas.

Plenus est sextus liber de officijs Hecatonis talium questionum: sitne boni viri, in maxima caritate annonæ, familiam non alere? In utramque partem disputat: sed tamen ad extremum, utilitate putat officium dirigi magis, quam humanitate. Querit si in mari iactura facienda sit, equine pretiosi potius iacturam faciat, quam seruuli vilis? Hic aliud res familiaris, aliud ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebitne eam sapi-

ens, si potuerit? Negat, quia sit iniurium. Quid dominus nauis, eripietne suum? Minimè non plus, quàm si nauigantem in alterũ eijcere de naui velit, quia sua non sit. Quod enim peruentum sit eò, quò sumpta nauis est, non domini est nauis sed nauigantium. Quid si in vna tabula sint duo naufragi, æquè sapientes, * sibi ne vterque rapiat, an alter cedat alteri? Cedat verò, sed ei, cuius magis intersit vel suã, vel Reip. causa viuere. Quid, si hæc paria in vtroque? Nullum erit certamen, sed, quasi in sorte aut * in dimicando victus, alteri cedat alter. Quid, si pater fana expilet, cuniculos agat in ærarium, indicetne id magistratibus filius? Nefas id quidem est : quin etiam defendat patrem, si arguatur. Non igitur patria præstabit omnibus officijs? Imò verò : sed ipsi patrie cõducit, pios habere ciues in parentes. Quid, si tyrannidem occupare, si patriam prodere conabitur pater? silebitne filius? Imò verò obsecrabit patrem, ne id faciat : si nihil proficiet, accusabit : minabitur etiam : Ad extremum, si ad perniciem patrie, res spectabit, patrie salutem anteponet saluti patris. Querit etiam, si sapiens adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis, cùm id rescierit, soluturusne sit eos, si cui debeat, pro bonis? Diogenes ait: Antipater negat, cui potius assentior. Qui vinum fugiens vendat sciens, debeátne dicere? Non necesse putat Diogenes : Antipater viri boni existimat. Hæ sunt quasi controuersie in iure Stoicorum. In mancipio vendendo, dicendane vitia? Non ea, quæ nisi dixeris, redhibeatur mancipium iure ciuili : sed hæc, mendacem esse, aleatorem, furacem, ebriosum : alteri dicenda videntur, alteri * non videntur. Si quis aurum vendens, aurichalchum se putet vendere, indicetne ei vir bonus aurum illud esse, an emat denario, quod sit mille denarium? Perspicuum est

Sumpta, conducta.

* Vetus exemplar, sibi vter rapiat.

* In micanda. Agere cuniculos, vt antè, agere rimas.

Fugies quod duraturum non sit.

Redhibitio, cùm venditor rem, emptor pretium recipit, verbum est iurisconsultorum.

* Non dicenda

Aqua inter-
cus, quæ hy-
drops, aut
hydropsis.

De sole &
Phaethonte
filio.

* Atque quæ
conflictis.
Theseo
& Neptuno.

est iana, & quid mihi videatur; & quæ sit inter eos Philosophos, quos nominaui, controversia. Pacta, & promissa semperne seruanda sint, quæ nec vi, nec dolo malo (vt prætores dicere solent) facta sint? Si quis medicamentum cuiquam dederit ad aquam intercutem, pepigeritq; ne illo medicamento vnquam postea vteretur: si eo medicamento sanus factus fuerit, & annis aliquot post inciderit in eundem morbum; nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, vt item eo liceat vti: quid faciendum sit, cum sit is inhumanus, qui non concedat vti; nec ei quicquam fiat iniuriæ? Vitæ; & saluti consulendum est. Quid? si quis sapiens rogatus sit ab eo, qui cum hæredem faciat, cum ei testamento sestertium millies relinquitur, vt antequam hereditatem adeat, luce palam in foro saltet, idq; se facturum promiserit, quod aliter eum heredem scripturus ille non esset: faciat quod promiserat ille, necne? Promississe nolem, & id arbitror fuisse grauitatis: sed quoniam promissit, si saltare in foro turpe ducet, honestius mentietur, si ex hæreditate nihil ceperit, quam si ceperit: nisi forte eam pecuniam in Reip. magnum aliquot tempus contulerit; vt vel saltare eum, cum patriæ consulturus sit, turpe non sit. Ac ne illa quidem promissa seruanda sunt, quæ non sunt ijs ipsis vtilia, quibus illa promiseris. Sol Phaethonti filio (vt redeamus ad fabulas) facturum se esse dixit, quicquid optasset: optauit, vt in currum patris tolleretur: sublatus est, * atque is antequam constitit, ictu fulminis deflagrauit. Quanto melius fuerat, in hoc, promissum patris non esse seruatum? Quid? quod Theseus exegit promissum à Neptuno? cui cum tres optationes Neptunus dedisset, optauit interitum Hippoliti, filij sui, cum is patri suspectus esset de nouerca: quo optato impetrato, Theseus in maximis fuit luctibus.

luctibus. Quid? Agamemnon cum deuouisset Diane, quod in suo regno pulcherrimum natum esset illo anno immolauit Iphigeniam, qua nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. Promissum potius non faciendum, quam tam tetrum, facinus admittendum fuit: Ego & promissa non facienda nonnunquam. Neque semper deposita reddenda sunt. Si gladium quis apud te sancte mentis deposuerit, repetat insaniens: reddere, peccatum sit: non reddere, officium. Quid? si is, qui apud te pecuniam deposuerit, bellum inferat patriae? reddasne depositum? Non credo: facies enim contra Rempublicam, quae debet esse charissima. Sic multa, quae natura honesta videntur esse, temporibus fiunt non honesta: Facere promissa, stare conuentis, reddere deposita, commutata utilitate, fiunt non honesta. Ac de ijs quidem, quae videntur esse utiles contra iustitiam, simulatione prudentiae, satis arbitror dictum. Sed quoniam à quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdem versabimur, cum docebimus ea, quae videntur esse utilia, neque sunt, quam sint virtutis inimica. Ac de Prudentia quidem, quam vult imitari Malitia: itemque de iustitia (quae semper est utilis) disputatum est.

De Agamemnone, & filia immolata.

DE FORTITUDINE,

Reliquae sunt duae partes honestatis, quarum altera in animi excellentes magnitudine, & praestantia cernitur: altera in confirmatione, & moderatione continentiae, & temperantiae. Vtile videbatur Ulyssis, ut quidem poetae Tragici prodiderunt; nam apud Homerum optimum autorem, talis de Ulyssae nulla suspicio est; sed insimulant eum tragicorum, simulatione insaniae militiam subterfugere voluisse. Non honestum consilium. At utile (ut aliquis fortasse

Ulysses ne ad Troiam iret, furorem simulauit, agri profectus sale ferens, Palamedes odoratus illius astutiam filiam eius, qua sulcus ducendus e-

rat, obiecit.
 Vlyſſes arte
 aratrum ſuſ-
 pendit,
 Itaque dete-
 cta fraus.
 Cuius rei
 memor Vlyſ-
 ſes, poſtea
 Palamedem
 falſò crimi-
 natus op-
 preſſit.
 Ex tragœdia
 quapiam ſe-
 narij ſunt.
 * *Quò irot.*

talſe dixerit) regnare, & Ithacę viuere otioſè cum parentibus, cum vxore, cum filio. An vllum tu decus in quotidianis periculis, & laboribus cum tranquillitate hac conferendum putas? Ego ve: ò iſtam contemnendam, & abiiciendam: quoniam, quę honeſta non ſit, ne vtilem quidem eſſe arbitror. Quid enim auditurum putas fuiſſe Vlyſſem, ſi in illa ſimulatione perſeuerafſet? qui cum maximas res geſſerit in bello, tamen hæc audiuit ab Aiace:

*Cuius ipſe princeps iuriſiurandi fuit,
 Quod omnes ſcitis, ſolus neglexit fidem:
 Fureve aſſimulauit, ne * coiret, inſtitit.
 Quod ni Palamedis perſpicax prudentia
 Iſtius percepiffet malitioſam audaciam,
 Fidei ſacrata ius perpetuò falleret.*

Illi verò non modò cum hoſtibus, verùm etiam cum fluctibus (id quod fecit,) dimicare melius fuit, quàm deſerere conſentientem Gręciam ad bellum Barbaris inferendum. Sed dimittamus & fabulas, & externa: ad rem factam, noſtràmque veniamus. M. Attilius Regulus, cùm cõſul iterùm in Africa ex inſidijs captus eſſet, duce Xantippo, Lacedęmonio, imperatore autem parte Annibalis, Hamilcare; iuratus miſſus eſt ad Senatum, vt, niſi redditi eſſent Pœnis captiui nobiles quidam, rediret ipſe Carthaginem: is cum Romam veniſſet, vtilitatis ſpeciem videbat, ſed eam (vt res declarat) falſam iudicauit: quæ erat talis: manere in patria, eſſe domi ſuæ cum vxore, cum libris; quam calamitatem accepiſſet in bello, commune fortunę bellicę iudicantem, tenere Cõſularis dignitatis gradum. Quis hæc negat eſſe vtilia? Quid cenſes? Magnitudo animi & fortitudo negat. Num locupletiores quęris authores? Harum enim eſt virtutum proprium, nil extimeſcere, omniã humana deſpicere; nihil, quod homini accidere

cidere possit, intolerandum putare. Itaque quid fecit? In Senatum venit, mandata exposuit: sententiam ne diceret, recusavit: quamdiu iureiurando hostium teneretur, non esse se Senatorem, Atque illud etiam (ô stultum hominem, dixerit quispiam, & repugnantem vtilitati suæ!) reddi captiuos, negauit esse vtile: illos enim adolescentes, & bonos duces esse, se iam confectum senectute. Cuius cum valuisset autoritas, captiui retenti sunt, ipse Carthaginem rediit: neque eum charitas patriæ retinuit, nec suorum. Neque verò tum ignorabat, se ad crudelissimum hostem, & ad exquisita supplicia proficisci; sed iusiurandum conseruandum putabat. Itaque tum, cum vigilando necabatur, erat in meliori causa, quam si domi senex, captiuus, & periturus Consularis remansisset. At stultè, qui non modò non censuerit captiuos remittendos, verum etiam dissuasit. Quomodò stultè? etiàne si Reip. conducebat? Potest autè, quod inutile Reip. sit, id cuiquā ciui vtile esse? Peruertunt homines ea, quæ sunt fundamenta naturæ, cum vtilitatem ab honestate seiungunt. Omnes enim expetimus vtilitatem, ad eamque rapimur, nec facere aliter vllò modo possumus. Nam quis est, qui vtilia fugiat? aut quis porius, qui ea non studiosissimè persequatur? Sed quia nusquam possumus, nisi in laude, decore, honestate vtilia reperire, propterea ista prima, & summa habemus: vtilitatis nomen non tam splendidum, quàm necessariū ducimus. Quid est igitur, dixerit quis, in iureiurando? Num, iratum timeamus Iouem? At hoc quidem commune est omnium Philosophorum (non eorum modò, qui Deum nihil habere ipsum negotij dicunt, & nihil exhibere alteri: sed eorum etiam, qui Deum semper agere aliquid, & moliri volunt) nunquam nec irasci Deum, nec nocere. Quid autem iratus Iupiter plus nocere

Minima de
malis eli-
genda.
Eclipsis vsi
tota in ser-
monibus
vulgo vsur-
patis.

Iurandū.

Fides in Ca-
pitolio Ioui
proxima.

Certe con-
cedentis.

nocere potuisset, quàm nocuit sibi ipse Regulus ? Nulla igitur vis fuit religionis, quæ tantam utilitatē peruerteret. Anne turpiter faceret? Primum, minima de malis. Num igitur tantum mali turpitudine ista habebat, quantum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud Accium, Fregistine fidem? Neque dedi, neque de infideli cuiquam. Quamquam ab impio Rege dicitur, luculentē tamen dicitur. Addunt etiam quemadmodum nos dicamus, videri quædam utilia, quæ non sint: sic se dicere, videri quædam honesta, quæ non sint: ut hoc ipsum videtur honestum, conservandi iurisiurandi causa ad cruciatum reuertisse: sed sit non honestum, quia, quod per vim hostium esset actum, ratum esse non debuit. Addunt etiam, quicquid valde utile sit, id fieri honestum, etiam si antea non videretur. Hæc ferè contra Regulum. Sed prima videamus. Non fuit Iupiter metuendus, ne iratus noceret, quia neque irasci solet, neque nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quàm contra omne iusiurandum valet. Sed in iureiurando, non qui metus, sed quæ vis sit, debet intelligi. Est enim iusiurandum affirmatio religioſa. Quod autem affirmatè, quasi Deo teste, promiseris, id tenendum est. Iam enim non ad iram deorum, quæ nulla est; sed ad iustitiam, & ad fidem pertinet. Nam præclare Ennius: O fides alma, apta pinnis, & iusiurandum Iouis! Qui igitur iusiurandum violat, is fidem violat: quam in Capitolio vicinam Iouis Opt. Max. (ut in Catonis oratione est) maiores nostri esse voluerunt. At enim ne iratus quidem Iupiter plus Regulo nocuisset, quàm sibi nocuit ipse Regulus. Certè, si nihil malum esset, nisi dolere: Id autem non modò non summum malum, sed ne malum quidem esse, maxima autoritate Philosophi affirmant. Quorum quidem testem non mediocrem,

diocrem, sed haud scio an grauissimum, Regulum, nolite (quæso) vituperare. Quem enim locupletiores quærimus, quàm principem Pop. Ro. qui retinendi officij causa, cruciatum subierit voluntarium? Nam, quod aiunt, Minima de malis, id est, vt turpiter potius, quàm calamitosè : an est vllum maius malum turpitudine? Quæ, si in deformitate corporis habeat aliquid offensionis, quanta illa deprauatio, & foeditas turpificati animi debet videri? Itaque, nervosius qui ista disserunt, solùm audent malum dicere id, quod turpe sit : qui autem remissius, hi tamen non dubitant summum malum dicere. Nam illud quidem, Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam : Id circo rectè à poeta dicitur, quia, cum tractaretur Atreus, personæ seruiendum fuit. Sed si * hoc sibi sumunt, Nullam esse fidem, quæ infideli data sit : videant, ne quæraturn latebra periurio. Est autem ius etiam bellicum, fidésque iusiurandi sæpe hosti seruanda. Quod enim ita iuratum est, vt mens deferentis conciperet fieri oportere, id obseruandum est : quod aliter, id si non feceris, nullum periurium est. Vt, si prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus est, ne si iuratus quidem id non feceris. Nam pirata non est ex perduellium numero definitus, sed communis hostis omnium. Cum hoc nec fides esse debet, nec iusiurandum commune. Non enim, falsum iurare, peierare est : sed, quod ex animi tui sententia iuraueris, sicut verbis concipitur, (more nostro) id non facere, periurium est. Scitè enim Euripides,

Iuravi lingua, mentem iniuratum gero.

Regulus verò non debuit conditiones, pactionesque bellicas, & hostiles perturbare periurio : cum iusto enim & legitimo hoste res gerebatur, aduersus quem & totum ius feciale, & multa sunt iura communia.

Quod

Nervosius vt
Stoici : Remissius, vt
Peripatetici.

* Hinc.

Iustis hostibus pacta præstanda, latronibus nihil oportet.

Quid peierare.
In Hippolyto coronato.
ἡ γλαυκὸς ὁ
μοῖμαχ', αἰὲ
φρὴν ἀνέμου
τῆς.

Rom. exer-
citus in Cau-
dinis fuscis
sub iugum
missus à
Sannitibus.

Quod ni ita esset, nunquam claros viros Senatus
vinctos hostibus dedidisset. At verò T. Veturius, &
Spurius Posthumius, cum iterum consules essent,
quia (cum malè pugnatum apud Caudiū esset, legi-
onibus nostris sub iugum missis) pacem cum Sanni-
tibus fecerāt, dediti sunt his: iniussu enim populi, Se-
natūsque fecerant, Eodémque tēpore T. Numitius. Q.
Æmilius, qui tum tribuni plebis erant, quòd eorum
auctoritate pax erat facta dediti sunt, ut pax Samni-
tum repudiaretur. Atque huius deditiois ipse Post-
humius, qui dedebatur, suāfor, & autor fuit. Quod
idem multis annis post C. Mancinus, qui, ut Numan-
tinis, quibuscum sine Senatus auctoritate fœdus fe-
cerat, dederetur, rogationem suasit eam, quam Lu-
cius Furius, & Sextus Atilius ex Senatusconsulto fe-
rebant: qua accepta, est hostibus deditus. Honesti-
us hic, quàm Q. Pompeius, quo, cum in eadem causa
esset, deprecante, accepta lex non est. Hic ea,
quæ videbatur utilitas, plus valuit, quàm hone-
stas: Apud superiores utilitatis species falsa, ab
honestatis auctoritate superata est. At non debuit
raturum esse, quod erat actum per vim: Quasi verò
forti viro vis possit adhiberi. Cur igitur ad Senatum
proficiscebatur, cum præsertim de captiuis dissua-
surus esset? Quod maximum in eo est, id repre-
henditis. Non enim suo iudicio stetit, sed susce-
pit causam, ut esset iudicium Senatus: cui nisi ipse
author fuisset, captiui profectò Pœnis redditi esset;
ita incolumis in patria Regulus restitisset. Quod
quia patriæ non vtile putavit, idcirco honestum
sibi & sentire illa & pati credidit. Nam (quod ai-
unt) quod valde vtile sit, id fieri honestum: imò ve-
rò esse, non fieri. Est enim nihil vtile, quod idem non
honestum: nec quia vtile, honestum: sed quia ho-
nestū, vtile. Quare ex multis mirabilibus exemplis,
haud

haud facillè quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius, aut præstantius. Sed ex tota hac laude Reguli, vnum illud est admiratione dignum, quòd captiuos retinendos censuerit. Nam quòd redijt, nobis * nunc mirabile videtur: illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaque ista laus non est hominis, sed temporum. Nullum enim vinculum ad astringendam fidem iureiurando maiores arctius esse voluerunt. Id indicant legès in Duodecim tabulis, indicant sacra, indicant foedera, quibus etiam cum hoste deuincitur fides: indicant notationes, animaduersionesque Censorum, qui nulla de re diligentius, quàm de iureiurando iudicabant. L. Manlio, Auli filio, cum Dictator fuisset, M. Pomponius Tribunus plebis diem dixit, quòd is paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset: criminabatur etiam, quòd Titum filiũ, qui postea est Torquatus appellatus, ab hominibus relegasset, & ruri habitare iussisset. Quod cum audisset adolescens filius, negotiũ exhiberi patri, accurrisse Romam, & prima luce Pomponij domum venisse dicitur. Cui cum esset nunciatum, quòd illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem, arbitraretur, surrexit è lectulo, remotisque arbitris, ad se adolescentem iussit venire. At ille, vt ingressus est, confestim gladium distrinxit, iurauitque se illum statim interfecturum, nisi iusiurandum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. Iurauit hoc terrore coactus Pomponius: rem ad populum detulit, docuit, cur sibi à causã desistere necesse esset Manlium missum fecit: tantum temporibus illis iusiurandum valebat. Atque hic T. Manlius is est, qui ad Anienem Gallo, quem ab eo promouatus occiderat, torque detracto, cognomen inuenit: cuius tertio Consulatu Latini ad Vesperim fusi, & fugati: Magnus vir inprimis, & qui nuper indulgens

* Non.

Quanta antiquitas iusiurandi religio.

Pomponius iusiurandum etiam metu extortum præstandum putauit.

Torquati. cognomen.

Indulgens
in patrem,
quem acer-
bum in se,
sic tamen a-
mauit, idem
filium securi
percuissit.

dulgens in partem; idem acerbus, & seuerus in fi-
lium. Sed vt laudandus Regulus in conseruando iu-
reiuando; sic decem illi, quos post Canensem
pugnam iuratos ad Senatum misit Annibal, se in ca-
stra redituros ea, quorum potiti erant Pœni, nisi de
redimendis captiuis impetrauissent, si non redie-
runt, vituperandi De quibus non omnes vno modo.
Nam Polybius, bonus autor in primis, scribit, ex de-
cem nobilissimis, qui tum erant missi, nouem reuer-
tisse, à Senatu re non impetrata: vnum ex decem, qui
paulo postquàm egressus erat è castris, rediisset, qua-
si aliquid esset oblitus, Romæ remansisse. Reditu e-
nim in castra, liberatum se esse iureiuando interpre-
tabatur: non rectè. Fraus enim distringit, non dissol-
uit periurium. Fuit igitur stulta calliditas peruersè
imitata prudentiam. Itaque decreuit Senatus, vt ille
veterator, & callidus, victus ad Annibalem duce-
retur. Sed illud maximum: octo hominum millia
tenebat Annibal, non quos in acie cepisset, aut qui
periculo mortis diffugissent, sed qui relictī in castris
fuiſſent à Paulo, & Varrone, Consulibus. Eos Sena-
tus non censuit redimendos, cum id parua pecunia
fieri potuisset: vt esset insitum militibus nostris, aut
vincere, aut emori. Qua quidem re audita, fractum
animum Annibalis scripsit idem, quòd Senatus, po-
pulusque Romanus, rebus afflictis, tam excelso ani-
mo fuisset. Sic honestatis comparatione, ea quæ
videntur vtilia, vincuntur. * Acilius autem qui
Græcè scripsit historiam, plures ait fuisse, qui in
castra reuertissent, eadem fraude, vt iureiuando
liberarentur, eosque à Censoribus, omnibus igno-
minijs notatos. Sit iam huius loci finis. Perspicu-
um est enim ea, quæ timido animo, humili, demisso,
fractoque fiant, (quale fuisset Reguli factum, si aut
de captiuis, quod ipsi opus esse videtur, non
quod

* Acilius.

quod Reipub. censuisset, aut domi remanere voluisset) non esse vtilia, quia sunt flagitiosa, foeda, & turpia.

DE TEMPERANTIA.

Restat quarta pars, quæ decorè, moderatione, modestia, continentia, temperantia continetur. Potest igitur quicquam vtile esse, quod sit huic tallium virtutum choro contrarium? Atqui ab Aristippo Cyrenaici, atque Annicerij Philosophi nominati, omne bonum in voluptate posuerunt: virtutemque censuerunt ob eam rem esse laudandam, quod efficiens esset voluptatis. Quibus obsoletis, floret Epicurus; eiusdem ferè adiutor, autòrque sententiæ. Cum his, velis quisque (vt dicitur) si honestatem tueri, ac retinere sententia est, decertandum est. Nam si non modò vtilitas, sed vita omnis beata, corporis firma constitutione, eiusque constitutionis spe explorata (vt à Metrodoro scriptum est) continetur; certè hæc vtilitas, & quidem summa (sic enim censent) cum honestate pugnabit. Nam vbi primum prudentiæ locus dabitur? An, vt conquirat vndique suauitates? Quàm miser virtutis famulatus, seruiensis voluptati! Quod autem munus prudentiæ? An legerè intelligenter voluptates? Fac nihil isto esse iucundius; quid cogitari potest turpius? Iam, qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ est dolorum, laborumque contemptio? Quamuis enim multis in locis dicat Epicurus (sicut hic dicit) satis fortiter de dolore; tamen not id spectandum est, quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, qui bona, voluptate terminauerit, mala dolore: vt, si illum audiam de continentia, & temperantia: dicit ille quidem multa mul-

Cyrenaici
Epicurei ab
Aristippo
Cyrenaico.
Annicerij ab
Annicerio,
qui priorem
Sectâ emendauit.
Obsoletis, id
est, obscuratis.
Velis quisque,
pro-
uerbialiter.

Aqua hæret.

tis locis, sed aqua hæret, vt aiunt : Nam qui potest Temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in voluptate ? Est enim Temperantia libidinum inimica : libidines autem, consecratrices voluptatis. Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallidè tergiuersantur. Prudentiam introducunt, scientiam, suppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt, rationem negligendæ mortis, perpetiendique doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillimè illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt. Dicunt enim, voluptatis magnitudinem doloris detractiōe fieri. Iustitia vacillat, vel iacet potius, omnesque eæ virtutes, quæ in communitate cernuntur, & in societate generis humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plus, quàm Amicitia, si hæc non per se expetantur, sed ad voluptatem, vtilitatemue referantur. Conferamus igitur in pauca. Nam vt vtilitatem nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria : sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quo magis reprehendendos Calliphonem, & Dinomachum iudico, qui se dirempturos controuersiam putauerunt, si cum honestate voluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulauissent. Non recipit istam coniunctionem honestas : aspernatur, repellit. Nec verò finis bonorum & malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri, & temperari potest. Sed de hoc hætenus : magna enim res, alio loco pluribus verbis disputata. Nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, si quando ea, quæ videretur vtilitas, honestati repugnat, dijudicanda res sit, satis est supra disputatum. Sin autem speciem vtilitatis etiam voluptas habere dicatur, nulla potest esse ei cum honestate

*De finibus
bonorum &
malorum.*

neſſate coniunctio. Nam vt tribuamus aliquid voluptati, condimenti fortaffe nonnihil, vtilitatis certum nihil habebit.

PERORATIO OPERIS.

HABES à patre munus, Marce fili, mea quidem ſententia, magnum: ſed perinde erit, vt acceperis, quanquam & hi tibi tres libri inter Cratippi commentarios, tanquam hospites, erunt recipiendi. Sed vt, ſi ipſe veniſſem Athenas (quod quidem eſſet factum, niſi me è medio curſu clara voce patria reuocaſſet) aliquando me quoque audires: ſic, quoniam his voluminibus ad te proſecta vox mea eſt, tribues his, temporis quantum poteris: poteris autem, quantum voles. Cùm verò intellexero, te hoc ſcientię genere gaudere, tum & præſens tecum propediem (vt ſpero) & dum aberis, abſens loquar. Vale igitur, mi Cicero, tibiſque perſuade, te mihi quidem eſſe chariſſimum: ſed multò fore chariorem, ſi talibus monumentis, præceptiſque lætabere.

*Marci Tullij Ciceronis libri tertij de
Officijs fini.*

M. T. CICERONIS LÆ-
LIVS, SIVE DE AMICITIA
DIALOGVS AD T. POM-
ponium Atticum.

PRAEFATIO.

Lælius Scæ-
uolæ Augu-
ris, & Fannij
socer.

Toga viriles
mores exi-
gebat.

Scæuola
pontifex.
* *Iustitia.*

Hemicyclos
cathedra in
modum me-
dij circuli.
Pomponius
Atticus.
P. Sulpitius
& Q. Pom-
peius, quor-
um alter
tribunus, al-
ter verò cō-
sul fuit.

 Vintus Mutius Augur Scæuola multa narrare de L. Lælio, socero suo, memoriter, & iucundè solebat, nec dubitare illū in omni sermone appellare Sapientem. Ego autem à patre, ita eram deductus ad Scæuolam, sumpta virili toga, vt quoad possem, & liceret, à senis latere nunquam discederem. Itaque multa ab eo prudenter disputata, multa etiam breuiter, & commodè dicta, memoriæ mandabam; fierique studebam eius prudentia doctior. Quo mortuo, me ad Pontificem Scæuolam contuli, quem vnum nostræ ciuitatis & ingenio, & * industria præstantissimum audeo dicere. Sed de hoc aliàs: nunc redeo ad Augurem. Cum sæpe multa narraret, tum meminī, domi in hemicyclo sedentem (vt solebat) cum & ego essem vnà, & pauci admodum familiares, in eum sermonem illum incidere, qui tum ferè multis erat in ore. Meministi enim profectò (vt opinor) Attice, & eo magis, quòd P. Sulpitio vtebare multum, cum is tribunus Pleb. capitali odio à Q. Pompeio, qui tum erat consul, dissideret, quicum coniunctissimè, & amantissimè vixerat, quanta hominum esset vel admiratio, vel querela. Itaque tū Scæuola, cum in eam ipsam mentionem incidisset, exposuit nobis sermonem Lælij de amicitia, habitum ab illo secum, & cum altero genere C. Fannio, Marci filio, paucis diebus post mortem Africani. Cuius disputa-
tionis

tionis sententias memorie mandavi, quas in hoc libro exposui meo arbitratu. Quasi enim ipsos introduxi loquentes, ne Inquam, & Inquit, sapius interponeretur. Atque ideo feci, ut tanquam a presentibus coram haberi sermo videretur. Cum enim saepe mecum ageres, Attice, ut de amicitia scriberem aliquid, digna mihi res, tum omnium cognitione, tum nostra familiaritate, visa est: itaque feci non inuitus, ut prodessem multis tuo rogatu. Sed ut in Catone maiore feci (qui est scriptus ad te de Senectute) Catonem induxi senem disputantem, quia nulla videbatur aptior persona, quae de illa aetate loqueretur, quam eius, qui & diutissime senex fuisset, & in ipsa senectute praeter ceteris florisset: sic cum accepissemus a patribus maxime memorabile C. Laelii & P. Scipionis familiaritatem fuisse. C. Laelii persona visa est donec mihi, quae de amicitia ea ipsa differeret, quae disputata ab eo meminisset magister meus Scruvola. Genus autem hoc sermonum, positum in hominum veterum autoritate, & eorum illustrium, plus (nescio quo pacto) videtur habere grauitatis. Itaque ipse mea legens, sic afficior interdum, ut Catonem, non me loqui existimem. Sed, ut tum ad senem senex de senectute, sic in hoc libro ad amicum amicissimus de Amicitia scripsi. Tu est Cato locutus, quo erat nemo fere senior temporibus illis, nemo prudentior: Nunc Laelius & sapiens (sic enim est habitus) & amicitiae gloria excellens, de amicitia loquitur. Tu velim a me animum parumper auertas, Laelium loqui ipsum putes. C. Fannius, & Q. Mutius ad socerum veniunt post mortem Africani; ab his sermo oritur: respondet Laelius, cuius tota disputatio est de amicitia: quam legens tu ipse cognosces. FANNIUS. Sunt ista vera, Laeli: nec enim melior vir fuit Africano quisquam, nec clarior: sed existimare

Cato maior.

C. Laelii & P. Scipionis familiaritas. Plus habet grauitatis sermo positus in autoritate veterum & illustrium virorum.

L. Acilius.

Septē Græ-
ciæ sapi-
entes.
Socrates A-
pollinis ora-
culo sapien-
tissimus iu-
dicatus.

Commen-
tarij.

debes, omnium oculos in te esse coniectos; vnum te sapientem, & appellant, & existimant: tribuebatur hoc modo M. Catoni. Scimus L. Acilium apud patres nostros appellatum esse sapientem: sed vterque alio quodam modo: Acilius, quia prudens esse in iure ciuili putabatur. Cato, quia multarum rerum vsum haberet, multaque eius & in Senatu & in foro vel prouisa prudenter, vel acta constanter, vel responsa acutè ferebantur: propterea quasi cognomen iam habebat in senectute sapientis. Te autè alio quodam modo dicunt, non solum natura, & moribus, verum etiam studio, & doctrina esse sapientem: nec sicut vulgus, sed vt eruditi solent appellare sapientem; qualem in reliqua Græcia neminem. Nam qui septem appellantur, eos, qui ista subtilius quærunt, in numero sapientum non habent. Athenis vnum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum iudicatum. Hanc esse in te sapientiam existimant, vt omnia tua in te posita esse ducas, humanosque casus virtute inferiores esse putes. Itaque ex me quærunt credo, & ex hoc item Scæuola, quonam pacto mortem Africani feras eoque magis quod his proximis Nonis, cum in hortos D. Bruti Auguris, cōmentandi causa (vt a solet) venissemus, tu non affuisti, qui diligentissimè semper illum diem, & illud munus solitus esses obire. SCÆVOLÆ. Quærunt quidem, C. Læli, multi, vt est à Fānio dictum: sed ego id respondeo, quod animaduerti, te dolorem, quem acceperis cum summi viri, tum amantissimi morte, ferre moderatè, nec potuisse non cōmoueri, nec fuisse id humanitatis tuæ. Quod autem his Nonis in nostro collegio non affuisses, valetudinem causam, non mœstitiam fuisse. LÆLIIVS. Rectè tu quidem, Scæuola, & verè. Nec enim ab isto officio, quod semper vsurpauī cum vale-

rem,

rem, abduci incommodo meo debui : nec vlllo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, vt vlla intermissio fiat officij. Tu autem, Fanni, qui mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco, nec postulo, facis amicè : sed (vt mihi videris) non rectè iudicas de Catone. Aut enim nemo (quod quidem magis credo) aut, si quisquam, ille sapiens fuit. Quomodo enim (vt alia omittam) mortem filij tulit? Memineram Paulum, videram Caium : sed hinc comparentur Catoni, maximo, & spectato viro. Quamobrem caue Catoni anteponas ne istum quidem ipsum, quem Apollo (vt ais) sapientissimum iudicauit : Huius enim facta, illius dicta laudantur. De me autem (vt iam cum vtroque loquar) sic habetote. Ego si Scipionis desiderio me moueri negem, quàm id rectè faciam, viderint sapientes, sed certè mentiar. Moueor enim tali amico orbatus, qualis (vt arbitror) nemo vnquam erit : & vt confirmare possum, nemo certè fuit. Sed non egeo medicina : me ipse consolor, & maximè illo solatio, quòd eo errore careo, quo, amicorum decessu, plerique angere solent. Nihil enim mali accidisse Scipioni puto : mihi accidit, si quid accidit. Suis autem incommodis grauitèr angere, non amicum, sed se ipsum amanti est. Cum illo verò quis negat actum esse præclarè? Nisi enim (quod ille minimè putabat) immortalitatem optare vellet; quid non est adeptus, quod homini fas esse optare? Qui summam spem ciuium, quam de eo iam puero habuerant, continuò adulescens incredibili virtute superauit : qui consulatū petijt nunquam, factus est consul bis : primùm ante tempus, iterum sibi suo tempore, Reipub. penè serò : qui, duabus vrbibus euerfis, inimicissimis huic imperio, non modò præsentia, verùm etiam futura bella deleuit. Quid dicam de moribus facillimis?

Scipionis
laus.

de

Scipionis
mors à tota
Roma de-
plorata.
* Nunc.

Quod ani-
ma sit im-
mortalis,

de pietate in matrem? liberalitate in sorores? boni-
tate in suos? iustitia in omnes? Hæc nota sunt vobis.
Quàm autem ciuitati charus fuerit, mœrore funeris
indicatum est. Quid igitur hunc paucorum anno-
rum accessio iuuare potuisset? Senectus enim quam-
uis non sit grauis (vt memini Catonem vno anno
antequàm mortuus est, mecum & cum Scipione dis-
serere) tamen aufert eam viriditatem, in qua etiam
* tunc erat Scipio. Quamobrèm vita quidem talis
fuit, vel fortuna, vel gloria, vt nihil posset accedere.
Moriendi autem sensum celeritas abstulit: de quo
genere mortis difficile dictu est. Quid homines
suspicientur, videtis: hoc tamen verè licet dicere, P.
Scipioni, ex multis diebus, quos in vita celeberrimos
lætissimósque viderit, illum diem clarissimum fuisse,
cùm Senatu dis-isso, domum reductus ad vesperam
est à patribus conscriptis, à populi Romani socijs, &
Latinis, pridè quàm excessit è vita: vt ex tam alto
dignitatis gradu ad superos videatur potius, quàm
ad inferos peruenisse. Neque enim assentior ijs, qui
hæc nuper disserere cœperunt, cum corporibus si-
mul animas in-erire, atque omnia morte deleri. Plus
apud me ant- quorū authoritas valet, vel nostrorum
maiorum, qui mortuis tam religiosa iura tribuerunt:
quod non fecissent profectò, si nihil ad eos pertine-
re arbitrarentur, vel eorum, qui in hac terra fuerunt,
magnamque Græciam (quæ nunc quidem deleta est,
tum florebat) institutis, & præceptis suis erudierunt:
vel eius, qui Apollinis oraculo sapientissimus est iu-
dicatus: qui non tum hoc, tum illud, vt in pleris-
que, sed idem dicebat semper, animos hominum
esse diuinos, ijsque cùm è corpore excessissent,
reditum ad cœlum patere, optimoque & iustissi-
mo cuique expeditissimum: quod idem Scipioni
videbatur. Qui idem quasi præfagiret, perpaucis
ante

Conf.

ante mortem diebus, cum & Philus & Mœnilius ad-
essent, & alij plures; tuncq; etiam Scœvola mecum ve-
nisses, triduum differuit de Repub. Cuius disputa-
tionis fuit extremum serè de immortalitate animo-
rum: quæ se in quiete per visum ex Africano audisse
dicebat. Id si ita est, vt optimi cuiusque animus in
morte facillimè euolet, tanquam è custodia vincu-
lisque corporis; cui censemus cursum ad Deos faci-
liorem fuisse, quàm Scipioni? Quocirca mœrere hoc
eius euentu, vereor, ne inuidi magis, quàm amici sit.
Sin autem illa * vereor, vt idem interitus sit animo-
rum & corporum, nec vllus sensus maneat: vt nihil
boni est in morte, sic certè nihil est mali. Sensu enim
amisso, sit idem, quasi natus non esset omnino:
quem tamen esse natum, & nos gaudemus; & hæc
ciuitas dum erit, lætabitur. Quamobrem cum illo
quidem (vt supra dixi) actum optimè est, mecum
autem incommodius: quem fuit æquius, vt prius
introieram in vitam, sic prius exire de vita. Sed ta-
men recordatione nostræ amicitiae sic fruor, vt bea-
tè vixisse videar, quia cum Scipione vixerim, quicum
mihi coniuncta cura de Repub. & de priuata fuit:
quocum domus fuit, & militia communis: & id,
in quo est omnis vis amicitiae, voluntatum, studio-
rum, sententiarum summa consensus. Itaque non tã
ista me sapientiae (quam modo Fannius commemo-
rauit) fama delectat, falsa præsertim, quàm quòd
amicitiae nostræ memoriam spero sempiternam fore;
idque mihi eo magis est cordi, quòd ex omnibus se-
culis vix tria, aut quatuor nominantur paria amico-
rum: quo in genere sperare videor Scipionis amici-
tiam, & Lælij notam posteritati fore. FAN. Istud
quidem (Læli) ita necesse est: sed, quoniam amicitiae
mentionem fecisti, & sumus otiosi, pergratum mihi
feceris, spero item Scœuolæ, si quemadmodum soles de
cæteris

Philus.
Manlius.

* Veriora.

Quid sit a-
micitia.

Vix tria aut
quatuor a-
micorum pa-
ria nomi-
nantur.

Amicitia
omnibus re-
bus humanis
anteponenda.

Amicitia nisi
in bonis esse
non potest:
declarat au-
tem qui sine
boni.

Pingui Mi-
nerua.

cæteris rebus, cum ex te quærentur, sic de Amicitia disputabis, quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des. SCAB. Mihi verò pergratum hoc erit; atque id ipsum cum tecum agere conarer, Fannius antequam: quamobrem utrique nostrum gratum admodum feceris. LAEL. Ego verò non grauarer, si mihi ipse confiderem. Nam & præclara visa res est, & sumus (ut dixit Fannius) otiosi. Sed quis ego sum? aut quæ in me est facultas? doctorum est ista consuetudo, eaque Græcorum, ut ijs proponatur, de quo disputent quamuis subito, Magnum opus est, egetque exercitatione non parua. Quamobrem, quæ disputari de Amicitia possunt ab eis, censeo, petatis, qui ista profitentur. Ego vos hortari tantum possum, ut amicitia omnibus rebus humanis anteponatis. Nihil enim tam naturæ aptum, tam conueniens ad res vel secundas, vel aduersas. Sed hoc primum sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse. Neque id ad viuum refeco, ut illi, qui hæc subtilius disserunt, fortasse verè, sed ad communem vtilitatem parum. Negant enim quenquam virum bonum esse, nisi sapientem. Sit ita sanè: sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus: Nos autem ea, quæ sunt in usu, vitæque communi, non ea; quæ finguntur, aut optantur, sperare debemus. Nunquam ego dicam C. Fabricium, M. Curium, T. Cornelianum, quos sapientes nostri maiores iudicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. Quare sibi habent sapientiæ nomen, & inuidiosum, & obscurum, concedantque, ut hi boni viri fuerint. Nè id quidem facient, negabunt id, nisi sapienti, posse concedi. Agamus igitur pingui Minerua, ut aiunt. Qui ita se gerunt, ita viuunt, ut eorum probetur fides, integritas, æquitas, liberalitas: nec sit in eis vlla cupiditas, vel libido, vel audacia; sintque magna constantia,

ut

ut hi fuerunt, quos modò nominavi: hos viros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos esse putamus: qui assequuntur, quantum homines possunt, naturam optimam rectè viuendi ducem. Sic enim perspicere mihi videor, ita natos esse nos, ut inter omnes esset societas quædam: maior autem, ut quisque proximè accederet. Itaque ciues potiores sum, quàm peregrini: & propinqui quàm alieni: cum his enim amicitiam natura ipsa peperit, sed ea non satis habet firmitatis. Namque hoc præstat Amicitia Propinquitate, quòd ex propinquitate beneuolentia tolli potest, ex amicitia autem non potest. Sublata enim beneuolentia, amicitia nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitia sit, ex hoc intelligi maxime potest, quòd ex infinita societate generis humani, quam conciliauit ipsa natura, ita contracta res est, & adducta in angustum, ut omnis charitas aut inter duos, aut inter paucos iungeretur. Est autem amicitia nihil aliud, nisi omnium diuinarum, humanarumque rerum cum beneuolentia, & charitate, summa consensio. Qua quidem haud scio an, excepta sapientia, quicquam melius homini sit à Dijs immortalibus datum. Diuitias alij præponunt, bonam alij valetudinem, alij potentiam, alij honores, multi etiam voluptates; belluarum hoc quidem extremum est: illa autem superiora sunt caduca & incerta: posita non tam in nostris consilijs, quàm in fortunæ temeritate. Qui autem in Virtute summum bonum ponunt, præclare illi quidem: sed hæc ipsa virtus amicitiam & gignit, & continet; nec sine amicitia esse villo pacto potest. Iam virtutem ex consuetudine vitæ, sermonisque nostri interpretemur: nec metiamur eam (ut quidam indocti) verborum magnificentia, virorūq; bonos eos, qui habeantur, numeremus, Paulos, Catones, Caios,

Natura optima rectè viuendi dux.

Amicitia definitio.

Sine virtute amicitia esse non potest.

Caïos, Scipiones, Philos : his communis vita contenta est. Eos autem omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitia tantas opportunitates habet, quantas vix queo dicere. Principiò * cui potest esse vita vitalis (vt ait Ennius) qui non in amici mutua beneuolentiâ con- quiescat? Quid dulcius, quàm habere, quicum omnia audeas sic loqui, vt tecum? Quis esse tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis eq; ac tu ipse, gauderet? Aduersas verò res ferre difficile esset sine eo, qui illas grauius etiam, quàm tu, ferret. Denique ceteræ res, quæ expetuntur, opportuna sunt singulæ rebus ferè singulis: diuitiæ, vt vtare: opes, vt colare: honores, vt laudare: voluptates, vt gaudéas: valetudo, vt dolore careas, & muneribus fungere corporis. Amicitia plurimas res continet; quoquò te verteris, præstò est, nullo loco excluditur; nunquam intempestiua, nunquā molesta est. Itaque non aqua, non igni, non aëre (vt aiunt) pluribus locis vtimur, quàm amicitia. Neque ego nunc de vulgari, aut de mediocri (quæ tamen ipsa delectat, & prodest) sed de vera, & perfecta loquor; qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit. Nam et secundas res splendidiore facit amicitia, & aduersas partiens, comunicansque leuiore. Cùmque plurimas, & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quòd bonæ spæ præluet in posterum: nec debilitari animos, aut cadere patitur: verum enim amicum qui intuetur, tanquam exemplar aliquod intuetur sui. Quocirca & absentes absunt, & egentes abundant; & imbecilles valent; & quod difficilius dictu est, mortui viuunt: tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum. Ex quo illorum beata mors videtur, horum vita laudabilis. Quod si ex memoris ex natura re-

Amicitia æ-
què necessa-
ria, ac ele-
menta.

rum benevolentiae coniunctionem; nec domus vlla, nec vrbs stare poterit; nec agri quidem cultus permanebit. Id si minus intelligitur, quanta vis amicitiae, concordiaeque sit; ex dissensionibus, atque ex discordijs percipi potest. Quae enim domus tam stabilis, quae tam firma ciuitas est; quae non odijs, atque dissidijs funditus possit euertere? Ex quo quantum boni sit in amicitia, iudicari potest. Agrigentinum quidem doctum quendam virum, carminibus Graecis vaticinatum ferunt; quae in rerum natura, totoque mundo constarent, quaeque mouerentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam. Atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & re probant. Itaque si quando aliquod officium existit amici in periculis aut ad eundis, aut communicandis, quis est, qui id non maximis efferat laudibus? Qui clamores tota cauea nuper in hospitibus, & amici mei M. Pacuuij fuerunt noua fabula? cum ignorante rege, vter eorum esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, vt pro illo necaretur: Orestes autem, ita vt erat, Orestem se esse perseveraret? Stantes autem plaudebant in re ficta. Quid arbitramur in vera fuisse facturos? Facile indicabat ipsa natura vim suam; cum homines, quod facere ipsi non possent, id recte fieri in altero iudicarent. Haec mihi videor de amicitia, quid sentirem, potissimum dixisse. si qua praeterea sunt (credo autem esse multa) ab ijs, si videbitur, qui ista disputant, quaeritote. FANN. Nos autem a te potius, quanquam etiam ab istis saepe quaesui, & audiui, non inuitus equidem; sed aliud quoddam expetimus filum orationis tuae. SCAB. Tu magis id diceres, Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cum est de Republica disputatum, affuisses: qualis tum patronus iustitiae fuit contra accuratam orationem Philij? FANN. Facile id quidem fuit, iustitiam iustissimo

Omnia sine amicitia coaruant.

Empedocles. Agrigentinus poeta, dicebat omnes res, & mundum totum constare ex amicitia.

Cauca. M. Pacuuij tragedia de Oreste & Pylade.

Filum orationis,

stissimo viro, defendere. SCAE. Quid amicitiam? nonne facile ei erit, qui ob eam, summa fide, constantia, iustitiâq; seruata, maximam ceperit gloriam? LAEL. Vim hoc quidem est asferre. Quid enim refert, qua me ratione cogatis? Cogitis certè: studijs enim generorum, praesertim in re bona, cum difficile est, tum ne æquum quidem obistere. Sæpissimè igitur mihi de amicitia cogitandi, maxime illud considerandû videri solet, num propter imbecillitatem, atque inopiam desideranda sit amicitia: vt in dandis, recipiendisque meritis, quod quisque minus per se posset, id acciperet ab alio, vicissimque redderet: an esset hoc quidem propriû amicitie, sed antiquior, et pulchrior, et magis à natura ipsa profecta alia causa esset. Amor enim (ex quo amicitia est nominata) princeps est ad benevolentiam cõiungendam. Nam vtilitates quidem etiam ab ijs percipiuntur sæpe, qui simulatione amicitiae coluntur, & obseruantur causa temporis. In amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum, & quicquid in ea est, id & verum, & voluntarium est. Quapropter à natura mihi videtur potius, quàm ab * imbecillitate, orta amicitia: & applicatione magis animi cum quodam sensu amandi, quàm cogitatione, quantum illa res vtilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam in bestijs quibusdam animaduerti potest; quæ ex se natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, vt facillè earum appareat sensus. Quod in homine multò est euidentius. Primum ex ea charitate, quæ est inter natos, & parentes; quæ dirimi (nisi detestabili scelere) non potest: Deinde, cum similis sensus extitit amoris, si aliquem nacti sumus, cuius cum moribus, & natura congruamus; quòd in eo quasi lumen aliquod præbitatis, & virtutis perspicere videamur. Nihil est enim amabilius virtute,

Antiquior, id est, Nobilior.

Amor ex quo amicitia, à natura potius, quàm ab imbecillitate orta.
Fictum & simulatum.

* Indigentia.

Virtute; nihil quod magis alliciat homines ad diligendum: quippe cum propter virtutem, & probitatem eos etiam, quos nūquam vidimus, quodam modo diligamus. Quis est, qui C. Fabrij, M. Curij cum charitate aliqua, & benevolentia memoriam non v-surpet, quos nunquam viderit? Quis autem est, qui Tarquinium Superbum; qui Sp. Cassium, Sp. Meliū non odērit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum est, Pyrrho & Annibale: Ab altero propter probitatem eius, non nimis alienos animos habemus: Alterum propter crudelitatem eius semper hæc ciuitas oderit. Quod si tanta vis probitatis est, vt eam vel in eis, quos nunquā vidimus, vel, quod maius est, in hoste etiam diligamus: quid mirum, si animi hominum moueantur, cū eorum, quibuscum vsu coniuncti esse possint, Virtutem, & bonitatem perspicere videantur? Quanquam confirmatur amor et beneficio accepto, & studio perspecto, & consuetudine adiuncta: quibus rebus ad illum primum motum animi, & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardescit benevolentie magnitudo: quam si qui putant ab imbecillitate proficisci, vt sit per quam quisque assequatur, quod desideret; humilem sanè relinquunt, & minimè generosum (vt ira dicam) ortum amicitie, quam ex inopia, atque indigentia nasci volunt. Quod si ira esset, * vt quisque valetudinis minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus: quod longè secus est. Vt enim quisque sibi plurimum confidit, & vt quisque maximè virtute, & sapientia sic munitus est, vt nullo egeat, suæque omnia in se ipso posita iudicet: ita in amicitijs expetendis, colendisque maximè excellit. Quid enim? Africanus erat ind. gens mei? Minimè hercūle. Ac ne ego quidem illius: sed ego admiratione quadam virtutis eius, ille vicissim opinione

* Alia, vbi
quisque mi-
nimum in se

Non esse fo-
neranum
beneficium.
Amicitia nō
spe merce-
dis, sed ex
fructu amo-
ris expeten-
da est.

Sicut natura
mutari non
potest; ita a-
micitia, quæ
à natura est,
perpetuò
durat.

fortasse nonnulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit: auxit benevolentiam consuetudo. Sed quanquam utilitates multæ, & magnæ consecutæ sunt; non sunt tamen ab earum spe causæ diligendi profectæ. Vt enim beneficii, liberalesque sumus, non ut exigamus gratiam, (neque enim beneficium fœneramur) sed natura propensi ad liberalitatem sumus: sic amicitiam, non spe mercedis adducti, sed (quod omnis eius fructus in ipso amore inest) expetendam putamus. Ab ijs, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longè dissentimus. Nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum, ac diuinum suspicere possunt, qui suas omnes cogitationes abiecerunt in rem tam humilem, tamque contemptam. Quamobrem hos quidem ab hoc sermone remoueamus: ipsi autem intelligamus, à natura gigni sensum diligendi, et benevolentia charitatem, facta significatione probitatis. Quam qui appetiuerunt, applicant sese, & propius admovent, ut & usu eius, quem diligere cœperunt, fruantur, & moribus: sintque pares in amore, & æquales, propensioresque ad benè merendum, quàm ad reposcendum. Atque hæc inter eos sit honesta certatio. Sic & utilitates ex amicitia maximæ capientur; & erit eius ortus à natura, quàm ab imbecillitate & grauior, & verior. Nam si utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata dissolueret. Sed quia natura mutari non potest, idcirco veræ amicitia sempiternæ sunt. Ortum quidem amicitia videtis, nisi quid adhuc forte vultis. **SCAE.** Tu verò perge, **Leli:** pro hoc enim, qui minor est natu, meo iure respondeo. **FAN.** Rectè tu quidem: quamobrem audiamus.

LÆLIUS.

LAELIUS.

Avdite verò optimi viri ea, quæ sapissimè inter ne, & Scipionem de Amicitia differebantur: quanquam ille quidem nihil difficultus esse dicebat, quàm amicitiam vsque ad extremum vitæ dempermanere. Nam, vel vt non idem expediret vtrique, incidere sæpè: vel vt de Repub. non idem sentirent: mutari etiam mores hominum sæpè dicebat, aliàs aduersis rebus aliàs ætate ingrauescente. Atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat incuntis ætatis; quod summi puerorum amores sæpè vnà cùm prætexa, * et toga depernerentur. Sin autè ad adolescentiam perduxissent, dirimi tamen interdum cōtentione, vel luxuriæ, vel conditionis, vel cōmodi alicuius, quod idem adipisci vterquè non posset. Quod si qui longius in amicitia prouecti essent, tamen sæpè labefactari, si in honoris contentionem inciderent. Pestem enim maiorem esse nullam in amicitijs, quàm in plerisque pecuniæ cupiditatem, in optimis quibusque, honoris certamen, & gloriæ: ex quo inimicitias maximas sæpè inter amicissimos extitisse. Magna etiam dissidia, & plerunque iusta nasci, cùm aliquid ab amicis, quod rectum non esset, postularetur, vt aut libidinis ministri, aut adiutores essent ad iniuriā. Quod qui recusarent, quamuis honestè id facerent, ius tamen amicitiae deferere arguerentur ab ijs, quibus bene sequi nollent; illos autem, qui quiduis ab amico auderent postulare, postulatione ipsa profiteri omnia se amici causa esse facturos: eorum querela inueterata, non modo familiaritates extinguere solere, sed etiā odia gigni maxima, atque sempiterna. Hęc ita multa, quasi fata impendere amicitijs, vt omnia subterfugere non modo sapientiæ, sed etiam felicitatis diceret sibi vi-

Nihil difficultius, quam amicitiam vsque ad extremum vitæ dempermanere.

* Summa toga.

Nulla maior pestis in amicitia, quam pecuniæ cupiditas.

Quatenus à
mor in ami-
citiâ progredi
debeat.
Coriolanus
arma contra
patriam mo-
uens.

Deprecari,
id est, à se
crimen re-
mouere.

Nefaria vox
C. Blossij.

Nulla est
excusatio
peccati, si
amici causa
peccaueris.

den. Quam mobrem id primò videamus, si placet, quatenus amor in Amicitia progredi debeat. Nū, si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi eum Coriolano debuerunt? Num Becill. num an ici regnum appetentem, et, Sp. Melium inuare debuerunt? Tiberium quidem Gracchū, Remp. vexantem à Q. Tuberone, equa libusque amicis derelictum videbamus. At C. Blossius Cumanus, hospes familiae vestrae, Scætiola, cum ad me, qui aderam cum La nate, & Rutilio consulibus in consilio, & deprecatum venisset; hanc, ut sibi ignoscerem, causam afferebat, quod tanti Tib. Gracchum fecisset, ut, quicquid ille vellēt, sibi faciendum putaret. Tum ego: Etiamne, inquam, si te in Capitolium faces ferre vellet? Nunquam, inquit, veluisset id quidem; sed si voluisset, paruissem. Videtis quā nefaria vox! & herclē ita fecit, vel plus etiam, quā dixit. Non enim paruit ille Tiberij Gracchi temeritati, sed præsuit: nec se comitem illius furoris, sed ducem præbuit. Itaque hac amentia, quæstione noua perterritus, in Asiam profugit, ad hostes se contulit, pœnas Reipub. graues, iustasque perfoluit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causa peccaueris. Nam cum consiliatrix amicitiae virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si à virtute defeceris. Quod si rectum statuerimus, vel concedere amicis, quicquid velint; vel impetrare ab amicis, quicquid velimus: perfecta quidem sapientia sumus, si nihil habeat res vitij: sed loquimur de ijs amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos nouit vita communis. Ex hoc nunc erō nobis exempla sumenda sunt, & eorum quidem maximè, qui ad sapientiam proximè accedunt. Vidimus Paulum Æmiliū C. Lusciniō familiarem fuisse, (sic à patribus accepimus) bis vnā Consules

Consules, & collegas in Censura : tum etiam cum
ijs, & inter se coniunctissimos fuisse M. Curium, &
T. Coruncanum, memoriae traditum est. Igitur ne
suspiciari quidem possumus, quoniam horam ab
amico quippiam contendisse, quod contra fidem,
contra iusiurandum, contra Remp. esset. Nam hoc
quidem in talibus viris quid attinet dicere? si con-
tendissent, scio impetraturos non fuisse, cum illi
sanctissimi viri fuerint. Aequè autem nefas sit, tale
aliquid & facere rogatum, & rogare. At verò Tibe-
rium Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, &
minimè tunc quidem Caius frater, nunc idem acerr-
imus * inimicus.

* *Hæstia.*

HÆc igitur prima lex in amicitia sancitur, ut
neque rogemus res turpes, nec faciamus roga-
ti. Turpis enim excusatio est, & minimè accipiendâ,
cum in cæteris peccatis, tum si quis contra Remp. se
amici causâ fecisse fateatur. Etenim eo loco, Fannius,
& Scævola, locati sumus, ut nos longè prospicere
oporteat futuros casus Reip. Deflexit enim iam ali-
quantulum de spatio, curriculumque consuetudo ma-
iorum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus
est, vel regnavit is quidem paucos menses. Num
quid simile pop. Rom. audierat, aut viderat? Hunc e-
tiam post moatē secuti amici, & propinqui, quid
in P. Scipionem Nasicam effecerint, sinè lachrymis
non queo dicere. Nam Carbonē quoque, quē modo
posuimus, propter recentem pœnam Tib. Gracchi
sustinuimus. De C. Gracchi autem tribunatu quid
expectē, non libet augurari. Serpit enim deinde res,
quæ proclivis ad perniciē, cum semel cœpit, labitur.
Videris, in tabella iā ante, quāta sit facta labe, pri-
mò Gabinia lege, biennio autem post, Cassia. Vide-
re iam videor pop. Rom. à Senatu disunctum, multi-

Prima lex in
amicitia, ut
neque roge-
mus res tur-
pes, nec fa-
ciamus ro-
gati.

tudinisque arbitrio res maximas agi. Plures enim discent, quemadmodum hæc fiant, quam quemadmodum his resistatur. Quorsum hæc? quia sine sociis nemo quicquam tale conatur. Præcipiendū est igitur bonis, ut si in eiusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, ne existiment ita se alligatos, ut ab amicis in magnare aliqua in re pub. eccantibus non discedant. In probis autem poena statuenda est: nec minor verò ijs, qui sequuti erant alterum, quam ijs, qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themistocles? quis potentior, qui cum Imperator bello Persico, servitute Græciam liberasset, propterque invidiam in exilium missus esset, ingratæ patriæ * iniuriam non tulit, quam ferre debuit. Fecit idem quod xx. annis antè apud nos fecerat Coriolanus. His adiutor contra patriam inuentus est nemo: itaque mortem sibi ultiusque consciuit. Quare talis improborum consensio, non modò excusatione amicitiae regenda non est, sed potius omni supplicio vendicanda: ut ne quis sibi concessum putet, amicum, bellū patriæ inferentem, sequi. Quod quidem, ut res cœpit ire, haud scio, an aliquando futurum sit. Mihi autem non minori curæ est, qualis Despub. post mortem meam futura sit, quam qualis hodiè sit.

HÆc igitur prima lex amicitiae fanciatur, ut ab amicis honesta petamus, amicorum causa honesta faciamus: neque expectemus quidem, dum rogemur, sed studium semper adsit, cunctatio absit: consilium verum dare gaudeamus libere. Plurimum in amicitia amicorum bene suadentiū valeat auctoritas: eique adhibeatur ad monendum non modo aperte, sed etiam acriter, si res postulabit; & auctoritati adhibita pareatur. Nam quibusdam, quos audio sapientes fuisse habitos in Græcia, placuisse opi-

not

* Alias, in-
studium.

Coriolanus,
& Themis-
tocles mor-
tem sibi con-
sciuerunt.

nor mirabilia quædam, sed nihil est, quod illi non persequantur suis argutijs; partim fugiendas esse nimias amicitias; ne necesse sit, vnum sollicitum esse pro pluribus: satis superque esse sibi suarum cuiusque rerum curam; alienis nimis implicari molestum esse: commodissimum esse, quàm laxissimas habenas habere amicitia, quas vel adducas, cum velis, vel remittas. Caput enim esse ad beatè viuendum securitatem; qua frui non possit animus, si tanquam parturiat vnus pro pluribus. Alios autè dicere aiunt etiam multò inhumanius, (quem locum breuiter perstrinxi paulò antè) præsidij, adiumentique causa, non beneuolentiæ, neque charitatis, amicitias esse expectandas. Itaque, vt quisq; minimū firmitatis habeat, minimūque virium; ita amicitias appetere maximè. Ex eo fieri, vt mulierculæ magis amicitiarum præsidia querant, quàm viri: & inopes, quàm opulenti: & calamitosi, quàm ij, qui putantur beati. O præclaram sapientiam! Solem enim è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt: qua à Dijs immortalibus nihil melius habemus, nihil iueiudius. Quæ est enim ista *securitas? specie quidem blanda, sed re ipsa multis locis repudianda est. Neque enim est consentaneum, vllam honestā rem, actionēque, ne sollicitus sis, aut non suscipere, aut susceptā depocere; Quod si curā fugimus, virtus fugiēda est; quæ, necesse est, vt cū aliqua curā res sibi cōtrarias aspernetur, atq; oderit: vt bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignauiam fortitudo. Itaque videas rebus iniustis iustos maximè dolere, imbecillis fortes, flagitiosis modestos. Ergo hoc proprium est animi bene constituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrarijs. Quamobrè si cadit in sapientem animi dolor, (qui profectò cadit, nisi ex eius animo extirpatā humanitatem arbitremur) quæ causa est, vt amicitiam

Πολυπραγία.

Solem è mūdo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt.
* Seueritas.

Proprium animi bene constituti.

funditus tollamus è vita, ne aliquas propter eam suscipiamus molestias? Quid enim interest (motu animi sublato) non dico inter pecudè, & hominè; sed inter hominem, & saxum, aut truncū, aut quiduis generis eiusdem? Neque enim sunt isti audiendi, qui Virtutè duram, & quasi ferream esse volunt: quæ quidè est tum multis in rebus, tum in amicitia, tenera atque tractabilis; vt & bonis amici quasi diffundatur, & *fabrice* incommodis contrahatur. Quæ nebrè angor iste, qui pro amico sæpe capiendus est, non tantùm valet, vt tollat è vita amicitiam: non plus, quàm vt virtutes, quia nonnullas curas, & molestias afferunt, repudientur. Cùm autè contrahat virtus amicitia (vt supra dixi) si qua significatio virtutis eluceat, ad quam se similis animus applicet, & adiungat: id cum contigit, amor ibi exoriatur necesse est. Quid enim tam absurdum, quàm delectari multis inanibus rebus, vt honore, vt gloria, vt edificio, vestitu cultūq; corporis: animo autè virtute prædito eo, qui vel amare, vel (vt ita dicam) redamare possit, non admodum delectari? nihil est enim remuneratione beneuolentiæ, nihil vicissitudine studiorum, officiorūque iucundus. Quòd si etiam illud addimus, quod rectè addi potest, nihil esse, quod ad se rem vllam tam alliciat, & tam attrahat, quàm amicitiam similitudo. Conceditur profectò verum esse, vt bonos boni diligant, adsciscantque sibi quasi propinquitate coniunctos, atque natura: nihil est enim appetentius similitudinis sui, nihil rapacius, quàm natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni, & Scæuola constat vt opinor, bonis inter bonos quasi necessarium Beneuolentiæ esse, quæ est amicitia: fons, à natura constitutus. Sed eadè bonitas etiam ad multitudinem pertinet: non est enim inhumana virtus, neq; immanis, neque superba; quæ etiam populos vniuersos tueri, eisque

Amicitia ex amore nascens. Morum similitudo amicitiam contrahit. *Quam quousque*

Immanis.

eisque optimè consulere soleat: quod non faceret
 profectò, si à charitate vulgi abhorreret. Atque e-
 tiam mihi quidem videntur, qui utilitatis causa fin-
 gunt amicitias, amabiliſſimum nodum amicitie tol-
 lere. Non enim tam Utilitas parva per amicum,
 quàm amici Amor ipse delectat: Tūque illud fit,
 quod ab amico est profectum, incundum, si cum
 amore, & studio est profectum, Tantumque abest,
 ut amicitie propter indigentiam colantur, ut ij, qui
 opibus, & copiis, maximèque virtute præditi (in qua
 plurimum est præsidii) minimè alterius indigeant,
 liberalissimi sit, & beneficentissimi: atque haud
 scio, anne opus sit quidem, nihil vnquam omnino
 deesse amicis. Vbi enim studia nostra viguissent, si
 nunquam studio, nunquam consilio, nunquam ope-
 ra nostra nec domi, nec militie Scipio eguisset? non
 igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam con-
 sequuta est. Non ergo erunt homines diuitiis afflu-
 entes audiendi, si quando de amicitia, quam nec
 vsu, nec ratione habent cognitam, disputabunt.
 Nam quis est (proh Deum fidem atque hominum)
 qui velit, ut neque diligat quenquam, nec ipse ab
 vilo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque
 in omnium rerum abundantia vivere? Hæc enim est
 tyrannorum vita; nimirum in qua nulla fides, nulla
 charitas, nulla stabilis benevolentie potest esse fidu-
 cia: omnia semper suspecta atque sollicita sunt; nul-
 lus locus est amicitie. Quis enim aut eum diligat,
 quem metuit: aut eum, à quo se metui putat? Co-
 luntur tamen simulatione amicitie duntaxat ad
 tempus: quòd si fortè (ut fit plerumque) ceciderint;
 tum intelligitur, quàm fuerint inopes amicorum.
 Quod Tarquinium dixisse ferunt tum, cum exul
 esset, se intellexisse, quos fidos amicos habuisset,
 quosque infidos; cum iam neutris gratiam referre
 posset.

Tyranno-
 rum vita.

In aduersis
 cognoscun-
 tur amici.

Fortuna
cæca.

* Indulgere.

* Parantur.

Melius lau-
dabiliusque
est amicos,
quàm diui-
tias parare.

Qui sunt in
amicitia
fines.

posset. Quanquam miror, in illa superbia, & impor-
tunitate si quenquam habere potuit. Atque ut hu-
ius (quem dixi) mores, veros amicos parare non po-
tuere: sic multorum opes præpotentium excludunt
amicitias fideles. Non enim solum ipsa Fortuna cæ-
ca est, sed eos etiam plerumque efficit cæcos, quos cõ-
plexa est. Itaque illi efferuntur fastidio fere, & contu-
macia: neque quicquam insipiente fortunato into-
lerabilius fieri potest. Atque hoc quidem videre licet,
eos, qui antea commodis fuerunt moribus: imperio,
potestate, prosperis rebus immutari, sperasque ab ijs
veteres amicitias, & indulgeri novis. Quid autem
stultius, quàm, ut plurimum copijs, facultatibus, opi-
bus possint, cætera parare, quæ parat, pecunia,
equos, famulos, vestes egregias, vasa pretiosa: ami-
cos non parare, optimam & pulcherrimam vitæ (ut
ita dicam) supellectilem? Etenim cætera cum parant,
cui parent, nesciunt, nec cuius causa laborent. Eius
enim est istorum quicquid est, qui vincit viribus: a-
micitiarum sua cuique, permanet stabilis & certa pos-
sessio: ut, etiamsi illa mangan, quæ sunt quasi dona
Fortunæ, tamen vita inculta, & deserta ab amicis
non possit esse iucunda. Sed hæc hæcenus. Consti-
tuendi autem sunt, qui sint in amicitia fines, & quasi
termini diligendi. De quibus tres video sententias
ferri, quarum nullam probo: Vnam, ut eodem modo
erga amicum affecti simus, quo erga nosmet ipsos:
Alteram, ut nostra in amicos benevolentia, illorum
erga nos benevolentia pariter, æqualiterque respon-
deat: Tertiam, ut quanti quisque seipsum facit, tanti
fiat ab amicis. Harum trium sententiarum nulli pror-
sus assentior: nec enim illa prima vera est, ut quem-
admodum in se quisque, sic in amicum sit animatus.
Quàm multa enim, quæ nostra causa nunquam fa-
ceremus, facimus causa amicorum? precari ab in-
digno,

digno, supplicare, tum acerbius in aliquem inuehi, insectari, que vehementius. quæ in nostris rebus non satis honestè, in amicorum fiunt honestissimi. Multæ quoque res sunt, in quibus de suis commodis viri boni multa detrahunt, detrahique patiuntur, at ijs amici potius, quàm ipsi, fruuntur. Altera sententia est, quæ definit amicitiam paribus officijs, ac voluntatibus. Hoc quidem est nimis exigue & exiliter ad calculos reuocare amicitiam, vt par sit ratio acceptorū, & datorū. Ditiior mihi, & affluētior videtur esse, vera amicitia; nec obseruare stricte, ne plus reddat, quàm acceperit. Neque enim verendū est, ne quid excidat, aut ne quid in terram defluat, aut ne plus æquo quid in amicitia congeratur. Tertius verò ille finis deterrimus, vt, quanti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis. Sæpe enim in quibusdam aut animus abiectior est, aut spes amplificandæ fortunæ fractior. Non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in se est: sed * potius eniti, & efficere, vt amici iacentem animum excitet, inducatque in spem, cogitationemque meliorem. Alius igitur finis veræ amicitiae constituendus est, si prius, quid maximè reprehendere Scipio solitus sit, edixero. Negabat vllam vocem iniuriosam amicitiae potuisse reperiri, quàm eius, qui dixisset, ita amare oportere, vt aliquando esset osurus. Nec verò se adduci posse, vt hoc (quemadmodum putaretur) à Biante dictum esse crederet, qui sapiens habitus esset vnus è septem: sed impuri cuiusdam, & ambrosi, aut omnia ad suam potentiam reuocantis esse sententiam. Quonam enim modo quisquam amicus eius esse poterit, cuius se putabit inimicum esse posse? Quin etiam necesse erit cupere, & optare, vt quàm sapissimè peccet amicos, quo plures det sibi tanquam ansas ad reprehendendum. Rursum autem rectè factis, commodisque

Precari amicos ab indigno.

Ad calculos reuocare.

* Potius debere eniti.

Quosque
amicitia pro-
ducenda sit.

Difficile est
amicum iu-
dicare.

modisque amicorum necesse erit angere, dolere, inu-
dere. Quare hoc quidem præceptum, cuiuscunque
est, ad tollendam amicitiam valet. Illud potius
præcipiendum fuit, ut ea non diligentiam adhiberemus
in amicitijs comparandis, ut ne quando amare inci-
peremus eum, quem aliquando odisse possemus.
Quinetiam si minus felices in diligendo fuisset; ferendum id Scipio potius, quam inimicitiarum tem-
pus cogitandum, putabit. His igitur finibus uten-
dum arbitror, ut, cum emendati mores amicorum
sint, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorum,
& voluntatum sine ulla exceptione communitas: ut
etiam si qua fortuna acciderit, ut minus iustæ ami-
corum voluntates adiuuandæ sint, in quibus eorum
aut de capite agatur, aut fama, declinandum est de
via, modo ne summa turpiter id sequatur. Est enim,
quatenus amicitie dari venia possit. Nec verò negli-
genda est fama: Nec mediocriterelum ad res geren-
das existimare oportet benevolentiam citium,
quam blanditijs, & assentationibus colligere turpe
est. Virtus, quam sequitur Charitas, minimè repu-
dianda est. Sed sæpe (redeo enim ad Scipionem,
cuius omnis sermo erat de amicitia) querebatur,
quod in omnibus rebus homines diligentiores es-
sent, capras, & oves quot quisque haberet, dicere
posse: amicos quot haberet, non posse dicere: & in
illis quidem parandis curam adhibere, in amicis eli-
gendis negligentes esse; nec habere quasi signa quæ-
dam & notas, quibus eos, qui ad amicitiam essent
idonei, iudicarent. Sunt igitur firmi, & stabiles, &
constantes eligendi: cuius generis est magna penu-
ria: & iudicare difficile est sanè, nisi expertum. Ex-
periendum autem est in ipsa amicitia, ita præcurrit
amicitia iudicium, tollitque experiendi potestatem.
Est igitur prudentis sustinere, ut cursu, sic imperum
bene-

benevolentia, quo utamur, quasi aquis tentatis, sic amicitijs, aliqua parte periclitatis moribus amicorum. Quidam saepe in parua pecunia perspiciuntur, quam sint leues: quidam autem quos parua mouere non potuit, cognoscuntur in magna. Si verò erant aliqui reperti, qui pecuniam præferre amicitia, sordidum existiment: vbi eos inueniemus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, & pes, amicitia non anteponant? ut, cum ex altera parte proposita hæc sint, ex altera * vis amicitia: non multo illa malint? Imbecilla enim * natura est ad contemnendam potentiam: quam, etiam si neglecta amicitia, consecuti sunt, excusatum iri se arbitrantur, quia non sine magna causa sit neglecta amicitia. Itaque veræ amicitia difficillimè reperiuntur in ijs, qui in honoribus, Rêque publica versantur. Vbi enim istum inuenias, qui honorem amici anteponat suo? Quid? (hæc ut omittam) quam graues, quam difficiles plerisque videntur calamitatum societates? ad quas, non est facilè inuentus, qui descendat. Quanquam Ennius rectè:

Amicus certus in re incerta cernitur.

Tamen hæc duo leuitatis, & infirmitatis plerosque conuincunt: aut si in bonis rebus contemnunt amicos, aut si in malis deserunt. Qui igitur, vtraque in re grauem, constantem, stabilem se in amicitia præstiterit, hunc ex maximè raro hominum genere iudicare debemus, & penè diuino. Firmamentum autem stabilitatis, constantiaque eius, quam in amicitia quaerimus, fides est. Nihil enim stabile est, quod infidum est. Simplicem præterea, & communem, & consentientem, * & qui rebus ijsdem inueatur, eligi par est, quæ omnia pertinent ad fidelitatem. Neque enim fidū potest esse multiplex ingenium, & tortuosum: neque verò, qui non iisdem rebus mouetur,

* Ita.
* Adhuc, in-
mensa natura.

Fides stabili
amicitia
fundamen-
tum.

* Alibi id
est, qui rebus.

& na-

* *Oblatis.*

Tristitia &
seueritas ab
esse debent
abamicitia.

Novi amici
non sunt ve-
teribus ante-
ponendi.

Norandum
proverbium.

& natura consentit, aut fidus, aut stabilis potest esse. Addendū eodē est, vt ne c' inimicis aut inferendis delectetur amicus, aut credat * illatis: quæ omnia pertinent ad eam, quam iamdudum tracto, Constantiam. Ita fiat verum illud, quod initio dixi, Amicitiam nisi inter bonos esse non posse. Est enim boni viri (quem eundem Sapientem licet dicere) hæc duo tenere in amicitia. Primum, ne quid fictum sit, neuē simulatum: Apertē enim vel odisse, magis ingenuum est, quā fronte occultare sententiam. Deinde, non solum ab aliquo, illatas criminationes depellere, sed ne ipsum quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum. Accedat huc suauitas quædam, oportet, sermonum, atque morum, haud quaquam mediocrē condimentum amicitiae. Tristitia autem, & in omni re seueritas absit. Habet illa quidem gravitatem, sed amicitia remissior esse debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem, facilitatēque procliuior. Existit autem hoc loco quædam quæstio subdificilis: Nunquādo amici noui, non indigni amicitia, veteribus sint, antepōnēdi; vt equis vetulis, teneros antepōnere solemus? Indigna homine dubitatio. Non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, satietates. Veterimarū quæque (vt ea vina, quæ vetustatem ferunt) esse debent suauissima: verūque illud est, quod vulgò dicitur: Multos modios salis simul edendos esse, vt amicitiae munus expletum sit. Nouitates autem, si spem afferunt, vt (tanquam in herbis non fallacibus) fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ: vetustas tamen suo loco conseruanda est: Maxima est enim vis vetustatis, & consuetudinis. Atqui in ipso equo (cuius modò mentionem feci) si nulla res impediāt, nemo est, qui non eo, quo consuevit, libentius vtatur, quā intrectato,

intrectato, & nouo. Nec modò in hoc, quod est animal, sed in ijs etiam, quæ sunt inanimata, consuetudo valet: cum locis etiam ipsis montosis delectemur, & syluestribus, in quibus diutius commorati sumus. Sed maximum est in amicitia, superiorem parem esse inferiori. Sæpè enim excellentiæ quædam sunt; qualis erat Scipionis in nostro (vt ita dicam) grege. Nunquam se ille Philo, nunquam Rutilio, nunquam Mummio anteposuit, nunquam inferioris ordinis amicis. Q. verò Maximum, fratrem, egregium virum, omnino sibi nequaquam parem, quòd is antebat ætate, tanquam superiorem colebat: suòsq; omnes per se esse posse ampliores volebat. Quod faciendum, imitandumque est omnibus; vt, si quam præstantiam virtutis, ingenij, fortunæ consecuti sunt, impertiant eam suis, communicentque cum proximis: vt, si parentibus nati sint humilibus, si propinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortuna, eorum augeant opes, eisque honori sint & dignitati: vt in fabulis, qui aliquandiu, propter ignorantiam stirpis, & generis, in famulatu fuerint, cum cogniti sunt (& aut deorum, aut regum filij inuenti) retinent tamen charitatem in pastores, quos patres suos multos annos esse duxerunt. Quod quidem est multò profectò magis in veris patribus, certisque faciendum. Fructus enim ingenij, & virtutis, omnisque præstantiæ tum maximè capitur, cum iam proximum quenq; confertur. Vt igitur ij, qui sunt in amicitie, coniunctionisq; necessitudine superiores, exequare se cum inferioribus debent: sic inferiores dolere non debent, se à suis amicis aut ingenio, aut fortuna, aut dignitate superari. Quorum plerique aut queruntur semper aliquid, aut etià exprobrant; eoque magis, si aliquid habere se putant, quod officiosè, aut amice, & cum labore aliquo suo factum queant

Superior ætate colendus est.

Meminisse
debet is, in
quem colla-
tum est be-
neficium,
non memo-
rare qui
contulit.

Scipio Ru-
tilium con-
sulem fecit.
* *Alius,*
Laelium.
Amicitia a-
tate proue-
ta iudican-
da sunt.

queant dicere. Odiosum sanè genus hominum of-
ficia exprobrantium; quæ meminisse debet is, in
quem collata sunt, non commemorare, qui contulit.
Quamobrem ut ij, qui superiores sunt, submittere se
debent in amicitia; sic quodam modo inferiores ex-
tollere. Sunt enim quidam, qui molestas amicitias
faciunt, cum ipsi se contemni putant: quod non fe-
rè contingit nisi ijs, qui etiam contemnendos se ar-
bitrantur; qui hac opinione non modò verbis, sed
etiam opere leuandi sunt. Tantum autem cuique
tribuendum est, primùm, quantum ipse efficere pos-
sis. Deinde etiam, quantum ille, quem diligas, atq;
adiuues, possit sustinere. Non enim tu possis (quan-
tum vis licet excellas) omnes tuos ad honores am-
plissimos perducere: ut Scipio P. Rutilium potuit
Consulem efficere, fratrem eius* Lucium non po-
tuit. Quod si etiam possis quiduis adferre ad alte-
rum, videndum est tamen, quid ille possit sustinere.
Omnino amicitia, corroboratis, jam confirmatisque
& ingenijs, & ætatibus, iudicanda sunt. Nec, si qui
ineunte ætate venandi, aut pilæ studiosi fuerint,
eos habere necessarios oportet, quos tum eodem stu-
dio præditos dilexerunt: isto enim modo nutrices,
& prædagogi iure vetustas plurimum benevolentie
postulabunt: qui negligendi quidē non sunt, sed alio
quodam modo colendi: aliter enim amicitia stabiles
permanere non possunt. Disparēs enim mores, dispa-
ria studia sequuntur: quorū dissimilitudo dissociat a-
micitias: nec ob aliā causam vllā boni improbis, im-
probi bonis amici esse non possunt, nisi, quod tanta
est inter eos, quantā maxima potest esse, morum, stu-
diorūmq; distantia. Rectè etiam præcipi potest in a-
micitijs, ne quis intemperata quadam benevolentia
(quod persæpe fit) impediat magnas utilitates ami-
corum. Nec enim (ut ad fabulas redeam) Troiam
Neopto-

Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter suum impediens, audire voluisset. Et sæpe incidunt magnæ res, ut discedendum sit ab amicis: quas qui impedire vult, quod desiderium non facile ferat, is & infirmus est, mollisq; natura, & ob eam ipsam causam in amicitia parum iustus. Atque in omni re considerandum est, & quid postules ab amico, & quid patiari à te impetrari. Est enim quasi quædam calamitas in amicitijs dimittendis nonnunquam necessaria. Iam enim à sapientum familiaritatibus, ad vulgares amicitias oratio nostra delabitur. Erumpunt sæpe vitia amicorum, tum in ipsos amicos, tum in alienos; quorum tamen ad amicos redundet infamia. Tales igitur amicitiae sunt remissione vsus eleuandæ, & (ut Catonem dicere audiui) dissuendæ magis, quàm discindendæ sunt: nisi quædam admodum intolerabilis iniuria exarserit, ut neque rectum, neque honestum sit, neque fieri possit, ut non statim alienatio, disunctioque facienda sit. Sin autem morum, aut studiorum commutatio quædam, (ut fieri solet) facta erit, aut in Reipublicæ partibus dissentio intercesserit; (loquor enim, ut paulò antè dixi, non de sapientum, sed de communibus amicitijs) cauendum erit, ne non solum amicitiae depositæ, sed inimicitiae etiam susceptæ videantur. Nihil enim turpius, quàm cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompeij meo nomine se remouerat (ut scitis) Scipio: propter dissensionem autem, quæ erat in Rep. alienatus est à collega nostro Metello. Vtrumq; egit grauiter, auctoritate, & offensione animi non acerba. Quamobrem primum danda opera est, ne qua amicorum dissidia fiant: sin tale aliquid eueniret, ut extinctæ potiùs amicitiae, quàm oppressæ esse videantur.

Neoptolemus.
Lycomedes.

Considerandum est
quid ab amicis petatur.

Dissuendæ
magis quàm
discindendæ
amicitiæ.

Q. Pompeius.

Metellus.

M

Cauen.

Cauendum verò est, ne etiam in graues inimicitias conuertant se amicitia: è quibus iurgia, maledicta, contumeliae gignuntur. Quae tamen si tolerabiles erunt, ferendae sunt; & hic honos veteri amicitiae tribuendus est, ut is in culpa sit, qui faciat, non qui patiatur iniuriam. Omnino omnium horum vitiorum, atq; incòmodorum vna cautio est, atq; vna protisio, ut ne nimis citò diligere incipiamus, nè e indignos: Digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis incit causa, cur diligantur. Rarum genus, (& quidem omnia praecleara rara) nec quicquam difficilius, quam reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. Sed pleriq; neque in rebus humanis quicquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit: & amicos, tanquam pecudes, eos potissimum diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos. Itaque pulcherrima illa, et maximè naturali carent amicitia, per se, & propter se expetenda: nec ipsi sibi exemplo sunt, haec vis amicitiae, qualis, et quanta sit. Ipse enim se quisq; diligit, non ut aliquam à se ipso mercedem exigat charitatis suae, sed quòd per se sibi quisq; charus est: quod nisi idem in amicitiam transferatur, verus amicus nunquam reperietur. Est enim is Amicus quidem, qui est tanquam alter idem. Quòd si haec apparent in bestiis, volucribus, agrestibus, nantibus, cicuribus, feris, primum, se ut ipsae diligant; (id enim pariter cum omni animante nascitur,) deinde, ut requirant, atq; appetant ad quas se applicent, eiusdem generis animantes: idque faciunt cum desiderio, et cum quadam similitudine amoris humani: quantò id magis in homine fit natura, qui & se ipse diligit; & alterum acquirit, cuius animu ita cum suo commisceat, ut efficiat penè vnum ex duobus? Sed plerique peruersè, ne dicam impudenter, amicum habere talem volunt, quales ipsi esse non possunt: quaeque

Quis sit a-
micus.

quæque ipsi non tribuunt amicis, hæc ab ijs deside-
rant. Par est autem, primum, ipsum esse virum bo-
num : tum, alterum similem sui quærere. In talibus
ea, quam iam dudum tractabamus, stabilitas amicitiae
confirmari potest, cum homines benevolentia con-
iuncti, primum cupiditatibus ijs, quibus cæteri ser-
uiunt, imperabunt : deinde equitate, iustitiâq; gau-
debunt, omniâque alter pro altero suscipiet, neque
quicquam unquam, nisi honestum, & rectum, alter
ab altero postulat : neque solum colent se inter se,
ac diligunt, sed etiam verebuntur. Nam maximum
ornamentum amicitiae tollit, qui ex ea tollit vere-
cundiam. Itaque in ijs perniciosus est error, qui exi-
stimant libidinum, peccatorumque omnium patere
in amicitia licentiam. Virtutum enim amicitia adiu-
trix à natura data est, non vitiorum comes : ut quoniam
solitaria non posset virtus ad ea, quæ summa sunt, per-
venire, coniuncta & sociata cum altera perveniret :
quæ si quos inter, societas aut est, aut fuit, aut futura
est ; eorum est habendus ad summum, naturæ bonum
optimus, beatissimusque comitatus. Hæc est, inquam,
societas, in qua omnia insunt, quæ putant homines
expetenda ; honestas, gloria, tranquillitas animi, at-
que iucunditas : ut, cum hæc adsint, beata vita sit, &
sine his esse non possit. Quod cum optimum, maxi-
mumque sit, si id volumus adipisci, virtuti opera dā-
da est : sine qua neque amicitiam neque ullam rem
expetendam consequi possumus. Ea verò neglecta,
qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique er-
rasse sentiunt, cum eos gravis aliquis casus experiri
cogit. Quæcirca (dicendum est enim sæpius) cum
iudicaveris, diligere oportet : non cum dilexeris, iu-
dicare. Sed, cum multis in rebus negligentia plesti-
mur, tum maxime in amicis & diligendis, & colen-
dis. Præposteris enim vivimur consilijs, & acta agi-

Amicus, vi
bonus esse
debet.

Nonquam
nisi hone-
stum, & re-
ctum peten-
dum est.
Non debet
verecundia,
ab amicitia
abesse.

Apophtheg-
ma.
Iudicandum
est prius,
quàm dili-
amus.

Adum-
gere.

mus; quod vetamur veteri prouerbio. Nam implicati
vltro & citro, vel vsu diuturno, vel etiam officijs, re-
pente in medio cursu amicitias, exorta aliqua offen-
sione, dirumpimus. Quod etiam magis vituperanda
est rei, tam maxime necessariz tanta incuria. Vna est
enim amicitia in rebus humanis, de cuius vtilitate
omnes vno ore consentiunt: quanquam à multis ip-
sa virtus contemnitur, & venditatio quædam, atque
ostentatio esse dicitur. Multi diuitias despiciunt,
quos paruo contentos tenuis victus, cultusque dele-
ctat: honores vero, quorum cupiditate quidam in-
flammantur, quam multi ita contemnunt, vt nihil in-
anius esse, nihil leuius existiment. Item cætera, quæ
quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui
pro nihilo putent. De amicitia omnes ad vnum idem
sentiunt, & hi, qui ad Remp. se contulerunt; & ij, qui
rerum cognitione, doctrinaque delectantur; & ij, qui
suum negotium gerunt otiose: postremo ij, qui se to-
tos tradiderunt voluptatibus, sine amicitia vitam
esse nullam sentiunt, si modo velint aliqua ex parte
liberaliter viuere. Serpit enim, nescio quò modo, per
omnium vitam amicitia; nec vllam ætatis degendæ
rationem patitur esse experte sui. Quinetiam, si quis
asperitate ea est, & immanitate naturæ, vt congres-
sus, & societatem hominū fugiat, atque odent, qua-
lem fuisse Athenis Timonem, nescio quem, accepi-
mus: tamen is pati non possit, vt non acquirat ali-
quem, apud quem euomat virus acerbitalis suæ. At-
que hoc maxime iudicaretur, si quid tale posset con-
tingere, vt aliquis nos Deus ex hac hominum fre-
quentia tolleretur, & in solitudinem vsquam collocaret;
atque ibi suppeditans omnium rerum, quas natura
desiderat, abundantiam, & copiam, hominis omnino
aspiciendi potestatem eriperet: quis tam esset ferreus,
qui eam vitam ferre posset? cuique non auferret fru-
ctum

Timonem

Etum voluptatum omnium solitudo? Verum igitur illud est, quod à Tarentino Archita (vt opinor) dici solitum, nostros senes commemorare audiui, ab alijs senibus auditum: Si quis cœlum ascendisset, naturamq; mundi, & pulchritudinē siderū perspexisset, insuauem illam admirationem ei fore: quæ iucundissima fuisset, si aliquem, cui narraret, habuisset. Sic natura solitariū nihil amat, semperque ad aliquid tanquam adminiculum annitur, quod in amicissimo quoq; dulcissimum est. Sed cum tot signis eadem natura declarat, quid velit, ac querat, quid desiderat: obfurdescimus tamē nescio quomodo, nec ea, quæ ab ea monemur, audimus. Est enim varius & multiplex vsus amicitiae, multæq; causæ suspicionum, offensionūq; dantur, quas tū euitare, tū eleuare, tū ferre, sapientis est. Vna illa subleuanda offensio est, vt & veritas in amicitia, & fides retineatur. Nam & monendi amici sæpè sunt, & obiurgandi: & hæc accipienda amicè, cum beneuolè fiant. Sed nescio quomodo verū est, quod in Andria familiaris meus Terentius dixit, Obsequiū amicos, veritas odium parit. Molesta veritas est, siquidē ex ea nascitur odiū, quod est venenum amicitiae: sed obsequium multò molestius, quod peccatis indulgens præcipitem amicum ferri sinit. Maxima autem culpa in eo est, qui & veritatē aspernatur, & in fraudem obsequio impellitur. Omnis igitur hac in re habenda ratio, & diligentia est; primum, vt monitio acerbitate, deinde, vt obiurgatio contumelia careat. In obsequio autem (quoniam Terentiano verbo libenter vtimur) comitas adsit, assentatio vitiorū adiutrix procul amoueatur, quæ non modò amico, sed ne libero quidem digna est. Aliter enim cum tyranno, aliter cum amico viuatur. Cuius autem aures clausæ veritati sunt, vt ab amico verum audire nequeat, huius salus desperanda est.

Natura nihil solitariū amat.

* veritas.
An verum sit Terentianum illud, Obsequium amicos, veritas odium parit.

Fugiendam esse assentationem.

Andiendū est veritas.

Scitum est enim illud Catonis, multò melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos, qui dulces videantur: illos verum sæpè dicere, hos nunquam. Atque illud absurdum est, quòd ij scilicet, qui monentur, eam molestiam, quam debent capere, non capiunt: eam capiunt, qua debent carere. Peccasse enim se, non anguntur; obiurgari, molestè ferunt: quod contra oportebat, delicto dolere, obiurgatione gaudere. Vt igitur & monere, & moneri proprium est veræ amicitiae; & alteri liberè facere, non asperè; alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitijs pestem esse maiorem, quàm adulationem, blanditias, assentationem. Quamvis enim multis nominibus est hoc vitium notandum, leuium hominum, atque fallacium, ad voluntatem loquentium omnia, nihil ad veritatem. Cùm autem omnium rerum simulatio est vitiosa, (tollit enim iudicium veri, idque adulterat) tum amicitiae repugnat maximè: delet enim veritatem; sinè qua nomen amicitiae valere non potest. Nam cùm amicitiae vis sit in eo, vt vnus quasi animus fiat ex pluribus: qui id fieri poterit, si ne in vno quidem vnus animus erit, idemq; semper; sed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim potest esse tam flexibile, tam deuium, quàm animus eius, qui ad alterius non modò sensum, ac voluntatem, sed etiam vultum atque nutum conuertitur? Negat quis? nego: ait? aio. Postremò imperaui egomet mihi, omnia assentari, vt ait idè Terentius; sed ille sub Gnathonis persona quod amici genus adhibere, omninò leuitatis est. Multi autem Gnathonum similes cùm sint, loco, fortuna, fama superiores: horum est assentatio molesta, cùm ad vanitatem accessit auctoritas. Secerni autem blandus amicus à vero, & internosci tam potest adhibita diligentia, quàm omnia fucata & si-

Nota.

Amicitiae
vis.

& simulata à sinceris, atque veris. Concio, quæ ex imperitissimis constat, tam en iudicare solet, quid intersit inter popularem, id est, assentatorem, & leuē ciuem, & inter constantem, seuerū & grauem. Quibus blanditijs C. Papyrius Consul nuper influebat Papyrius, in aures concionis, cum ferret legem de Tribunis pleb. rescindiendis? Dissuasimus nos. Sed nihil de me, de Scipione dicam libentius. Quanta illi (Dij immortales) fuit grauitas, quanta in oratione maiestas! vt faciliē ducem Populi Rom. non comitē diceres: sed affuistis, & est in manibus oratio. Itaq; lex popularis suffragijs populi repudiata est, atq; (vt ad me re.leā) meministis, Q. Maximo fratre Scipionis, & L. Mancino consulibus, quā popularis lex de sacerdotijs C. Liconij Crassi * videbatur: cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. Atque is primum instituit in forum * versibus agere cum populo. Tamen illius vendibilem orationem religio deorum immortalium, nobis defendentibus, faciliē vincebat. Atq; id actum est Prætorē me, quinquennio antequā Consul sum factus. Itaque re magis, quā authoritate, causa illa defensa est. Quod si in scena, id est, in concione, in qua rebus fictis, & ad umbratis loci plurimum est, tamen verum valet, si modò id patefactum & illustratum est: quid in amicitia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? in qua nisi (vt dicitur) * apertum pectus videas, vñumq; ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas: ne amare quidem, aut amari possis, cum id, quā verē fiat, ignores. Quanquam ista assentatio, quamuis periculosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit, atque ea delectatur. Ita fit, vt is assentatoribus patefaciat aures suas maximē, qui ipse sibi assentetur, & se maximē ipse delectet. Omnino est amans sui virtus: optimē enim se ipsa nouit, quāmq;

* Al. iube-
batur.

* Versus.

Scena.

* Apertum
amicis pectus.

Assentatio-
nem amat,
qui ipse sibi
assentatur.

quàmque amabilis sit, intelligit. Ego autem non de virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione. Virtute enim ipsa non tam multi præditi esse, quàm videri volunt. Hos delectat assentatio; his fictus ad eorum *voluntatem sermo cum adhibetur, orationem illam vanam, testimonium esse laudum suarum putant. Nulla est igitur hæc amicitia, cum alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus est. Nec parasitorum in commœdijs assentatio nobis facera videretur, nisi essent milites gloriosi. Magnas verò agere gratias Thais mihi? Satis erat respondere, Magnas: Ingentes, inquit. Semper auget assentatio id, quod is, cuius ad voluntatem dicitur, vult esse magnum. Quamobrem quamvis blanda ista vanitas apud eos valeat, qui ipsi illam allestant, & inuitant, tamen etiam grauiores, constantioresque admonendi sunt, vt animaduertant, ne callida assentatione capiantur. Apertè enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est excors. Callidus ille, & occultus ne se insinuet, studiosè cauendum est: nec enim facillimè agnoscitur, quippe qui etiam aduersando sæpè assentetur, & litigare se simulans blandiatur, atque ad extremum det manus, vincique se patiatur, vt is, qui illusit, plus vicisse videatur. Quid autem turpius, quàm illudi? Quod ne accadat, magis cauendum est, vt in Epicureo:

*Hodie me ante omnes comicos, stultos, senes
Versaris, atque luseris lautissimè.*

Hæc etiam in fabulis stultissima persona est, improvidorum, & credulorum senum. Sed nescio quo pacto ab amicitijs perfectorum hominum, id est, sapientium, (de hac dico sapientia, quæ videtur in hominem cadere posse) ad leues amicitias de fluxit oratio. Quamobrem ad illam primam redeamus, eamque ipsam concludamus aliquando. Virtus, inquam, C. Fanni, &

* *Voluptatem*

Semper auget assentatio.

Nota.

Alias, deflexit Epilogus disputationis de amicitia.

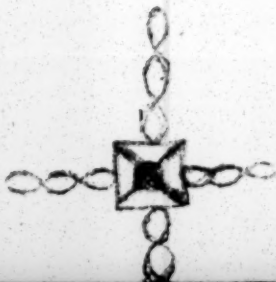
tu. Q Muti, & conciliat amicitias, & conseruat. In ea est enim convenientia rerum, in ea stabilitas, in ea constantia. Quæ cum se extulit, & ostendit lumen suum; & idem aspexit, agnouitque in alio, ad id se admouet, vicissimque accipit illud, quod in altero est, ex quo eorum exardescit siue amor, siue amicitia: vtrumque enim dictum est ab Amando. Amare autem nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla vtilitate quæ sita. Quæ tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiamsi tu eam minus sequutus sis. Hac nos adolescentes beneuolentia, senes illos L. Paulum, M. Catonem, C. Gallum, P. Nasicam, T. Gracchum, Scipionis nostri focerum dileximus. Hæc etiam magis elucet inter æquales, vt inter me & Scipionem, L. Furium, P. Rutilium. Sp. Mummium. Vicissim autem senes in adolescentium charitate acquiescimus: vt ego in vestra & in Q. Tuberonis; equidẽ etiam admodũ adolescentis, P. Rutilij, & A. Virgij familiaritate delector. Quãdoquidẽ enim ita ratio comparata est vitæ, naturæque nostræ, vt alia ætas oriatur ex alia: maximè quidem oprandum est, vt cum æqualibus possis viuere, quibuscum tanquam è carceribus emissus, cū ijsdem ad calcẽ (vt dicitur) peruenire possis. Sed quoniam res humanæ fragiles, caducæque sunt, semper aliqui acquirendi sunt, quos diligamus, & à quibus diligamur. Charitate enim, beneuolentiæque sublata, omnis est è vita sublata iucunditas. Mihi quidẽ Scipio, quanquam est subito ereptus, viuit tamen, semperque viuet. Virtutem enim semper amaui illius viri, quæ extincta non est: nec mihi soli versatur ante oculos, qui illam semper in manibus habui; sed etiam posteris erit clara, & insignis. Nemo vnquam animo, aut spe maiora suscipiet, qui sibi non illius memoriam, atque imaginem proponendam

Virtus conciliat amicitias & conseruat. Quid sit amare.

dam putet. Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cū amicitia Scipionis possim comparare. In hac mihi de Republica consensus, in hac rerum priuatarum consilium, in eadem requies plena oblectationis fuit: nunquam illum, ne minima quidem re, offendi, quod quidem senserim: nihil audiui ex eo ipse, quod nollem. Vna domus erat, idem victus, isque communis: neque solum militia, sed etiam peregrinationes, rusticationesque communes. Nam quid ego de studijs dicam cognoscendi semper aliquid, atque discendi? in quibus, remoti ab oculis populi, omne otium, tempusque contriuimus. Quarum rerum recordatio, & memoria si vnā cum illo occidisset, desiderium coniunctissimi viri, atque amantissimi ferre nullo modo possem. Sed nec illa extincta sunt, alunturque potius, & augentur cogitatione, & memoria. Et si planē illis orbatus essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium: diutius enim iam in hoc desiderio esse non possum. Omnia autem breuia tolerabilia esse debent, etiamsi magna sint. Hæc habui de amicitia, quæ dicerem. Vos autem hortor, vt ita virtutem locetis (sine qua amicitia esse non potest) vt, ea excepta, nihil amicitia præstabilius esse putetis.

M. T. C. Lelý, seu de amicitia Finis.

*HK. Lelý:
22 July 1715 M. T.*

M. T. CICERONIS CA- TO MAIOR, SEV DE SE-

nectute ad T. Pomponium

Atticum.

DIALOGI PERSONÆ.

SCIPIO. CATO. LAELIVS.

PRAEFATIO.

*Tite, si quid ego adiuto, curāmus le. Premi-
uassō.*

*Quæ nunc te coquit, & versat sub Atticus.
peffiore fixa,*

Ecquid eris pretij?

Licet enim versibus eisdem mihi
affari te, Attice, quibus affatur
Flaminium ille vir haud magna in re, sed fidei ple-
nus: quanquā certò scio, non vt Flaminium,

Solicitari te (Tite) sic, noctesque, diosque.

Noui enim moderationem animi tui, & æquitatem,
tēque non cognomen solū Athenis deportasse, sed
humanitatem, & prudentiam intelligo. Et tamen su-
spicor iisdem rebus te, quibus me ipsum sentio inter-
dum, grauius commoueri: quarum consolatio & ma-
ior est, & in aliud tempus differenda. Nunc autem
mihi visum est, de senectute aliquid ad te scribere:
hoc enim onere (quod mihi tecum commune est)
aut iam vrgentis, aut certè aduentantis senectutis, &
te, & me ipsum leuari volo: etsi te quidem id mode-
stè, ac sapienter, sicut omnia, & ferre, & laturum esse
certò scio. Sed mihi, cum de Senectute aliquid vel-
lem scribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo
vterque

utque nostrum communiter vteretur. Mihi quidem ita iucunda huius libri confectio fuit, ut non modo omnes absterferit senectutis molestias; sed effecerit mollem etiam, & iucundum senectutem. Nunquam igitur satis laudari dignè poterit Philosophia, cui qui pareat, omne tempus ætatis sine molestia possit degere. Sed de cæteris & diximus multa, & sæpè dicemus. Hunc verò librum de senectute ad te misimus. Omnem autem sermonem tribuimus, non Tithono, ut Aristoteli Chius, ne parum esset authoritatis, tanquam in fabula: sed M. Catoni seni, quod maiorem authoritatem haberet oratio. Apud quem, Lælium, & Scipionem facimus admirantes, quod is tam facile senectutem ferat, illique eum respondentem. Qui si eruditius videbitur disputare, quam consuevit ipse in suis libris, attribuito Græcis literis: quarum constat eum perstudiosum fuisse in Senectute. Sed quid opus est plura? Iam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam.

Tithonus, Aristoteli Chius. Personarum dignitas addit orationi auctoritatem.

DIALOGVS. P. SCIPIO. C.

LÆLIVS ET CATO, IN-

terlocutores.

SCIPIO.

Æpenumero admirari soleo cum hoc C. Lælio, tum cæterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectamque sapientiam; tum vel maximè, quod senectutem tuam nunquam tibi grauem esse senserim.

Quæ plerisque senibus sic odiosa est, ut onus se Æterna grauius dicant sustinere. CATO. Rem haud sanè, Scipio & Læli, difficilem admirari videmini. Quibus enim nihil opis est in ipsis ad benè, beatèque viuendum,

uendum, ijs omnis grauis est ætas : qui autem omnia bona à seipsis petunt, ijs nihil potest malum, videri, quod naturæ necessitas afferat. Quo in genere in primis est Senectus, quam vt adipiscantur, omnes optant; eandem accusant adepti : tanta est inconstantia, stultitia, atque peruersitas. Obrepere aiunt eam citius, quàm putassent. Primum, quis coegit eos falsum putare? Quì enim citius adolescentiæ senectus, quàm pueritiæ adolescentia, obrepit? Deinde, quì minus grauis esset ijs senectus, si octingentesimum annū agerent, quàm si octogesimū? Præterita enim ætas, quàmuis longa, cū effluxisset, nulla consolatione permulcere posset stultam senectutē. Quocirca, si sapientiam meam admirari soletis (quæ vtinam digna esset opinione vestra, nostroque cognomine,) in hoc sumus sapientes, quodd naturam optimam duce[m] tanquam Deum sequimur, ei[us]que paremus. A qua non verisimile est, cum cæteræ partes ætatis bene descriptæ sint, extremum actum, tanquam ab inerti poeta, esse neglectum. Sed tamen necesse fuit esse aliquod extremum, &, tanquam in arborum bacis, terræq; frugibus, maturitate tempestiua, quasi vietum & caducum : quod ferendum est molliter sapienti. Quid enim est aliud, gigantum more bellare cum dijs, nisi naturę repugnare? LÆL. Atqui Cato gratissimum nobis, vt etiam pro Scipione pollicear, feceris, si (quoniam volumus, & speramus, quidē senes fieri) multo ante à te didicerimus, quibus facillimè rationibus ingrauescentem ætatem ferre possimus. CATO. Faciam verò, Læli, præsertim si vtrique vestrū gratum (vt dicis) futurum est. SCIP. Volumus sanè (nisi molestum est, Cato) tanquam aliquam viam longam confeceris, qua nobis quoque ingrediendum sit, istuc, quod peruenisti, videre quale sit. CATO. Faciam, vt potero, Læli : sæpè enim

Epiphonema
Nota.

Cato sapiens
dicebatur.
iuxta Senecam.

Quid sit
gigantes cum
dijs bellare.
Epiphonema.

Prouerbiū.
* *Quas.*

In moribus
est culpa, nō
in ætate.

Themistoc-
elis respon-
sio ad Serip-
hium quen-
dam.

Senectutis
arma.

enim interfui querelis meorum æqualium, (pares autem cum paribus, veteri prouerbio, facillimè congregantur) * quæ C. Salinator, quæ Spu. Albinus, homines Consulares, nostri ferè æquales, deplorare solebant: tum, quòd voluptatibus carerent, sine quibus vitam nullam putarent; tum quòd spernerentur ab ijs, à quibus essent coli soliti. Qui mihi non id videbantur accusare, quod esset accusandum. Nam si id culpa senectutis accideret, eadem mihi vsu euenirent, reliquisque omnibus maioribus natu; quorum ego multorum cognoui senectutē sine querēla; qui, sc & à libidinū vinculis laxatos esse non molestè ferrent, nec à suis despicerentur. Sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate: Moderati enim, & nec difficiles senes, nec inhumani, tolerabilem agunt senectutem; Importunitas autem, & inhumanitas omni ætati molesta est. LAEL. Est, vt dicis, Cato: sed fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes, & copias, & dignitatem tuam, tolerabilem senectutem videri: id autem non posse multis contingere. CATO. Est istud quidem, Læli, aliquid, sed nequaquam in isto sunt omnia: vt Themistoclem ferunt Seriphio cuidam in iurgio respondisse; cum ille dixisset, non eum sua, sed patriæ gloria splendorem affecutum: Nec hercle, inquit, si ego Seriphius essem, nobilis; nec si tu Atheniensis esses, clarus vnquā fuisses. Quod eodē modo de senectute potest dici. Neque enim in summa inopia leuis esse Senectus potest, ne sapienti quidē, nec insipienti etiam in summa copia, non grauis. Aptissima omnino sunt, Scipio, et Læli, arma senectutis, artes, exercitationesque virtutum: quæ in omni ætate cultæ, cum multum, diuque vixeris, mirificos afferunt fructus; non solum quia nunquam deserunt, ne in extremo quidem tempore ætatis, (quanquam id maxi-

imum

num est;) verum etiam, quia conscientia bene actę Q. Fabij
Max. gesta.
vitę, multorumque benefactorum recordatio iucundissima est. Ego quidem Q. Maximum, eum, qui Tarentum recepit, adolescens ita dilexi senem, vt æqualem: Erat enim in illo viro comitate condita grauitas; nec senectus mores mutauerat. Quanquam eum colere cœpi non admodum grandem natu, sed tan en iam ætate prouectum. Anno enim post, quàm primùm Consul fuerat, ego natus sum: cumq; Capua Apu-
lia ciuitas.
eo quartum Consule adolescentulus miles profectus sum ad Capuam, quintoque anno post ad Tarentum Cinciz lex.
Quæstor; Deinde Ædilis; quadriennio post factus sum Prætor: quem magistratum gessi Consulibus Tuditano, & Cerhego. Tum quidem ille admodum senex, suator legis Cinciz de donis, & muneribus fuit. Hic & bella gerebat, vt adolescens, cùm planè grandis esset: & Annibalem, iuueniliter exultantem, patientia sua mollicbat: de quo præclare familiaris noster Ennius.

Vnus homo nobis cunctando restituit rem.

Cunctatos
Fabius.

Non ponebat enim rumores ante salutem.

Ergo postque magisque viri nunc gloria claret.

Tarentum verò qua vigilantia, quo consilio recepit? Cùm quidem, me audiente, Salinatori, qui, amissò oppido, fugerat in arcē, glorianti, atque ita dicenti; Mea opera (Q. Fabi) Tarentum recepisti: Certè, inquit, ridens; nā nisi tu amisisses, ego nunquā recipissem Nec verò in armis præstantior, quàm in toga; qui consul iterum, Sp. Caruilio collega quiescente, C. Flaminio tribuno plebis quoad poruit, restitit agnum Picenum, & Gallicum viritum contra Senatus auctoritatem diuidenti. Augurque cum esset, dicere ausus est, optimis auspicijs ea geri, quę pro Reip. salute gererentur; quę contra Remp. fierent, contra auspicia fieri. Multa in eo viro præclara cognoui: sed
nihil

Fuga Salin-
natoria.

nihil est admirabilius, quàm quomodo ille mortem M. filij tulit, clari viri, & Consularis. Est in manibus viri laudatio, quam cum legimus, quem Philosophum non contemnimus, nec verò ille in luce modò, atque in oculis ciuium magnus: sed intus, domique præstantior. Qui sermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ scientia iuris augurandi? multæ etiam, vt in homine Romano, literæ: omnia memoria tenebat, non domestica solum, sed etiam externa bella. Cuius sermone ita tum cupidè fruebar, quasi iam diuinarem id, quod euenit, illo extincto, vnde discere, fore neminè. Quorsum igitur hæc tam multa de Maximo? Quia profectò videtis, necesse esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. Nec tamen omnes possunt esse Scipiones, aut Maximi, vt urbium expugnationes, vt pedestres, naualesque pugnas, vt bella à se gesta, triumphosque recordentur. Est enim quietè, & purè, & eleganter actæ ætatis placida, ac lenis senectus: qualem accepimus Platonis, qui vno & octogesimo anno scribens mortuus est. Qualem Isocratis, qui eum librum, qui Panathenæicus inscribitur, quarto & nonagesimo anno scripsisse dicitur, vixitque quinquennium postea: cuius magister Leontinus Gorgias, centum & septem compleuit annos: neque vnquam in suo studio, atque opere cessauit. Qui, cum ex eo quæreretur, cur tamdiu vellet esse in vita: nihil habeo, inquit, quodd accusem senectutem. Præclarum responsum, & docto homine dignum. Sua enim vitia insipientes, & suam culpam in senectutem conferunt: quod non faciebat is, cuius modò mentionem feci, Ennius:

*Sicut fortis equus, spatio qui saepe supremo
Vicit Olympiæ, nunc senio confectus quiescit.*

Equi fortis, & victoris senectuti comparat suam: quem quidem probè meminisse potestis. Anno enim vnde-

Isocrates
scripsit Pa-
nathenæi-
cum.

yndeuigesimo post eius mortem, hi consules, T. Fla-
 minius, & M. Attilius facti sunt: ille autem* Cæpio-
 ne, & Philippo iterum Consulibus mortuus est, cum
 ego quidē v. & LX. annos natus, legē Voconia voce
 magna, & bonis lateribus suasissēm. Sed annos LXX.
 natus (tot enim vixit) Ennius ita ferebat duo, quæ
 maxima putantur, onera, Paupertatem, & senectū.
 tem, vt eis penē delectari videretur. Etenim, cū com-
 plector animo, quatuor causas reperio, cur senectus
 misera videatur: vnam, quod auocet à rebus geren-
 dis: alteram, quod corpus faciat infirmum; tertiam,
 quod priuet omnibus ferē voluptatibus: quartam,
 quod haud procul absit à morte. Earum, si placet,
 causarum, quantum quæque valeat, quantumq; iu-
 sta sit vnaquæque, videamus. A rebus gerendis se-
 nectus abstrahit. Quibus? anijs, quæ geruntur iu-
 uentute, & viribus? Nullane igitur res seniles sunt,
 quæ vel infirmis corporibus, animo tamen admini-
 strentur? Nihil igitur agebat Q. Maximus? nihil
 L. Paulus, pater tuus Scipio, socer optimi viri, filij
 mei? Et cæteri sēnes, Fabricij, Curiij, Coruncani,
 cū Remp. consilio, & auctoritate defendebant, ni-
 hil agebant? Ad Appij Clāudij senectutem accede-
 bat etiam, vt cæcus esset ramen is, cū sententia se-
 natus inclinaret ad pacem, & fœdus faciendum cum
 Pyrrho, non dubitauit dicere illa, quæ versibus per-
 secutus est Ennius.

Cur senectus
 misera vi-
 deatur.

Prima vitu-
 peratio senectutis, Sene-
 ctutem im-
 pedimento
 non esse re-
 bus gerendis.

Appius cæ-
 cus.

Quò vobis mentes, recte quæ stare solebant

Antehac, dementi sese flexere ruina?

Cæteraque grauissimè. Notum enim vobis carmen
 est: & tamen ipsius Appij extat oratio: atque hanc
 ille egit septem & decem annis post alterum Consu-
 latum, cū inter duos Consulatus anni x. in terflux-
 issent, Censórque ante consulatum superiorem fu-
 issent. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sanè

N

fuisse:

fuisse: & tamen sic à patribus accepimus. Nihil igitur afferunt, qui in re gerenda versari senectutē negant: similēsque sunt, vt si qui gubernatorem in nauigando nigilagere dicāt, cū alij malos scandant, alij per foros cursitent, alij sentinam exhauriant; ille autem clauum tenens, sedebat in puppi quietus. Non facit ea, quæ iuuenes: at verò multò maiora, & meliora facit. Non enim viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur; sed consilio, & authoritate, & sententia: quibus non modò non orbari, sed etiam augeri senectus solet. Nisi fortè ego vobis (qui & miles, & Tribunus, & legatus, & Consul versatus sum in vario genere bellorum) cessare nunc videor, cum bella non gero: at Senatui, quæ sunt gerenda, præscribo; & quomodo Carthagini, malè iamdiu cogitanti, bellum inferatur multò antè denuncio: de qua non ante vereri desinam, quā illam excisam esse cognouero. Quam palmam vtinam immortales Dij tibi, Scipio, reseruent, vt aui reliquias persequare: cuius à morte hic tertius & trigessimus est annus: sed memoriā illius viri excipient omnes anni cōsequentes. Anno ante me Censorem mortuus est, nouem annis post meum consulatū, cū Consul iterū, me Consule, creatus esset. Nū igitur, si ad centesimum annum vixisset, senectutis cum suæ pœniteret? nec enim excursione, nec saltu, nec eminus hastis, aut comminūs gladijs vteretur; sed consilio, ratione, sententia. Quæ nisi essent in senibus, non summum consilium maiores nostri appellassent Senatū. Apud Lacedæmonios quidem ij, qui amplissimum magistratum gerunt, vt sunt; sic etiam appellantur, Senes. Quòd si legere, & audire voletis externa, maximas Respub. ab adolescentulis labefactatas, à senibus suscitatas, & restitutas reperietis. Cedò, quī vestram Remp. tantam amissis tā citò?

sic

Senatus à
senio.

γῆρας
senes, vnde

γαστήρ
summum
consilium,
apud Lacedæmonios.

sic enim percontanti, ut est in Nævii Poetæ Ludo, respondentur & alia, & hæc inprimis,

Proveniebant oratores novi, stulti, adolescentuli.

Temeritas est videlicet florentis ætatis, prudentia senectutis. At memoria minuitur. Credo, nisi exerceas eam, aut etiam si sis natura tardior. Themistocles omnium civium nomina perceperat: num igitur censetis eum, cum ætate processisset, qui Aristides esset, Lyfimachum salutare solitum? Equidem non modò eos, qui sunt, novi; sed eorum patres etiam, & avos. Nec sepulchra legens, vereor (quod aiunt) ne perdam memoriam: his enim ipsis legendis in memoriam redeo mortuorum. Nec verò quinquam senem audiui oblitum, quo loco thesaurum obruisset: omnia, quæ curant, meminerunt; vadimonia constituta, qui sibi, quibus ipsi, debeant. Quid Iurisperiti? quid Pontifices? quid Augures? Quid Philosophi senes? quàm multa meminerunt? Maneant ingenia senibus, modò permaneat studiù, & industria. Nec ea solum in claris, & honoratis viris, sed in vita etiam priuata, & quieta. Sophocles ad summam senectutem tragœdias fecit: qui propter studiù, cum rem familiarem negligere videretur, à filiis in iudiciù vocatus est: ut, quemadmodum nostro more, malè rem gerentibus patribus, bonis interdici solet: sic illum, quasi desipientem, à re familiari removerent iudices. Tum senex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proximè scripserat, Oedipum Coloneum recitasse iudicibus, quæsisseque; num illud carmen desipientis videretur? Quo recitato, sententijs iudicum est liberatus. Num igitur hunc, num Hesiodum, num Simonidem, num Stesichorum, num, quos antè dixi, Isocratem, Gorgiam, num Homerum, num Philosophorum principes, Pythagoram, Democritum, num Platonem, num

Iambicus tetrameter.

Memoriam in senectute non minui. Themistoclis memoria.

Sophocles. Senectutem non esse remotam à rebus gerendis.

Socratem, num postea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiā Romæ vidistis, Diogenem Stoicum coëgit in suis studijs obmutescere senectus? An non in omnibus ijs studiorum agitatio vitæ æqualis fuit? Age, vt ista diuina studia omittamus, possum nominare ex agro Sabino rusticos * vicinos, & familiares meos, quibus absentibus nunquā ferè vlla in agro maiora opera fiunt, non serendis, non percipiendis fructibus, non condendis. Quanquam in illis hoc minus mirum: nemo enim est tam senex, qui se annum non putet posse viuere, sed iidem laborant in eis, quæ sciunt nihil ad se omninò pertinere.

* Romanos.

Serunt arbores, quæ alteri seculo prosint.

Statij duo fuerunt.

Vt ait Statius noster in Synephebis. Nec verò dubitat agricola, quamuis is senex, quærenti, cui serat, respondere, Dijs immortalibus; qui me non accipere tantummodò hæc à maioribus voluerunt, sed etiam posteris prodere. Melius Cæcilius de sene alteri seculo prospiciente, quā illud:

Stattius Cæcilius.

*Ædepol senectus, si nihil quicquam aliud vitij
Aportet secum, cum aduenerit, vnum id est satis,
Quod diu viuendo, multa, quæ non vult, videt:*

Et multa fortasse, quæ vult. Atque in ea quidem quæ non vult, sæpe etiam adolescentia incurrit. Illud verò idem Cæcilius vitiosius:

*Tum etiam in senecta hoc deputo miserrimum,
Sentire ea ætate esse odiosum se alteri.*

Iucundum potius quā odiosum. Vt enim adolescentibus bona indole præditis, sapientes senes delectantur; leuiorque fit eorum senectus, qui à iuuentute coluntur, & diliguntur: sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutū studia ducuntur. Nec minus intelligo me vobis, quā vos mihi esse iucundos. Sed videtis, vt senectus, non modò languida, atque iners non sit, verum etiā sit operosa,

&

& semper agens aliquid, & moliens, tale scilicet, quale cuiusque studium in superiore vita fuit. Quid? quod etiam addiscunt aliquid? vt Solonem in versibus gloriantem vidimus; qui se, quotidie aliquid addiscentem, senem fieri dicit: vt ego feci, qui Græcas literas senex didici. Quas quidem sic auide arripui, quasi diurnam sitim explere cupiens; vt ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis vti videtis. Quod cum fecisse Socratem in fidibus audirem; vellem equidem & illud; (discebant enim fidibus antiqui) sed in literis certè elaborauit.

Solonis
versus.
ἡγεσθ' ἄνθρωποι,
αὐτὸς πολλὰ
διδασκα-
λέω.
Cato senex
Græcas lite-
ras didicit,
quas puer
contemp-
serat.

NEc nunc quidem vires desidero adolescentis, (is enim locus erat alter de vitijs senectutis) non plùs, quàm adolescens etiam vires tauri, aut elephantis desiderabam. Quod enim homini naturaliter insitum est, eo vti decet: & quicquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox potest esse contemptior, quàm Milonis Crotoniatæ? qui cum iam senex esset, athletasque se in curriculo exercentes videret, aspexisse lacertos suos dicitur, illacrimansque dixisse; at hi quidem iam mortui sunt. Non verò tam isti, quàm tu ipse, nugator: neque enim ex te vnquam es nobilitatus, sed ex lateribus, & lacertis tuis. Nihil Sextus Æmilius tale, nihil multis annis antè T. Coruncanus, nihil modò P. Crassus: à quibus iura ciuibus præscribebantur; quorum vsque ad extremum spiritum prouecta est prudentia. Orator, me-
tuo, ne languescat senectute; est enim munus eius non ingenij solum, sed laterum etiam, & virium. Omnino canorum illud in voce splendet, etiam nescio quo pacto, in senectute; quod equidem non amisi adhuc, & tamen videtis annos meos: sed tamen decorus est sermo senis, quietus, & remissus: facitque persæpe ipsa sibi audientiam disertis senis comp-

Secunda vi-
tuperatio se-
nectutis.
Senectutem
hoc miseram
non esse,
quod corpus
infirmum
reddat.
Milonis
querimo-
nia.

Senectutem
non officere
oratori.

ta & mitis, oratio. Quod si exequi nequeas, possis tamen Scipioni præcipere, & Lælio. Quid enim est iucundius senectute, stipata studijs iuuentutis? Anne eas quidem vires senectuti relinquemus, ut adolescentulos doceat, instituat, ad omne officij munus instruat? Quo quidē opere quid potest esse præclarius? Mihi verò C. & P. Scipiones, & aui tui duo, L. Æmilius, & P. Africanus comitatu nobilium iuuenum fortunati videbantur. Nec ulli bonarum artium magistri non beati putandi, quamvis consenuerint vires, atque defecerint: etsi ista ipsa defectio virum, adolescentiæ vitijs efficitur sæpius, quàm senectutis. Libidinosa etenim, & intemperans adolescentiā effectum corpus tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo sermone, quem moriens habuit, cum admodum senex esset, negat se vnquam sensisse senectutem suam imbecilliolem factam, quàm adolescentia fuisset. Ego L. Metellum memini puer, qui cum quadriennio post alterum consulatum Pontifex maximus factus esset, (viginti & duos annos ei sacerdotio præfuit,) ita bonis viribus esse in extremo tempore ætatis, ut adolescentiam non requireret. Nihil necesse est mihi de me ipso dicere, quanquam est id quidem senile, ætatiq̃ nostræ conceditur. Videtisne, ut apud Homerum sæpissimè Nestor de virtutibus suis prædicet? Tertiam enim iam ætatem hominum vixerat, nec erat ei verendum, ne vera de se prædicans, nimis videretur aut insolens, aut loquax. Etenim (ut ait Homerus) ex eius lingua melle dulcior fluebat oratio, quam ad suauitatem nullis egebat corporis viribus. Et tamen ille dux Græciæ nunquam optat, ut Aiæcis similes decem habeat, at ut Nestoris quandoque: Quod si acciderit, non dubitat quin breui Troia sit peritura. Sed redeo ad me. Quartum annum ago & octogessimū;

Eyri senis
fortitudo.

Scipsum lau-
dare senex
quis potest.
Nestoris se-
nectus, & e-
loquentia in
Iliad. primo.
Decem Ne-
storis similes
optat Aga-
memnon in
secundo
Iliad.

simum; equidem posse vellem idem gloriari, quod Cyrus: sed tamen hoc queo dicere, non me quidem his esse viribus, quibus aut miles Punico bello, aut Quæstor in eodem bello, aut Consul in Hispania fuerim, aut quadriennio post, cum Tribunus militaris depugnaui apud Thyrmopylas, M. Attilio Glabrigione consule: sed tamen, ut vos videtis, non plane me eneruauit, non afflixit senectus: non curia vires meas desiderat, non rostra, non amici, non clientes, non hospites. Nec enim vnquam sum assensus illi veteri, laudatoque prouerbio, quod monet, Mature fieri senem, si diu velis esse senex. Ego verò me minus diu senem esse malle, quàm esse senem, antequam essem. Itaque nemo adhuc conuenire me * valuit, quin fuerim occupatus. At minus habeo virium quàm vestrum vteruis. Nec vos quidē T. Pontij centurionis vires habetis. Num idcirco ille est præstantior vobis? Moderatio modò virium adsit, & tantum, quantum quisque potest, nitatur: næ ille non magno desiderio tenebitur virium. Olympiæ per stadium ingressus esse Milo dicitur, cum humeris sustineret bouem: utrùm igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis vires ingenij dari? Denique isto bono vtare, dum adsit; cum absit, ne requiras: nisi fortè adolēscētes pueritiā, paululū ætate progressi, adolēscētiā debeant requirere. Cursus est certus ætatis, & via vna naturæ, eaque simplex; suæque cuique parti ætatis tempestiuitas est data. Vt enim infirmitas puerorum est, & ferocitas iuuenum, & grauitas iam constantis ætatis: sic senectutis maturitas naturale quiddam habet, quod suo tempore percipi debeat. Arbitror te audire, Scipio, hospes tuus Masinissa quæ faciat hodie, nonaginta annos natus; cum ingressus iter pedibus sit, in equum omninò non ascendere: cum equo, ex equo non

* Voluit.
T. Pontij
robur.

Milo:

Maturitas
senectutis.
Masinissa
rex Mauri-
ciæ.

descendere; nullo imbre, nullo frigore adduci, vt capite operto sit: summam in eo esse corporis siccitatem: itaque exequi omnia regis officia, & munera. Potest igitur Exercitatio, & Temperantia etiam in senectute conseruare aliquid pristini roboris. Non sunt in senectute vires: nec postulantur quidem vires à senectute. ergo & legibus, & institutis, vacat ætas nostra muneribus ijs, quæ non possunt sinè viribus sustineri. Itaque non modò, quod non possumus, sed ne quantum possumus quidem, cogimur. At ita multi sunt imbecilli senes, vt nullum officij, aut omnino vitæ munus exequi possint. At id quidē non proprium senectutis est vitium, sed commune valetudinis. Quàm fuit imbecillis P. Africani filius, is, qui te adoptauit? quàm tenui, aut nulla potius valetudine? quod nisi ita fuisset, alterum illē extitisset lumen ciuitatis. Ad paternam enim magnitudinem animi, doctrina vberior accesserat. Quid mirum igitur in senibus, si infirmi sunt aliquando, cum ne id quidem adolēcentes effugere possint? Resistendum, Læli, & Scipio, senectuti est, & eius vitia diligentia *compensanda sunt. Pugnandum tanquam contra morbum est, sic contra senectutem. Habenda ratio valetudinis: vtendum exercitationibus modicis. Tantum cibi, & potioris adhibendum, vt reficiantur vires, non opprimantur. Nec verò corpori solum subueniendum est, sed etiam menti, atque animo multo magis: namque hæc quoque, nisi tanquam lumini oleum instilles, extinguuntur senectute: & corpora quidem defatigatione, & exercitatione ingrauescunt; animi autem se exercendo leuantur. Nā, quos ait Cæcilius comicus stultos senes, hos significat credulos, obliuiosos, dissolutos: quæ vitia sunt non senectutis, sed inertis, ignauæ, somniculosæ senectutis. Vt petulantia, vt libido magis est adolēscen-
tum,

* *Corrigenda.*
Documenta
ad resisten-
dum senec-
tuti.

Corpus ex-
ercitatione
ingrauescit,
animus le-
uatur.

tum, quàm senum, nec tamen omnium adolescentium, sed non proborum: sic ista senilis stultitia (quæ deliratio appellari solet) senum leuium est, non omnium. Quatuor robustos filios, & filias quinque, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & senex, & cæcus. Intentum enim animum, tanquam arcum, habebat; nec languescens succumbebat senectuti. Tenebat, non modò authoritatem, sed etiam imperium in suos: metuebant eum serui, verebantur liberi, charum omnes habebant: vigeat in ea domo patrius mos, & disciplina. Ita enim senectus honesta est, si se ipsa defendit, si ius suum retinet, si nemini mancipata est, si vsq; ad extremum spiritum dominatur in suos. Vt enim adolescentem, in quo senile aliquid; sic senem, in quo adolescentis est aliquid, laudamus: quod qui sequitur, corpore senex esse poterit, animo nunquam erit. Septimus mihi Originum liber est in manibus: omnia antiquitatis monumenta colligo: causarum illustrium, quasunque defendi, nunc quàm maximè conficio orationes. Ius augurum, pontificum, ciuile tracto: multum etiam Græcis literis vtor; Pythagoreorumq; more, exercendæ memoriæ gratia, quid quoquo die dixerim, audiuerim, egerim, commemoro vesperi. Hæ sunt exercitationes ingenij, hæc curricula mentis. In his desudans atque elaborans, corporis vires non magnoperè desidero. Adsum amicis, venio in Senatum frequens; vtròque afferro res multum & diu cogitatas, easque tueor animi, non corporis viribus. Quæ si exequi nequirè, tamen me lectulus oblectaret meus, ea ipsa cogitantem, quæ iam agere non possem: sed, vt possim, facit acta vita. Semper enim in ijs studijs, laboribûsque viuenti, non intelligitur, quando obrepit senectus. Ita sensim sine sensu ætas senescit, nec subito frangitur, sed diuturnitate extinguitur.

Sequitur

Deliratio.

Appius cæcus.

Originum libri à Catone scripti.

Pythagoreorum mos.

Tertia vitu-
peratio fene-
ctutis, fene-
ctutem mise-
ram nō esse;
quod priuēt
Voluptati-
bus. Oratio
Architæ
contra vo-
luptatem.

Menti vo-
luptas ini-
mica.

SEquitur tertia vituperatio senectutis, quod eam carere dicunt voluptatibus. O præclarum munus ætatis ! siquidem id aufert à nobis, quod est in adolescentia vitiosissimum. Accipite enim, optimi adolescentes, veterem orationem Architæ Tarentini, magni inprimis, & præclari viri ; quæ mihi tradita est, cum essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo : Nullam capitaliorem pestem, quam corporis voluptatem, hominibus dicebat à Natura datam : cuius voluptatis auidæ libidines, temerè, & effrænate ad potiundum incitarentur. Hinc patriæ proditioes, hinc Rerum pub. euerfiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci, dicebat ; nullum denique scelus, nullum magnum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret : stupra verò, adulteria, & omne tale flagitium nullis alijs illecebris excitari, nisi voluptate. Cùmque homini siue natura, siue quis Deus, nihil mente præstabilius dedisset ; huic diuino muneri, ac dono nihil tam esse inimicum, quam voluptatem. Nec enim, libidine dominante, temperantiæ locum esse omnino, nec in voluptatis regno virtutem posse consistere. Quod quo magis intelligi posset, fingere animo iubebat tanta incitatum aliquem voluptate corporis, quanta percipi posset maxima : nemini censebat fore dubium, quin tamdiu dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset. Quocirca nihil esse tam detestabile, tãq; pestiferum, quam voluptatem ; Siquidem ea, cum maior esset, atque longior, omne animi lumen extingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite, patre eius, à quo Caudino prælio Sp. Posthumius, & T. Veturius Consules superari sunt, locutum Architam, Nearchus Tarentinus hospes noster, qui in amicitia populi Romani permanserat, se à maioribus natu accepisse

accepisse dicebat : cum quidem ei sermoni interfuisset Plato Atheniensis, quem Tarentum venisse L. Æmilio, Appio Claudio Consulibus, reperio. Quersum hæc? ut intelligatis, si voluptatem aspernari ratione, & sapientia non possumus, magnam habendam senectuti gratiam, quæ effecerit, ut id non liberet, quod non oporteret. Impedit enim consilium voluptas rationi inimica, ac mentis (ut ita dicam) perstringit oculos, nec habet ullum cum virtute commercium. Inuitus quidem feci, ut fortissimi viri T. Flaminij fratrem, L. Flaminium è Senatu eijcerem, septem annis postquam Consul fuisset : sed notandam libidinem putavi. Ille enim cum esset Consul in Gallia, exoratus est in conuiuium à scorto, ut se curi seriret aliquem eorum, qui in vinculis essent damnati rei capitalis. Hic Tico, fratre suo, Censore (qui proximus ante me fuerat) elapsus est : mihi verò, & Flacco neutiquam probari potuit tam flagitiosa, & tam perdita libido, quæ cum probro priuato coniungeret Imperij dedecus. Sæpè à maioribus natu audiui, qui se porro pueros à senibus audiuisse dicebant, mirari solitum C. Fabricium, quod quum apud regem Pyrrhum legatus esset, audisset à Thessalo Cineas, Athenis quemquam esse, qui se sapientem profiteretur, eumque dicere, Omnia, quæ faceremus, ad voluptatem esse referenda. Quod ex eo audientes, M. Curium, & Titum Coruncanum optare solitos, ut id Samnitibus, ipsique Pyrrho persuaderetur; quod facilius vinci possent, cum se voluptatibus dedissent. Vixerat M. Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum Consulem se pro Republica quarto consulatu deuouerat. Norat eundem Fabricius, norat Coruncanus : qui tum ex sua vita, tum ex eius, quem dico, P. Decij factis, iudicabant esse profecto aliquid natura pulchrum, atque præclarum, quod sua sponte

Plato quo
tempore Ta-
rentum ve-
nerat.

Detestabile
scelus à L.
Flaminio fa-
ctum ob vo-
luptatem.

Fabricius,
Pyrrhus,
Epicurus
Philosophus.

P. Decius se
pro Rep. de-
uouit.

Voluptas
malorum
esca.

Δέλεαρ τῶν
κακῶν ἡ
ἡδονή.

C. Duillius;
primus Pœ-
no, classe
deuicit.
* Crebro fia-
nali.

Sodalitates.
Idæa sacra.

Quare dica-
tur conui-
uium.

sponte peteretur; quodque spreta, & contempta vo-
luptate, optimus quisque sequeretur. Quorsum igitur
tam multa de voluptate? Quia non modò vitupera-
tio nulla, sed etiam summa laus senectutis est, quòd
ea, voluptates nullas magnoperè desiderat. Caret e-
pulis, exstructisque mensis, & frequentibus poculis:
caret ergo vinolentia, cruditate & insomnijs. Sed, si
aliquid dandum est voluptati, quoniã eius blandi-
tiji non facilè obsistimus; (Diuius enim Plato ef-
cam malorum appellat voluptatem, quòd ea videli-
cet homines capiantur, vt hamo pisces) quanquam
immoderatis epulis careat senectus, modicis conui-
uijs tamen potest delectari. C. Duillum, M. filium,
qui Pœnos primus classe deuicerat, redeuntẽ à cœ-
na senem sæpè videbam puer: delectabatur * cereo
funali, & tibicine; quæ sibi, nullo exemplo, priuatus
sumpserat: tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid
ego alios? ad me ipsum iam reuertar. Primùm habui
semper sodales. Sodalitates autem, me Quæstore,
constitutæ sunt, sacris Idæis Magnæ matris acceptis,
Epulabar igitur cum sodalibus, omnino modicè; sed
erat tamen quidam feruor ætatis, qua progrediente,
omnia fiunt etiam indies mitiora. Neque enim ip-
sorum conuiuiorum delectationem, corporis volup-
tatibus magis, quàm cœtu amicorum, & sermonibus
metiebar. Benè enim maiores nostri accubationem
epularem amicorum, quia vitæ coniunctionem ha-
beret, conuiuium nominarunt, melius, quàm Græci;
qui hoc idem tum Comporationem, tum Concœna-
tionem vocant: vt, quod in eo genere minimum est,
id maximè probare videantur. Ego verò, propter
sermonis delectationem, tempestius conuiujs dele-
ctor, nec cum æqualibus solum, qui pauci admodum
restant, sed cum vestra etiam ætate, atque vobiscum:
habeoque senectuti magnam gratiam, quæ mihi ser-
monis

monis audiatem auxit; potionis, & cibi sustulit. Quod si quem etiam ista delectant, ne omnino bellum indixisse videar voluptati, cuius est etiam fortasse quidam naturalis * motus; non intelligo, ne in istis quidem voluptatibus ipsis, carere sensu senectutem. Me verò & magisteria delectant à maioribus instituta: & is sermo, qui, more maiorum, à summo adhibetur magistro in poculo: & pocula, sicut in symposio Xenophontis, minuta, atque rorantia: & refrigeratio æstate, & vicissim aut sol, aut ignis hybernus. Quæ quidem in Sabinis etiam persequi soleo; conuiuiumque vicinorum quotidie compleo: quod ad multam noctem, quàm maximè possumus, vario sermone producimus. At non est voluptatum tanta quæssi titillatio in senibus. Credo, sed nec desideratio quidem. Nihil autem molestum, quod non desideres. Bene Sophocles, cum ex eo quidam iam confecto grate quæreret, vetereturne rebus veneris: Dij meliora, inquit: libenter verò istinc, tanquam à domino agresti, ac furioso, profugi. Cupidis enim rerum talium odiosum, & molestum est fortasse carere; satiatis verò & expletis iucundius est carere, quàm frui. Quanquam non caret is, qui non desiderat. Ergo non desiderare, dico esse iucundius, quàm frui. Quod si istis ipsis voluptatibus bona ætas fruitur libentius; primum paruulis fruitur rebus, ut diximus: deinde ijs, quibus senectus, etiam si non abundè potitur, non omnino caret. Ut Turpione Anibiui magis delectatur, qui in prima cauea spectat; delectatur tamen etiam, qui in vltima: sic adolescentia, voluptates propè intuens, magis fortasse lætatur; sed delectatur etiam senectus, procul eas spectans, tantum, quantum sat est. At illa quanti sunt, animum, tanquam emeritis stipendijs libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, secum

* Modus.

*Supremo ap-**24.**Xenophon-*
tis sympo-
sium.* *Vicissim**in hyema**aut Sol.**Pulchra So-*
phoclis re-
sponsio.

Cauca.

Emerita sti-

pendia.

Prouerbiū.

Senectutis

voluptas.

Senes stu-
diosi.

Gallus astro-
logus.

Liuius An-
dronicus.
* docuisset
legis Giza.

Suadæ me-
dulla M. Ce-
thegus di-
ctus.

Sol- nis
dictum.
ἡμετέραν ὁ
εἶπεν, πολλὰ
δὲ διακρί-
νεται.
Agriculturæ
laus.

secum esse, secumque (vt dicitur) viuere? Si verò habet aliquod tanquam pabulum studij, atque doctrinæ, nihil est otiosa senectute iucundius. Mori videbamus in studio dimetiendi penè cœli, atque terræ C. Gallum, familiarem patris tui Scipio. Quoties illū lux, noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit, cum cœpisset mane? Quam delactabatur, cum defectiones Solis, & Lunæ multò nobis antè prædiceret? Quid in leuioribus studijs, sed tamen acutis? Quàm gaudebat bello suo Punico Næuius? quàm Truculento Plautus? quàm Pseudolo? Vidi etiam senem Liuium, qui cum septem annos antequàm ego natus sum, fabulam * edidisset, Cethego, Tuditanoque Consulibus, vsque ad adolescentiam meam processit ætate. Quid de P. Licinij Crassi, & pontificij, & ciuilis iuris studio loquar? aut de huius P. Scipionis, qui his paucis diebus Pontifex maximus factus est? Atq; eos omnes, quos commemorauimus, his studijs flagrant senes vidimus. M. verò Cethegum, quem rectè Suadæ medullam dixit Ennius, quanto studio exerceri in dicendo videbamus etiam senem? Quæ sunt igitur epularum, aut ludorum, aut scortorum voluptates, cum his voluptatibus comparandæ? Atque hæc quidem studia sunt doctrinæ, quæ quidem prudentibus, & benè institutis pariter cum ætate crescunt: vt honestum illud Solonis sit, quod ait versiculo quodam (vt antè dixi,) senescere se multa indies addiscentem: qua voluptate animi nulla certè potest esse maior. Venio nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector: quæ nec vlla impediuntur senectute, & mihi ad sapientis vitam proximè videntur accedere. Habent enim rationem cum terra, quæ nunquam recusat imperium; nec vnquam sine vltura reddit, quod accepit, sed aliàs minore, plerumque maiore

cum

cum scœnore. Quanquam me quidem non fructus modò, sed etiam ipsius terræ vis, ac natura delectat: quæ cum gremio mollito, ac subactò semen sparsum excepit, primùm id occatum cohibet; ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata est: deinde tepescit vapore, & complexu suo diffundit, & elicit herbescentem ex eo viriditatem; quæ nixa fibris stirpium sensim adolescit, culmòque erecta geniculato, vaginis iam quasi pubescens includitur. E quibus cum emerferit, fundit frugem spicæ ordine structam, & contra auium minorum morsum munitur vallo aristarum. Quid ego vitium satus, ortus, incrementa commemorem? Satiari delectatione non possum; vt meæ senectutis *requiē oblectamētumq; noscatis. Omitto enim vim ipsam omniū, quæ generatur è terra, quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut ex cæterarū frugum, aut stirpium minutissimis seminibus tantos truncos, ramòsque procreat: malleoli, plantæ, sarmenta, *viui radices, propagines, nōne ea efficiunt, vt quemuis non sine admiratione delectent? Vitis, quæ natura caduca est, & nisi fulta sit, ad terram fertur: eadem, vt se erigat, clauiculis suis, quasi manibus, quicquid est nacta, complectitur: quam serpentem multiplici lapsu, & erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum, ne syluescat sarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. Itaque ineunte vere in ijs, quæ relictæ sunt, existit tanquam ad articulos sarmentorum, ea quæ gemma dicitur; à qua oriens vna sese ostendit; quæ & succo terræ, & calore solis augefcens, primò est peracriba gustatu; deinde maturara dulcescit, vellitæque pampinis, nec modico tepore caret, & nimios Solis *defendit ardores. Qua quid potest esse tum fructu lætius, tum aspectu pulchrius? cuius quidem non vtilitas me solùm (vt antè dixi,) sed etiam

Occatio.

* *Requies*
legis Priscia-
nu, lib. 2.
 Acinum.
 Malleoli.
 Propago.
 * *Vites, tra-*
duces.

Clauiculi.

Gemma:

* *defugit la-*
gis Gax.

cultura

Repastina-
tio.
Stercorario.
Cato de re
Rustica.

Homerus
ante Hesio-
dum,

Senatores
senes.

cultura, & ipsa natura delectat: adminiculorum ordines, capitum coniugatio, religatio, propagatio vitium, sarmentorumque; ea, quam dixi, aliorum amputatio, & aliorum immissio. Quid ego irrigationes? quid agri fossiones, repastinationesque proferam, quibus fit multò terra fecundior? Quid de utilitate loquar stercorendi? dixi in eolibro, quem de rebus rusticis scripsi: de qua doctus Hesiodus ne verbum quidem fecit, cum de cultura agri scriberet. At Homerus, qui multis, ut mihi videtur, antè seculis fuit, Laertem lenientem desiderium, quod capiebat è filio, colentem agrum, & eum stercorentem facit. Nec verò segetibus solum & pratis, & vineis, & arbutis res rusticæ lætæ sunt, sed pomarijs etiam & hortis, tum pecudum pastu, & apum examinibus, tum florum omnium varietate. Nec consitiones modò delectant, sed etiam insitiones: quibus nihil inuenit agricultura solertius. Possum persequi multa oblectamenta rerum rusticarum, sed ea ipsa quæ dixi, sentio fuisse longiora. Ignoscetis autem, nam & studio rerum rusticarum prouectus sum; & senectus est natura loquacior, ne ab omnibus eam vitijs videar vindicare. Ergo in hac vita M. Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphasset, consumpsit extremum tempus ætatis: cuius quidem villam ego contemplans (abest enim non longè à me) admirari satis non possum vel ipsius hominis continentiam, vel temporum disciplinam. Curio ad focum sedenti magnum auri pondus Samnites cum attulissent, repudiati ab eo sunt. Non enim aurum habere, præclarum sibi videri dixit; sed eis, qui haberent aurum, imperare. Poterátne tantus animus non iucundam efficere senectutem? Sed venio ad agricolas, ne à me ipso recedam. In agris erant tum senatores, id est, senes: Siquidem L. Quintio Cincin-

Cincinnato in agro aranti nunciatum est, eum Dictatorem esse factum: cuius Dictatoris iussu, magister equitū C. Seruilius Ahala, Sp. Melium, regnum appetentem, et occupare volentem interemit. A villa in Senatum accersebantur & Curius, & ceteri senes: ex quo, qui eos accersebant, Viatores nominati sunt. Num igitur eorum senectus miserabilis fuit, qui se * agricolatione oblectabant? Mea quidem sententia, haud scio, hac an vlla vita beator esse possit: neque solum officio, quod hominum generi vniuerso cultura agrorum est salutaris; sed & delectatione quam dixi, & saturitate, copiâque omnium rerum, quæ ad victum hominum, & cultum etiam decorum pertinent. Et quoniam hæc quidam desiderant, in gratiam iam cum voluptate redeamus. Semper enim boni, assiduâque domini referta cella vinaria, olearia, mellaria, & penuaria est, villâque tota locuples est: abundat porco, hædo, agno, gallina, lacte, caseo, melle. Iam, hortum ipsi agricolæ Succidiam alteram appellant: tum conditiora facit hæc etiam, superuacanei operis aucupium, atque venatio. Quid de pratorum viriditate, aut arborum ordinibus, aut vinearum, oliuetorumue specie dicam? Breui expediam. Agro bene culto nihil potest esse, nec vsu vberius, nec specie ornatius; ad quem fruendū non modò non retardat, verum etiam inuitat, atque allestat senectus. Vbi enim potest illa ætas aut melius, aut æquè calefcere, vel apricatione, vel igni? vel vicissim vmbri, aquisue refrigerari salubrius? habeant igitur alij sibi arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clauam, & pilam, sibi narrationes, & cursus: nobis senibus ex lusionibus multis talos relinquant & tesseras: id ipsum tamē, vt libebit: quoniam sine his beata esse senectus potest. Multas ad res perutiles Xenophontis libri sunt, quos legite, quæso, studiosè, vt facitis.

O

Quam

A villa in senatum accersebantur senes. Viatores vnde.

* No. Marcellus legit, agricultione, duabus distionibus, an vicio scriptoris nescio.

Succidia.

Ager bene cultus.

Apricari.

Tali. Tessera.

Xenophon-
tis Oecono-
micus.
Cyrus.
Lysander.

Quincuncs.

Cyrus bea-
tus, à Lysan-
dro appel-
latus.
Virtuti for-
tuna comes.
M. Valerius
Corvinus.

Quā copiosè ab eo agricultura laudatur in eolibro, qui est de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inscribitur? Atque, ut intelligatis, nihil ei tam regale videri, quàm studium agri colendi; Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo: *Cyrum minorem, Persarum Regem, præstantem ingenio, atque imperij gloria (cùm Lysander Lacedæmonius, vir summæ virtutis, venisset ad eum Sardis, ei que dona à socijs attulisset) & cæteris in rebus comem erga Lysandrum atque humanum fuisse, & ei quendam consecutum agrum, diligenter consitum, ostendisse. Cùm autem admiraretur Lysander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humum subactam, atque puram, & suauitatem odorum, qui afflarentur è floribus: tum eum dixisse, mirari se non modò diligentiam, sed etiam solertiam eius, à quo essent illa dimensa, atque descripta: & ei Cyrum respondisse: Atqui ego sum omnia ista dimensus, mei sunt ordines, mea descriptio; multæ etiam istarum arborum meti manu sunt satæ. Tum Lysandrum, intuentem putredinem eius, & nitorem corporis, ornatumque Persicum multo auro, multisque gemmis, dixisse: Rectè verò te Cyre beatum ferunt, quoniam Virtuti tuæ fortuna coniuncta est. Hac igitur fortuna frui licet senibus: nec ætas impedit, quo minus & cæterarum rerum, & in primis agri colendi studia teneamus, usque ad vltimum tempus senectutis. M. quidem Valerium Corvinum accepimus ad centesimum annum vitam perduxisse, cùm esset (exacta iam ætate) in agris, eosque coleret: cuius inter primum & sextum Consulatum, sex & quadraginta anni interfuerunt. Itaque quantum spatium ætatis maiores nostri ad senectutis initium esse voluerunt, tantus illi cursus honorum fuit: atque eius extrema ætas in hoc beator, quàm media, quod authoritatis plus habebat,*

bebat, laboris verò minus. Apex autem senectutis est autoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Metello? quanta in Attilio Catalino? in quem illud elogium vnicum.

Vno ore plurimæ consentiunt gentes, Populi

Præmarium fuisse virum.

Notū est totū eius carnē incisum in sepulchro. Iure igitur grauis, cuius de laudibus omnium esset fama consentiens. Quem virum P. Crassum, nuper Pontificem maximum; quem postea M. Lepidum, eodē sacerdotio præditum, vidimus? Quid de Paulo, aut Africano loquar? aut, ut iam antè, de Maximo? quorum non in sententia solum, sed etiam in nutu residebat autoritas. Habet senectus, honorata præsertim, tantum auctoritatem, ut ea pluris sit, quam omnes adolescentiæ voluptates. Sed in omni oratione mementote, eam me laudare senectutem, quæ fundamentis adolescentiæ constituta sit. Ex quo id efficitur, quod ego magno quondam cum assensu omnium dixi: Misera esse senectutem, quæ se oratione defenderet. Non cani, non rugæ repenti auctoritatem afferre possunt: sed honestè acta superior ætas fructus capit auctoritatis extremos. Hæc enim ipsa sunt honorabilia, quæ videntur leuia, atq; communia: saluari, appeti, decedi, assurgere, deduci, reduci, consuli: quæ & apud nos, & in alijs ciuitatibus, ut quæque optime morata, ita diligentissime obseruantur. Lysandrum Lacedæmonium (cuius modò mentionem feci) dicere aiunt solitum: Lacedæmone esse honestissimum domicilium senectutis: nusquam enim tantum tribuitur ætati; nusquam est senectus honoratior. Quin etiam memoriæ proditum est, quum Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu venisset, in magno consensu locum ei à suis ciuibus nusquam datum: cum autem ad Lacedæmonios

** Concinnus.
Elogium.*

*πρὸς τὸν δῆμον
ὁ δ' ἴδω ἀστ-
ας δὲ πύχλας.*

*Apud Lacedæmonios,
honestissimum erat senectutis domicilium.*

* *Alias sessum.*
Athenienses
sciunt quæ
recta sunt,
sed facere
nolunt.

nios accessisset, qui, cum legati essent, in loco certo confederant, consurrexisse omnes illi dicuntur, & senem illum *sessum recepisse. Quibus cum à cuncto confesso plausus esset multiplex datus, dixisse ex his quendam, Athenienses scire, quæ recta essent, sed facere nolle. Multa in nostro collegio præclara sunt, sed hoc, de quo agimus in primis, quòd, ut quisque ætate antecellit, ita sententiæ principatum tenet. Neque enim solum honore antecedentibus, sed ijs etiã, qui cum imperio sunt, maiores natu Augures anteponuntur. Quæ sunt igitur voluptates corporis cum authoritatis præmijs comparandæ? quibus qui splendide vti sunt, ij mihi videntur fabulam ætatis peregisse; nec, tanquã inexercitati histriones, in extremo actu corruisse. At sunt morosi, & anxij, & iracundi, & difficiles senes; si quærimus, etiam avari. Sed hæc morum vitia sunt, non senectutis. At morositas tamen, & ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excusationis, non illius quidem iuste, sed quæ probari posse videtur. Contemni se putant, despici, illudi: præterea in fragili corpore odiosa omnis offensio est, quæ tamen omnia dulciora fiunt & bonis moribus, & artibus: idque tum in vita, tum in scenã intelligi potest ex ijs fratribus, qui in Adelphis sunt: quanto in altero duritas, in altero comitas? Sic se res habent. Ut enim non omne vinum, sic non omnis ætas vetustate coarcescit. Seueritatem in senectute probo, sed eam (sicut alia) modicam: acerbiteratem nullo modo. Auaritia verò senilis quid sibi velit, non intelligo: potest enim quicquam esse absurdius, quàm, quò minus viæ restat, eo plus viatici quærere?

Quarta restat causa, quæ maximè angere, atque sollicitam habere nostram ætatem videtur. Appropinquatio mortis, quæ certè à senectute non potest

test longè abesse. O miserum senem, qui mortem contemnendam esse in tam longa ætate non viderit ! quæ aut planè negligenda est, si omninò extinguit animum : aut etiam appetenda, si aliquò cum deducit, ubi sit futurus æternus. Atqui tertium certè nihil inueniri potest. Quid igitur timeam, si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum ? Quanquam quis est tam stultus (quamvis sit adolescens) cui sit exploratum, se ad vesperum esse victurum ? Quinetiam ætas illa multo plures, quàm nostra, mortis casus habet. Faciliùs in morbos incidunt adolescentes, grauiùs ægrotant, tristiùs curantur. Itaque pauci veniunt ad senectutem : quod nisi ita accideret, meliùs, & prudentiùs viueretur. Mens enim, & ratio, & consilium in senibus est, qui si nulli fuissent, nullæ omnino ciuitates essent. Sed redeo ad mortem impendentem. Quod illud est crimen senectutis, cum illud videatis cum adolescentia esse commune ? Sensi ego tum in optimo filio meo, tum, in expectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem esse communem. At sperat adolescens, diu se victurum : quod sperare idem senex non potest. Insipienter sperat. Quid enim est stultius, quàm incerta pro certis habere, falsa pro veris ? At senex nec quod speret, habet quidem. At est eò melior cõditione, quàm adolescens ; cum id quod sperat ille, hic iam assecutus est. Ille vult diu viuere : hic diu vixit. Quanquam (ô Dij boni) quid est in hominis vita diu ? Da enim supremum tempus : expectemus Tartessiorum regis ætatem : fuit enim (vt scriptum video) Argantonius quidam Gadibus, qui octoginta regnavit annos, centum & viginti vixit. Sed mihi ne diuturnum quidem quicquam videtur, in quo est aliquid extremum : cum enim id aduenerit, tunc illud, quod præterijt, effluxit : tantum

Senectutem hoc miseram non esse, quòd haud procul ab sit à morte.

Hip. Aphor. Seniores iuuenibus ut plurimum ægrotant minus.

Omni ætati mortem esse communem.

Melior senis quàm adolescentis cõditio.

Tartessiorum rex.

tantum remanet, quod virtute, & rectè factis sis consecutus. Horæ quidem cedunt, & dies, menses, & anni, nec præteritum tempus vnquam reuertitur, nec, quid sequatur, sciri potest. Quod cuique temporis ad viuendum datur, eo debet contentus esse. Neque enim histrioni, vt placeat, peragenda est fabula; modò, in quocunque fuerit actû, probetur: *Veniendum.* nec sapienti vsque ad Plaudite, * viuendum. Breue enim tempus ætatis fatis est longum ad benè honesteque viuendum. Sin processeris longius, non magis dolendum est, quàm agricolæ dolent, præterita verni temporis suauitate, æstatè, autumnûmque venisse. Ver enim tanquam adolescentiam significat, ostenditq; fructos futuros: reliqua tempora de metendis fructibus, aut percipiendis accommodata sunt. Fructus autè senectutis est, (vt sæpè dixi) antè partorum bonorum memoria, & copia. Omnia verò, quæ secundum naturam fiunt, sunt habenda in bonis. Quid est autem tam secundum naturā, quàm senibus emori? quod idem contingit adolescentibus aduersante & repugnante natura. Itaque adolescentes mori sic mihi videntur, vt cùm aquæ multitudine vis flammæ opprimitur: senes autem, sicut sua sponte, nulla adhibita vi, consumptis ignis extinguitur. Et quasi poma ex arboribus, si cruda sunt, vi auelluntur; si matura & cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis aufert; senibus maturitas. Quæ mihi quidē tam iucunda est, vt quò propius ad mortem accedam, eò citius quasi terrā videar videre, aliquandòq; in Portū ex longa nauigatione esse venturus. Omnium ætatū certus est terminus; senectutis autem nullus certus est terminus; recteq; in ea viuitur, quoad munus officij exequi & tueri possis, & tamen mortem contemnere. Ex quo fit, vt animosior etiam senectus sit, quàm adolescentia, & fortior.

Hoc

Quæ secundum naturam.

Adolescentis acerba, senis vero, matura mori.
Nota.

Hoc est illud, quod Pisistrato tyranno à Solòne responsum est: quum illi quærenti, Qua tandem speretis, sibi tam audacter obliteret: respondisse dicitur, Senectute. Sed viuendi finis est optimus, cum, integra mente, cæterisque sensibus, opus ipsa suum, eadem, quæ coagmentauit, Natura dissoluit. Vt enim nauem, vt ædificiũ idem destruit facillimè, qui construxit: sic hominem eadem optimè, quæ conglutinauit, Natura dissoluit. Nam omnis conglutinatiō recens, ægrè: inueterata, facillè deuellitur. Ita fit, vt illud breue vitæ reliquum, nec audè appetendum senibus, nec sine causa deſerendum sit. Vetatq; Pythagoras, iniussu Imperatoris, id est, Dei, de presidio, & statione vitæ decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum, lamentisque vacare. Vult se charum, credo, suis esse. Sed haud scio, ap̃ melius Ennius:

Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletis

Faxit; cur? Volo viuus per ora virum.

Non esse lugendam mortem censet quam immortalitas consequatur. Iam, sensus moriendi si aliquis esse potest, is ad exiguum tempus durat, præsertim seni: Post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. Sed hoc meditatum ab adulescentia debet esse, mortem vt negligamus: sine qua meditatione tranquillo esse animo nemo potest. Moriendum enim certè est, & id incertum, an eo ipso die. Mortem igitur omnibus horis impendentem timens, quis possit animo consistere? De qua non ita longa disputatione opus esse videtur, cum recorder non solum L. Brutum, qui in liberanda patria est interfectus: non duos Decios, qui ad voluntariam mortem cursum equorum incitauerunt: non M. Attilium, qui ad supplicium est profectus, vt fidem hosti datam conseruaret: non duos Scipiones, qui iter Pœnis vel

Solonis responsum.

Solonis elogium extat apud Plutarchum. Enij versus.

Non est lugenda mors, quam non mortis iræ consequitur.

Qui propa-
tia mortui
sint.

Varia æta-
tum studia,
Ætas media.

Vita vera.

Quare ani-
mus immor-
talis in cor-
pora huma-
na infusus
sit.

corporibus suis obstruere voluerunt : non auum tu-
um L. Paulum , qui morte sua luit collegæ in Can-
nensi ignominia temeritatem ; non M. Marcellum ,
cuius interitum nē crudelissimus quidem hostis ho-
nore sepulturæ carere passus est : sed legiones qui-
dem nostras (quod scripsi in Originibus) in eum
locum sæpe profectas alacri animo , & erecto , vnde
se nunquam redituras arbitrarentur. Quod igitur a-
dolescentes , & ij quidem non solum indocti , sed eti-
am rustici contemnunt , id docti senes extimescent ?
omnino (vt mihi quidem videtur) rerum omnium
fatietas , vitæ facit satietatem. Sunt pueritiæ certa
studia : num igitur ea desiderant adolescentes ? Sunt
& incuntis adolescentiæ : num ea iam cōstans requi-
rit ætas , quæ dicitur media ? Sunt etiam huius ætatis :
ne ea quidem in senectute quærentur. Sunt autem
extrema quædam studia senectutis : ergo vt superio-
rum ætatum studia occidunt , sic occidunt etiam se-
nectutis. Quod cum euenit , fatietas vitæ tempus
maturum mortis affert. Equidem non video , cur ,
quid ipse sentiam de morte , non audeam dicere vo-
bis : quod eò melius cernere mihi videor , quò ab ea
propius absūm. Ego vestros patres , P. Scipio , tūque
C. Leli , viros clarissimos , mihiq ; amicissimos , viuere
arbitror , & eam quidem vitam , quæ est sola vita no-
minanda. Nam dum sumus in his inclusi compagi-
bus corporis , munere quodam necessitatis , & graui
opere perfungimur. Est enim animus cœlestis ex al-
tissimo domicilio depressus , & quasi demersus in
terram , locum diuinæ naturæ , æternitatique contrari-
um. Sed credo Deos immortales sparsisse animos in
corpora humana , vt essent , qui terras tuerentur ,
quique cœlestium ordinem contemplantes , imi-
tarentur eum , vitæ modo atque constantia. Nec
me solum ratio , ac disputatio impulit , vt ita crederē ,
sed

sed nobilitas etiam summorum Philosophorum, & authoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoriscosque, incolas bene nostros, (qui essent Italici Philosophi quondam nominati) nunquam dubitasse, quin ex vniuersa mente diuina delibatos animos haberemus. Demonstrabantur mihi præterea, quæ Socrates supremo vitæ die de immortalitate animorum disseruisset, is, qui esset sapientissimus oraculo Apollinis iudicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio; cum tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præteritorum, futurorumque; prudentia, tot artes, tantæ scientiæ, tot inuenta, non posse eam naturam, quæ res eas contineat, esse mortalem: cumque animus semper agitetur, nec principium motus habeat, quia ipse se moueat, nec finem quidem habiturum esse motus, quia nunquam se ipse sit relicturus. Et, cum simplex animi natura esset, neque haberet in se quicquā admixtū, dispar sui, atque dissimile, non posse eū diuidi: quod si non possit, non posse interire. Magnōque esse argumento, homines scire pleraque antequam nati sint, quod iam pueri, cum artes difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tum primum accipere videantur, sed reminisci & recordari. Hæc Platonis sunt ferè. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus maior hæc dicit: Nolite arbitrari, o mihi charissimi filij, me cum à vobis discessero, nusquam, aut nullum fore, nec enim, dum eram vobiscum, animum meū videbatis; sed, eū esse in hoc corpore, ex his rebus, quas gerebam, intelligebatis. Eundē igitur esse creditote, etiamsi nullum videbitis. Nec verò clarorum virorum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quo diutius memoriam sui teneremus. Mihi quidem nunquam persuaderi potuit, animos, dum in corporibus essent,

Animorum
immortalitas
probat.

Platonis.

Verba Cyl-
morientis,
oſtauo Pz-
diz, apud
Xenophon-
tem.

morta-

Nihil tam
morti simile,
quàm som-
nus.

mortalibus, viuere : cum exissent ex ijs, emori : nec
verò tum animum esse insipientem, cum ex insipienti
corpore euasisset : sed cum omni admixtione cor-
poris liberatus, purus, & integer esse cœpisset, tum
esse sapientem. Atque etiam, cum hominis natura
morte dissoluitur, cæterarum rerum, perspicuum est,
quò quæque discedant : abeunt enim illuc omnia,
vnde orta sunt ; animus autem solus nec, cum adest,
nec, cum discedit, apparet. Iam verò, videtis nihil
morti tam esse simile, quàm somnum. Atqui dormi-
entium animi maximè declarant diuinitatem suam :
multa enim, cum remissi, & liberi sunt, futura pro-
spiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri sint, cum
se planè corporis vinculis relaxauerint. Quare, si hæc
ita sint, sic me colite, inquit, vt Deū : sin vna interitu-
rus est animus cū corpore, vos tamē Deos verentes,
qui hanc omnem pulchritudinē tuentur, & regunt,
memoriam nostri piè, inuiolatèque seruabitis. Cy-
rus quidem hæc moriens : Nos (si placet) nostra vi-
deamus. Nemo vnquam mihi, Scipio, persuadebit,
aut patrem tuum Paulum, aut duos auos, Paulum &
Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut
multos præstantes viros, quos enumerare necesse
non est, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis me-
moriam pertinerent ; nisi animo cernerent, posteri-
tatem ad se pertinere posse. An censēs (vt de me ip-
so aliquid more senum gloriè) me tantos labores
diurnos, nocturnosque domi, militiæque susceptu-
rum fuisse, si ijsdem finibus gloriam meam, quibus
vitam, essem terminaturus ? Nonne melius multò
fuiſſet otiosam ætatem, & quietā, sine vllō labore, &
contentione, traducere ? Sed nescio quomodo ani-
mus erigens se, posteritatem semper ita prospicie-
bat, quasi, cum excessisset è vita, tum denique victu-
rus esset, quod quidem ni ita se haberet, vt animi
immor-

immortales essent, haud optimi cuiusque animus maximè ad immortalē gloriam niteretur. Quid? quod sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? Nonne vobis videtur animus is, qui plus cernat, & longius, videre se ad meliora proficisci: ille autem, cuius obtusior sit acies, non videre? Equidem efferror studio patres vestros (quos colui & dilexi) videndi. Neque eos verò solum convenire * aueo, quos ipse cognoui: sed illos etiam, de quibus audiui, & legi, & ipse conscripsi. Quid quidem me proficiscentem haud sanè quis facile retraxerit, neue tanquā * Peliam recoxerit. Quod si quis Deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repuerescam, & in cunis vagiam, valde reculem: nec verò velim, quasi de cursu spatio, à calcè ad carceres reuocari. Quid enim habet vita commodi? quid non potiùs laboris? Sed habeat sane, habet: certè tamen aut satietatem, aut modum. Non libe enim mihi deplorare vitam, quod multi, & hi docti sæpe fecerunt. Nec me vixisse pœnitet: quoriam ita vixi, ut frustra me natum non existimem: & ex vita ista discedo, tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo, commorandi enim datura diuersorium nobis, non habitandi, dedit. O præclarum diè, cū ad illud diuinorū amicorū consilium, cœtūque proficiscar, & cum ex hac turba, & colluione discedam! proficiscor enim non ad eos solum viros, de quibus ante dixi, sed etiam ad Catonem meum, quo nemo vir melior natus est, nemo pietate præstantior: cuius à me corpus crematum est, quod contra decuit, ab illo meum. Animus verò non me deferens, sed respectans, in ea profectò loca discessit, quod mihi ipse cernebat esse veniendum. Quem ego meum casum fortiter ferre visus sum; non quod æquo animo ferrem, sed me ipse consolabar: existimans

Stulti iniquo
animo mor-
tem ferunt
sapientes ve-
rò æqui-
simo.

* Laurentius
Valla cap. 9 8
lib 5 legit
habeo, atque
ita legisse
videtur
Theodo.
Gaza.

* Prouerbiū:
al
Piliam re-
coxerit.
Sic vixit Ca-
to, ut frustra
se natum nō
existimet.
Commoran-
di, non habi-
tandi diuer-
sorium ha-
bemus.

existimans non longinquum inter nos digressum, & discessum fore. His mihi rebus, Scipio, (id enim te cum Lælio ad mirari solere dixisti) levis est senectus, nec solum non molesta, sed etiam iucunda. Quod si in hoc erro, quod animos hominum immortales esse credam; libenter erro: nec mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo, extorqueri volo: sin mortuus (vt quidam minuti philosophi censent) nihil sentiam; non vereor, ne hunc errorem meum mortui Philosophi irrideant. Quod si non sumus immortales futuri, tamen, extingui homini suo tempore, optabile est. Nam habet natura, vt aliarum omnium rerum, sic viuendi modum. Senectus autem peractio ætatis est, tanquam fabulæ; cuius defatigationem fugere debemus, præsertim adiuncta satietate. Habui hæc de senectute, quæ dicerem: ad quam vtinam perueniatis, vt ea, quæ ex me audistis, re experti probare possitis.

Senectus
peractio æ-
tatis,

M. T. CICERONIS DE SE-
NECTUTE FINIS.

M. T.

M. T. CICERONIS PARADOXA, AD MARCVM BRVTVM.

Nimaduerti, Brute, sepe Catonem auunculum tuum, cum in Senatu sententiam diceret, locos graues ex Philosophia tractare, abhorrentes ab hoc vsu forensi, & publico: sed dicendo consequi tamen, vt illa etiam populo probabilia viderentur. Quod eò maius est illi, quàm aut tibi, aut nobis; quia nos ea Philosophia plus vtimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multum discrepant ab opinione populari. Cato autẽ, perfectus (mea sententia) Stoicus, & ea sentit, quæ non sanè probantur in vulgus: & in ea est heresi, quæ nulum sequitur florem orationis, neque dilatat argumentum, sed minutis interrogatiunculis, & quasi punctis, quod proposuit, efficit. Sed nihil est tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tam horridum, tam incultum, quod non splendeat oratione, & tanquam excolatur. Quod cum ita putarem, feci etiam audaciùs, quàm ille ipse, de quo loquor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de Continentia, de Morte, de omni laude Virtutis, de Dijs immortalibus, de Charitate patriæ, Stoicè solet, nullis oratorijs ornaments adhibitis, dicere. Ego autem illa ipsa, quæ vix in gymnasijs, & in otio Stoici probant, ludens conieci in communes locos. Quæ quia sunt admirabilia, contraque opinionem omnium, ab ipsis etiam *παράδοξα* appellantur: tentare volui, possentne proferri in lucem, id est, in forum, & ita dici, vt probarentur: an alia quædam

Paradoxa,
id est, præter
opinionem.

quædam esset erudita, alia popularis oratio. Eòque scripsi libentius, quod mihi ista *προποθέα* quæ appellantur, maxime videntur esse Socratica, longèque verissima. Accipies igitur hoc paruum opusculum, lucubratum his iam contractionibus noctibus: quoniam illud maiorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit. Degustabis & hoc genus exercitationum mearum, quibus uti consuevi, cum ea, quæ dicuntur in scholis *δυνατά*, ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in apertum ut proferas, nihil postulo: non enim est tale, ut in arce poni possit, quasi illa * Minerva Phidiae: tale tamen est, ut ex eadem officina exisse appareat.

* Ex eboræ
Plin. l. 34.
cap. 8.

Ὁπρὸς τοὺς ἀγαθούς, τὸ καλόν: id est,

Quod solum bonum, honestum.

Pecunia &
id genus non
est in bonis
commune-
randa.

Vereor, ne cui vestrum ex Stoicorum hominum disputationibus, non ex meo sensu, deprompta hac videatur oratio. Dicam tamen, quod sentio, & dicam brevius, quam res tanta dici possit. Nunquam mehercule ego neque pecunias istorum, neque recta magnificæ, neque opes, neque imperia, neque eas, quibus maxime adstricti sunt, voluptates, in bonis rebus, aut expetendis, esse numerandas duxi: quippe cum viderem, homines rebus his circumfluentes, ea tamen desiderare maxime, quibus abundarent. Neque enim unquam expletur, nec satiatur cupiditatis sitis: neque ea solum, quæ habent, libidine augendi cruciantur, sed etiam amittendi metu. In quo equidem continentissimorum hominum, maiorum nostrorum, sæpe requiro prudentiam, qui hæc imbecilla, & commutabilia, pecuniæ membra, solo verbo, Borra purauerunt appellanda; cum re, ac factis longè aliter iudicauissent. Potest ne bonum cuiquam malo esse? aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse non bonus? Atqui ista omnia talia

ut etiam improbi habeant, & ob sint probis. Quamobrem, licet irrideat, si quis vult: plus apud me tamen vera ratio valebit, quam vulgi opinio. Neq; ego vnquam illum bona perdidisse dicam, si quis pecus, aut supellectilem amiserit. Nec non sæpe laudabo sapientem illum, Biantem, ut opinor, qui enumeratur inter septem sapientes. Cuius cum patriam Prienem cepisset hostis; cæteri que ita fugerent, ut multa de suis rebus secum asportarent: cum esset admonitus à quodam, ut idem ipse faceret: Ego verò, inquit, facio; nam omnia mea mecum porto. Ille hæc ludibria fortunæ, ne sua qui'em putauit, quæ nos appellamus etiam Bona. Quid est igitur, quæret aliquis, Bonum? si quid rectè fit, & honestè & cum virtute, id benè fieri, & rectè dicitur: &, quod rectum & honestum, & cum virtute est, id solum opinor Bonum. Sed hæc videri possunt obsecratoria, cum sine appositione exemplorum lentius disputantur: vita, atque factis illustranda sunt summorum virorum hæc, quæ verbis subtiliùs, quàm satis est, disputari videntur. Quæro enim à vobis, num vllam cogitationem habuisse videantur ij, qui hanc Rempublicam tam præclare fundatam nobis reliquerunt, aut auri, aut argenti ad auaritiam, aut a nocentatum ad delationem, aut supellectilis ad delicias, aut epularum ad voluptates? Ponite ante oculos vnumquemque regum; vultis, incipiam à Romulo? vultis, post liberam ciuitatem ab ijs ipsis, qui liberauerunt eam? Quibus tandem gradibus Romulus ascendit in cœlum? in fine, quæ isti bona appellat? an rebus gestis atque virtutibus? Quid autem Numa Pompilius? minùsne gratas Dijs immortalibus capedines, ac fictiles vrulas fuisse, quàm delicatas aliorum pateras arbitramur? Omitto reliquos: sunt enim omnes pares inter se, præter Tarquinium Superbum. Bru-

Epiphonema, quo concludit Biantis sententiam.

Pulchra distributio.

Inductione probat diuitias à veteribus Romanis non habitas in alio bonorum.

Enumeratio
vehemens &
copiosa.

* Alias, An
putabimus
quenquam
horum cogi-
tasse quie-
quam in vita
sibi expe-
tendum.
Permissio a-
marulenta.

Voluptas
non est sum-
mum bo-
num.

tum verò si quis roget, quid egerit in patria liberan-
da: si quis item reliquos eiusdem consilij socios, quid
spectauerint, quid sequuti sint: num quis existat, cui
voluptas, cui diuitiæ, cui denique, præter officium
fortis, & magni viri, quicquam aliud propositum fu-
isse videatur? Quæ res ad necem Porcennæ Q. Mu-
tium impulit, sine vlla spe salutis suæ? Quæ vis Ho-
ratiæ Coclitæ contra omnes hostium copias te-
nuit in ponte solum? Quæ vis patrem Decium, quæ
filium deuouit, ac immisit in armatas hostium copi-
as? Quid continentia C. Fabricij? Quid tenuitas
victus M. Curij sequebatur? Quid duo propugna-
cula belli Punici C. & P. Scipiones, qui Carthagi-
nensium aduentum corporibus suis intercludendum
putauerunt? * Quid Africanus minor? quid maior?
Quid inter horum ætates interiectus Cato? Quid
innumerabiles alij? Nam domesticis exemplis a-
bundamus. * An cogitasse quicquam putamus in vi-
ta sibi expetendum, nisi quod laudabile esse & præ-
clarum videretur? veniant igitur irrisores huius o-
rationis, ac sententiæ: & iam vel ipsi iudicent, vtrum
se horum alicuius, qui marmoreis tectis, ebore, & au-
ro fulgentibus, qui signis, qui tabulis, qui cælato
auro & argento, qui Corinthijs operibus abundant;
an C. Fabricij, qui nihil eorum habuit, nihil habere
voluit, similes esse malint? Atque hæc quidem,
quæ modò huc, modò illuc transferuntur, facilè
adduci solent, vt in rebus bonis esse negent: illud
tamen arctè tenent, accuratèque defendunt, volup-
tatem esse summum Bonum. Quæ quidem mihi vox
pecudum videtur esse, non hominum. Tu, cum tibi,
siue Deus, siue mater (vt ita dicam) rerum omni-
um Natura dederit animum, quo nihil est præstanti-
us, neque diuinius; sic te ipse abiicies, atque proster-
nes, vt nihil inter te, atque inter quadrupedem
putes

putes interesse? Quicquāne bonum est, quod non eum, qui possidet, meliorem facit? ut enim quisque est maximè boni particeps, ita & laudabilis maximè: neque est ullum bonum, de quo non is, qui id habet, honestè possit gloriari. Quid autem est horum in voluptate? Meliorem ne efficit, aut laudabiliorem virum? an quisquam in potiundis voluptatibus gloria se & prædicatione * effert? Atqui si voluptas (quæ plurimorum patrocinijs defenditur) in rebus bonis habenda non est, eaque, quo est maior, eo magis mentem è sua sede, & statu dimouet: profectò, nihil est aliud bene, & beatè viuere, nisi honestè & rectè viuere.

Repugnat bono, meliorem non facere. Assumptio argumentationis.

* Extollit

Conclusio.

* *Ὁτι ἀνταρὰς ἡ ἀρετὴ τοῖς ἐὺδαιμονίῳ· id est,
Quòd se ipsa contenta virtus ad beatè viuendum.*

Nec verò ego M. Regulum ærumnosum, nec infelicem, nec miserum vnquam putaui. Non enim magnitudo animi eius cruciatur à Pœnis, non grauitas, non fides, non constantia, non vlla virtus, non denique animus ipse; qui, tot virtutum præsidio munitus, tantòque comitatu circumseptus, cùm corpus eius * caperetur, * capi certè ipse non potuit. C. verò Marium vidimus, qui mihi secundis in rebus vnus ex fortunatis hominibus: in aduersis vnus ex summis viris videbatur: quo beatius esse mortali nihil potest. Nescis, insāne, nescis, quantas vires virtus habeat; nomen tantum virtutis vsurpas, quid ipsa valeat, ignoras. Nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex sese, quique in se vno sua ponit omnia. Cuius autem spes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna; huic nihil potest esse certi, nihilque quod exploratum habeat permanfurum sibi, ne vnum quidem diem. Eum tu hominem terreto, si quem eris nactus istiusmodi, mortis, aut exilij minis: mihi verò quic-

Inductio à loco coniugatorum.

* Carperetur.
* Carpi.

Probat nec
mortem, nec
exilium ma-
la esse.

quid acciderit in tam ingrata ciuitate, ne recusanti quidem euenerit, non modò non repugnant. Quid enim ego laboraui, aut quid egi, aut in quo euigila-
uerunt curæ & cogitationes n.æ? Siquidem nihil peperi tale, nihil cōsecutus sum, vt in eo statu essem; quem neque fortunæ temeritas, neque inimicorum labefactaret iniuria. Mortemne mihi minitaris, vt cinnino ab hominibus: an exilium, vt ab improbis demigrandum sit? Mors terribilis est ijs, quorum cum vita omnia extinguuntur; non ijs, quorum laus emori non potest: exilium autem terribile ijs, quibus quasi circumscriptus est habitandi locus; non ijs, qui omnem orbem terrarum vnam vibem esse ducunt. Te miseriæ, te ærumnæ premunt omnes, qui te beatum, qui te florentem putas: tuæ libidines te torquent: tu dies, noctesque cruciaris; cui nec satis est, quod est; & id ipsum, quod habes, ne non diuturnum sit futurum, times. Te conscientie stimulant maleficiorum tuorum: te metus exanimat iudiciorum, atque legum. Quocunque aspexisti, vt furie, sic tuæ tibi occurrunt iniuriæ, quæ te respirare non sinunt. Quamobrem vt improbo, & stulto, & inerti nemini bene esse potest: sic bonus vir, & sapiens, & fortis miser esse non potest. Nec verò, cuius virtus, morésque laudandi sunt, eius non laudanda vita est: neque porrò fugienda vita est, quæ laudanda est: Esset autem fugienda, si esset misera. Quamobrem, quicquid est laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendum videri debet.

Ὅτι οἷα τα εὐμαρτύρητα: id est,

Equalia esse peccata.

PARUA, inquit, res est, atqui magna culpa. Nec enim peccata rerum euentu, sed vitij hominum metienda sunt. In quo peccatur, id potest aliud alio maius esse, aut minus: ipsi quidem illud, peccare, quoquo

quoquò te verteris, vnum est. Auri nauem euertat gubernator, an palcæ; in re aliquantum, in gubernatoris inscizia nihil interest. Lapsa est alicuius libido in muliere ignota, dolor ad pauciores pertinet, quàm si etiam petulans fuisset in aliqua generosa, ac nobili virgine: peccauit verò nihilominus: siquidem, est peccare, tanquam transilire lineas. Quod cum feceris, culpa commissæ est: quàm longè progrediare, cùm semel transieris, ad augendam transeundi culpam nihil pertinet. Peccare certè licet nemini. Quod autem non licet, id hoc vno tenetur, si arguitur non licere. Id siquidem nec maius, nec minus vniquam fieri potest: quoniam in eo est, peccatum, si non licuit; Quod semper vnum; & idem est: quæ ex eo peccato nascuntur, æqualia sint oportet. Quod si virtutes pares sunt inter se, paria esse etiam vitia necesse est. Atqui pares esse virtutes, nec bono viro meliorem, nec temperante temperantiorem, nec forti fortiozem, nec sapiente sapientiozem posse fieri, facilimè potest perspicui. An virum bonum dices, qui depositum nullo teste, cùm lucrari impune posset, auri pondo decem reddiderit, si idem in decem millibus pondo auri non idem fecerit? Aut temperantem eum, qui se in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? Vna virtus est consentiens cum ratione, & perpetua constantia. Nihil huic addi potest, quomagis virtus sit: nihil deimi, vt virtutis nomen relinquatur. Etenim si benè facta, rectè facta sunt, & nihil recto rectius est: certè nec bono quidè melius quicquam inueniri potest. Sequitur igitur, vt etiam vitia sint paria: siquidem prauitates animi rectè vitia dicuntur. Atqui, quoniam pares virtutes sunt; rectè etiam facta, quando à virtutibus profiscuntur, paria esse debent. Itémque peccata, quoniam ex vitijs manant, sint æqualia necesse

Æqualia
peccata.

Declarant
exempla,
quæ à specu-
ebus sumun-
tur per indu-
ctionem.
Similitudo.
Argumenta-
tio ex vi de-
finitionis.

Epiphono-
ma.

Approbatio,
ex coniuga-
tis.

est. A Philosophis, inquis, ista sumis. Metuebam, ne à lenonibus, diceres. Socrates disputabat isto modo. Bene hercule narras: nam, istum doctum, & sapientem vinum fuisse, memoriae traditum est. Sed tamen quero ex te (quando verbis inter nos contendimus, non pugnis) virum potius de bonis est querendum, quid baiuli, atque operarii, an quid homines doctissimi senserint? presertim cum hac sententia non modò vereor, sed ne vtilior quidem hominum vitæ reperiri vlla possit. **Quæ vis est enim, quæ magis arceat homines ab omni improbitate, quam si senserint, nullum in delictis esse discrimen? & æquè peccare se, si priuatis, ac si magistratibus manus inferant? quameunque in domum stuprum intulerint, eandem esse labem libidinis? Nihilne igitur interest** (nam hoc dicet aliquis) **patrem quis necet, an seruū? Nuda ista si ponas, iudicari, qualia sint, non facile possunt. Patrem vita priuari, si per se scelus est; Saguntini, qui parentes suos liberos emori, quam seruos viuere, maluerunt, parricidæ fuerunt. Ergo & parenti nonnunquam adimi vita sinè scelere potest; & seruo sæpè, sinè iniuria non potest. Causa igitur hæc, non natura, distinguit: quæ quando alteri accessit, id fit propensius: si vtrique adiuncta sit, paria fiant necesse est. Illud tamen interest, quod in seruo necando, si id sit iniuria, semel peccatur: in patris vita violanda, multa peccantur. Violatur is, qui procreauit; is qui aluit; is qui erudiuit; is, qui in sede, ac domo, atque in Repub. collocauit. Multitudine peccatorum præstat, eoque pœna maiore dignus est. Sed nos in vita, non quæ cuique peccato pœna sit, sed quantum cuique liceat, spectare debemus. Quicquid non oportet, scelus esse: quicquid non licet, nefas putare debemus. Etiamne in minimis rebus? Etiam. Siquidem rerum modum fingere**
 non

Ab exem-
plo.

Exemplum
à minore,

non possumus, animorum tenere possumus. Histrion si paulò se mouit extrà numerum, aut si versus pronunciatus est syllaba vna breuior aut longior, exhibetur; & exploditur: in vita, quæ omni gestu moderatior, omni versu aptior esse debet, vt in syllaba, te peccare dices? Poetam non audio in nugis; in vitæ societate audiam ciuem, digitis peccata dimetientē suā? quæ si visā sint breuiora, leuiora qui possint videri? cum, quicquid peccatur, perturbatione peccatur rationis, atque ordinis; perturbata autem semel ratione, & ordine, nihil possit addi, quo magis peccari posse videatur.

*Ὅτι πάντες μωροὶ καὶ ἰσχυροί, id est,
Omnes stultos insanire.*

EGO verò te non stultum, vt sæpe; non improbum, vt semper; sed dementem, & insanum* rebus* ad dicam necessarijs. Sapientis animus magnitudine consilij, tolerantia rerum humanarum, contemptione fortunæ, virtutibus denique omnibus, vt moribus, septus: vincetur, & expugnabitur, qui nec ciuitate quidem pelli potest? Quæ est enim ciuitas? Omnisne conuentus ferorum, & immanium? Omnisne etiam fugitiuorum, ac latronum congregata vnum in locum multitudo? Certè negabis. Num igitur erat illa tum ciuitas, cùm leges in ea nihil valebant; cùm iudicia iacebant; cùm mos patrius occiderat; cùm, ferro pulsus magistratibus, Senatus nomen in Repub. non erat? Prædonum ille concursus, & te duce latrocinium in foro constitutum, & reliquæ coniurationis, à Catalinæ furijs ad tuum scelus, furorēque conuersæ, num ciuitas erat? Itaque pulsus ego ciuitate non sum, quæ tum nulla erat: accersitus in ciuitatem sum, cum esset in Republica Consul, qui tum nullus fuerat; esset Senatus, qui tum occiderat; esset consensus populi liberi; cū esset

Inuehitur in
P. Claudium.
Vide num
rationibus
sic legendū.
* Id est, probabo.

iuris, & æquitatis (quæ vincula sunt ciuitatis) repetita memoria. At vide, quàm ista tui latrocinij tela contempserim. Iactam, & immissam à se nefariam in me iniuriam semper duxi; peruenisse tamen ad me nunquam putavi: nisi fortè, cum parietes disturabas, aut cum tectis sceleratas faces inferebas, tunc meorum aliquid rure, aut deflagrare arbitrare. Nihil neque meum est, neque cuiusquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti potest. Si mihi eripuisses * diuinam animi mei constantiam, meas curas, vigilias, consilia, * quibus Resp. inuicta stat; si huius æterni beneficii immortalem memoriam deleuisses: multò etiam magis, si illam mentem, vnde hæc consilia manarunt, mihi eripuisses: tum ego accepisse me confiterer iniuriam. Sed si hæc nec fecisti, nec facere potuisti, reditum mihi gloriosum tua dedit iniuria, non exitum calamitosum. Ergo ego semper ciuis eram, & tum maxime, cum meam salutem Senatibus exteris nationibus, vt ciuis optimi, commendabat: tu me nunc quidem es ciuis, nisi fortè idem hostis, & ciuis esse potest. An tu ciuem ab hoste natura, ac loco, non animo, factisque distinguis? Cædem in foro fecisti; armatis latronibus templa tenuisti: priuatorum domos, ædésque sacras incendiisti. Cur hostis Spartacus, si tu ciuis? Potes autem esse tu ciuis, propter quem aliquando ciuitas non fuit? Et me exulem, tuo nomine, appellas, cum omnes meo discessu exulasse Rempub. putent? nunquàmne, homo amentissime, te circumspicies? nunquàmne, quid facias, considerabis, nec quid loquare? Nescis, exilium scelerum esse pœnam? meum illud iter, ob præclarissimas res à me ante gestas, esse susceptum? omnes scelerati atque impij, quorum tute duceim esse profiteris, quos leges exilio affici volunt, exules sunt, etiã si solū non mutarunt. An, quū omnes leges te exulē esse

* *Distur-*

meum.

* *Quibus te*
inuisissim
as Resp.

Conclusio à
contrario.

esse iubeant, non eris tu exul? Non appellatur inimicus, **QVI CVM TELO FVERIT?** ante Senatum tua sica deprehensa est: **QVI HOMINEM OCCIDERIT?** tu plurimos occidisti: **QVI INCENDIVM FECERIT?** aedes Nympharum manu tua deflagrârunt. **QVI TEMPLA DEORVM OCCVPAVERIT?** in foro etiam castra posuisti. Sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exul? Familiarissimus tuus Cornificius de te privilegium tulit, ut, si in opertum Bonæ Dæ accersisses, exulares. At, te id fecisse, etiam gloriari soles. Quomodo igitur tot legibus in exilium eiectus, nomen exulis non perhorrescis? Romæ sum, inquis. Et tu quidem in * operto fuisti. Non igitur ubi quisque erit, eius loci ius tenebit, si ibi cum legibus * esse non oportebit.

* *Οτι πάντες οἱ σοφοὶ ἐλεύθεροι, καὶ οἱ ἄσοφοι δούλοι: id est, Omnes sapientes liberos esse, & stultos omnes servos.*

LAudetur verò hic Imperator, aut etiam appellatur, aut hoc nomine dignus putetur. Quomodo? aut cui tandem hic libero imperabit, qui non potest cupiditatibus suis imperare? Refrænet primum libidines, spernat voluptates, iracundiam teneat, coerceat avaritiam, cæteras animi labe repellat: tum incipiat alijs imperare, cum ipse improbissimis dominis, dedecori, ac turpitudini, parere desierit. Dum quidem his obediet, non modo Imperator, sed liber habendus omnino non erit. Præclare enim est hoc usurpatum à doctissimis, quorum autoritate non vterer, si mihi apud aliquos agrestes hæc habenda esset oratio: cum verò apud prudentissimos loquar, quibus hæc inaudita non sunt; cur ego similem me, si quid in his studijs operæ posuerim, perdidisse? Dictum est igitur ab eruditissimis viris, nisi sapientem, liberum esse neminẽ. Quid est enim liber-

Argumentum à definitione exulit, & à legum autoritate.

Modius re-
pertus in
templo Bo-
næ Dæ.

* al. portu.
al. ponto.
* *Esse subie-*
ctum non op.

Irachitur in
M. Antoniũ.

Nemo liber
nisi sapiens.

tas? potestas viuēdi, vt velis. Quis igitur viuit, vt vult, nisi profectò qui recta sequitur? qui gaudet officio, cui viuēdi via considerata, atq; prouisa est; qui legibus quidem non propter metum parēt, sed eas sequitur, atque colit, quia id salutare maximè esse iudicat: qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique nisi libenter, ac liberè; cuius omnia consilia, resque omnes, quas gerit, ab ipso proficiuntur, eodémque referuntur: nec est vlla res, quæ plus apud eum polleat, quàm ipsius voluntas, atque iudicium? Cui quidem etiam (quæ vim habere maximam dicitur) Fortuna ipsa cedit; quæ, sicut sapiens poeta dixit, Suis cuique fingitur moribus. Soli igitur hoc contingit sapienti, vt nihil faciat inuitus, nihil dolens, nihil coactus. Quod etsi, ita esse, pluribus verbis differendum est: illud tamen * breui consistendum est, nisi qui ita sit affectus, esse liberum neminem. Igitur omnes improbi, serui. Nec hoc tā re est, quàm dictu, inopinatum, atque mirabile. Non enim ita dicunt eos esse seruos, vt mancipia, quæ sunt dominorum facta nexu, aut aliquo iure ciuili: sed si seruitus sit, sicut est, obedientia fracti animi, & abiecti, & arbitrio carentis suo; quis neget omnes leues, omnes cupidos, omnes denique improbos esse seruos? An ille mihi liber videatur, cui mulier imperat? cui leges imponit, præscribit, iubet, vetat, quod videtur? qui nihil imperanti negare potest, nihil recusare audet? poscit, dandum est: vocat, veniendum: eiicit, abeundum: minatur, extimescendum? Ego verò istum nō modò seruum, sed nequissimum seruum, etiamsi in amplissima familia natus sit, appellandum puto. Atque, vt in magna familia seruorum, sunt alij lautiores (vt sibi videntur) sed tamen serui, Atrienenses topiarij: pari stultitia sunt, quos signa, quos tabulæ, quos cælatum argentum, quos Corinthia opera,

* Breui consi-
stendum est.

Epithonema
quo claudit
sententiam.
Similitudo.

opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant. At sumus, inquit, principes ciuitatis. Vos verò ne conseruorum quidem vestrorum principes estis. Sed, vt in familia, qui tractant ista, qui tergunt, qui vngunt, qui verrunt, qui spargunt, non honestissimum locum seruitutis tenent: sic in ciuitate, qui se istarum rerū cupiditatibus dediderunt, ipsius ciuitatis locum penè infimum obtinent. Magna, inquis, bella gessi: magnis imperijs, & provincijs præfui: gere igitur animum laude dignum. * Echionis tabula te stupidum detinet, aut signum aliquod Polycleti, omitto, vnde sustuleris, & quomodo habeas: intuentem te, admirantem, clamores tollentem cum video, seruum te esse ineptiarum omnium iudico. Nonne igitur sunt illa festiua? Sunt: nam nos quoque oculos eruditos habemus. Sed, obsecro te, ita venusta habeantur ista, non vt vincula virorum sint, sed vt oblectamenta puerorum. Quid enim censēs? si L. Mummius aliquem istorum videret matellionem Corinthium cupidissimè tractantem, cum ipsa totā Corinthum contempsisset, vtrum illum ciuē excellentem, an Atriensem seruum diligentē putaret? Reuiiscat M. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa, ac domo nihil splendidum, nihil ornatū fuit, præter ipsos; & videat aliquē, summis populi beneficijs vsum, barbatulos mululos * exceptantem de piscina, & pertractantem, & murgnarum copia gloriantem: nonne hunc hominem ita seruum iudicet, vt ne in familia quidem dignum maiore aliquo negotio putet? An eorum seruitus dubia est, qui cupiditate peculij nullam conditionem recusant durissimæ seruitutis? Hæreditatis spes, quid iniquitatis in seruiendo non suscipit? Quem nutum locupletis orbi senis non obseruat? Loquitur ad voluntatem: quicquid deæunciatum sit, facit: assentatur, assidet, miratur

* Hic locus variat, de quo vide ea quæ post Annotationes Erasmi adiecimus.

* *Caplantem.* Murgnam, lampredam vocauit.

Seruitus ex
conscientia.
Adolescētes
dicūt, qui ma-
los ciues ac-
cusabant.

Seruitus
quid sit.

* Sic forte
melius. Nisi
vobis vni-
uersis, quibus
& possumus,
& debemus
Dominum
mutare, &c.
Redit ad
Antonium,
& abruptè
concludit.

miratur. Quid horum est liberi? quid denique non serui inertis? Quid iam illa cupiditas (quæ videtur esse liberior) honoris, Imperij, prouinciarum? Quàm dura est domina, quàm imperiosa, quàm vehemens? Cethego, homini non probatissimo; seruire res coegit eos, qui sibi esse amplissimi videbantur, munera mittere, noctu venire domum ad eum, precari, denique supplicare. Quæ seruitus est, si hæc libertas existimari potest? Quid? cum cupiditatum dominatus excessit, & alijs est Dominus exortus, ex conscientia peccatorum, timor? Quam est illa misera, quàm dura seruitus? Adolescentibus paulò loquacioribus est seruiendum: omnes, qui aliquid scire videntur, tanquam domini timentur. Iudex verò quantum habet dominatum? quo timore nocentes afficit? An non est omnis metus seruitus? Quid valet igitur illa, eloquentissimi viri, L. Crassi copiosa magis, quàm sapiens oratio? **ERIPITE NOS EX SERVITUTE.** Quæ est ista seruitus? tam claro homini, tamque nobili? Omnis animi debilitati, & humilis, & fracti timiditas, seruitus est. **NOLITE SINERE NOS CUIQVAM SERVIRE.** In libertatem vindicari vult? Minime. Quid enim? adiungit, * **NISI VOBIS VNIVERSIS:** Dominum mutare, non liber esse, vult. **QVIBVS ET POSSVMVS, ET DEBEMVS.** Nos vero, si quidem animo excelsi, & alto, & virtutibus exaggerato sumus, nec debemus; nec possumus. Tu posse te dicito, quando quidem potes; debere ne dixeris: quoniam nihil quisquā debet, nisi quod est turpe non reddere. Sed hæc hætenus: Ille videat, quomodo Imperator esse possit; cum, eum ne liberum quidem esse, ratio, & veritas ipsa conuincat.

* *Ὅτι μόνον ὁ σοφὸς πᾶσι :*
Quod solus sapiens diues sit.

Quæ

Contra M.
Crassum om-
nium Ro-
manorum
ditissimum;

QUæ est ista in commemoranda pecunia tua tam insolens ostentatio? Solusne tu diues? Proh Di immortales! egone me audiuisse aliquid, & didicisse non gaudeam? Solusne tu diues? Quid, si ne diues quidem? Quid, si pauper etiam? Quem enim intelligimus diuitem? aut hoc verbum in quo homine ponimus? Opinor in eo, cui tanta possessio est, ut ad liberaliter viuendum facile contentus sit: qui nihil querat, nihil appetat, nihil optet amplius. Animus enim tuus oportet se iudicet diuitem, non hominum sermo, neque possessiones tuæ. Qui si nihil sibi deesse putat, nihil curat amplius, satius est, aut contentus etiam pecunia; concedo diues est. Sin autem propter auiditatem pecuniæ nullum quæstum turpem putas, cum isti ordini ne honestus quidem possit esse vllus: si quotidie fraudas, decipis, poscis, pacisceris, aufers, eripis: si socios spolias, ærarium expilas: si testamenta amicorum expectas: aut ne expectas quidem, at ipse supponis: hæc vtrum abundantis, an egentis signa sunt? Animus hominis diues, non arca appellari solet. Quamuis illa sit plena, dum te inanem videbo, diuitem non putabo. Etenim ex eo, quantum cuique satis est, metiuntur homines diuitiarum modum. Filium quis habet? pecunia est opus; Duas? maiore: Plures? maiore etiam. Si, ut aiunt, Danaï quinquaginta sint filiae: tot dotes magnam quærunť pecuniām. Quantum enim cuique *opus est, ad id accommodatur, ut ante dixi, diuitiarum modus. Qui igitur non filias plures, sed innumerabiles cupiditates habet, quæ breui tempore maximas copias exhaurire possint: hunc quomodo ego appellabo diuitem, cum ipse egere se sentiat? Multi ex te audierunt, cum diceres, neminem esse diuitem, nisi qui exercitum alere posset suis fructibus: quod populus

* satis.
Conclusio.

Quem diuitem
appel-
labat Craf-
sus.

Declarat
rem admitta-
similitudine.

* *Interctas.*
Dimissiones
in diuersum
missiones.

Colligit ar-
gumentatio-
nem, & con-
cludit.

populus Romanus ex tantis vectigalibus iam pridem vix potest. Igitur, hoc proposito, nunquam eris diues, antequam tibi ex tuis possessionibus tantum reficiatur, vt ex eo tueri sex legiones, & magna equitum, ac peditum auxilia possis. Iam fateris igitur non esse te diuitem, cui tantum desit, vt expleas id, quod exoptas. Itaque istam paupertatem, vel potius egestatem, ac mendicitatem tuam nunquam obscure tulisti. Nam, vt ijs, qui honeste rem quaerunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis sumendis, intelligimus opus esse quaesito: sic qui videt domi tuae pariter accusatorum, atque iudicum confociatos greges; qui nocentes, & pecuniosos reos eodem te authore corruptela iudicij molientes; qui tuas mercedum pactiones in patrocinijs, * intercessionibus pecuniarum in coitionibus candidatorum, dimissiones libertorum ad foenerandas, diripiendasque prouincias; qui expulsionem vicinorum, qui latrocinia in agris, quicum seruis, cum libertis, cum clientibus societates, qui possessiones vacuas, qui proscriptiones locupletum, qui caedes municipiorum, qui illam Syllani temporis messem recordetur; qui testamentis subiecta, qui sublatis tot homines, qui denique omnia venalia, delectum, decretum; alienam sententiam; forum, domum; vocem, silentium; quis hunc non putet confiteri, sibi quaesito opus esse? Cui autem quaesito opus sit, quis vnquam hunc verè dixerit diuitem? Est enim diuitiarum fructus in copia: copiam autem declarat satietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam nunquam assequere, nunquam omnino es futurus diues. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & recte: est enim ad vulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad meam modica: de me silebo, de te loquar. Si censenda nobis atque aestimanda res sit, vtrum tandem

tandem pluri æstimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricij, qui illam pecuniam repudiabat? utrum aurum Saminitum, an responsum M. Curij? hæreditatem L. Pauli, an liberalitatem Africani, qui eius hæreditatis, Q. Maximo fratri partem suam concessit? Hæc profectio, quæ sunt summarum virtutum, pluri æstimanda sunt, quam illa, quæ sunt pecuniæ. Quis igitur (siquidē, ut quisque, quod plurimi sit, possideat, ita ditissimus habendus sit) dubitet, quin in virtute diuitiæ positæ sint? quoniam nulla possessio, nulla vis auri, & argenti, pluri quàm virtus æstimanda est. O dij immortales! non intelligunt homines, quàm magnū vestigal sit parsimonia. Venio enim iam ad sumptuosos: relinquo istum quæstuosum. Caput ille ex suis prædijs sexcenta sestertia, ego centena ex meis: illi aurata testæ in villis, & sola marmorea facienti, & signa, tabulas, supellectilem, & vestem infinitè concupiscenti, non modò ad sumptum ille fructus est, sed etiam ad scœnus, exiguus: ex meo tenui vestigali, detractis sumptibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. Uter igitur est ditior, cui deest, an cui superat? qui eget, an qui abundat? Cuius possessio quo est maior, eo plus requirit ad se tuendam: an quæ suis se viribus sustinet? Sed quid ego de me loquor, qui, morum ac temporum vitio, aliquantùm etiam ipse fortasse in huius seculi errore verfer? Marcus Manilius patrum nostrorum memoria (ne semper Curios, & * Lusinos loquamur) pauper tandem fuit: habuit enim ædiculas in Carinis, & fundum in * Labicano: nos igitur ditiores sumus, qui plura habemus? Utinam quidem essemus. Sed non æstimatione census, verùm victu, atq; cultu terminatur pecuniæ modus. Non esse cupidum pecunia est; non esse emacem, vestigal est: Contentum verò

suis

Epiphonema, ex quo concludit.

Conclusio per contentionem.

* C. Fabricium Lusinum significat, quentem in his Paradoxis iam nominavit.

* Licopo. Collatio cui subiungit expositionem sententiæ.

Nota virtu-
tis poten-
tiam.

suis rebus esse, maximæ sunt, certissimæque diuitiæ. Et enim si isti callidi rerum æstimatores prata, & aureas quasdam magni æstimant, quod ei generi possessionum minimè quasi noceri potest: quanti est æstimanda Virtus, quæ nec eripi, nec furripi potest unquam: neque naufragio, neque incendio amittitur: nec tempestatum, nec temporum permutatione mutatur? qua præditi qui sunt, soli sunt diuites. Soli enim possident res & fructuosas, et sempiternas: soli que (quod est proprium diuitiarum) contenti sunt rebus suis: satis esse putant, quod est; nihil appetunt, nulla re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nihil requirunt. Improbi autem & auari, quoniam incertitas, atque in casu positas possessiones habent, & plus semper appetunt, nec eorum quisquam adhuc inuentus est, cui, quod haberet, esset satis: non modò non copiosi, ac diuites, sed etiam inopes, ac pauperes existimandi sunt.

M. T. CICERONIS PARADOXORVM FINIS.

M. T.

M. T. CICERONIS DE SOMNIO SCIPIONIS.

Ex libro de Repub. sexto.

Um in Africam venissem * M. Manilio Consule, ad quartam legionem Tribunus (vt scitis) militum; nihil mihi potius fuit, quā vt Massinissam conuenirem regem familiaris nostrae iustis de causis amicissimum. Ad quem vt veni, complexus me senex collachrymauit; aliquantōque post suspexit in coelum, &, grates, inquit, tibi ago summe Sol, vobisq; reliqui coelites, quod antequam ex hac vita migro, conspicio in meo regno & histeētis P. Cornelium Scipionem, cuius ego nomine ipso recreor. Ita nunquā ex animo meo discedit illius optimi, atque inuictissimi viri memoria. Deinde ego illum de suo regno, ille me de nostra Rep. percontatus est, multisque verbis vtrō citrōque habitis, ille nobis consumptus est dies. Post autem regio apparatus accepti, sermonem in multam noctem produximus; cū senex nihil, nisi de Africano, loqueretur, omniāque eius non solum facta, sed etiam dicta meminisset. Deinde, vt cubitum discessimus, me, & fessum de via, & qui ad multā noctem vigilassem, arctior, quā solebat, somnus complexus est. Hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus loquuti: fit enim ferē, vt cogitationes, sermonesque nostri pariant aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius; de quo videlicet saepissimē vigilans solebat cogitare, & loqui) Africanus se ostendit illa forma, quae mihi ex imagine eius, quā ex ipso, erat notior.

* à Manlio
Consule do-
ctus, ad q.

Quem

Nota virtu-
tis poten-
tiam.

suis rebus esse, maximæ sunt, certissimæque diuitiæ. Et enim si isti callidi rerum æstimatores prata, & areas quasdam magni æstimant, quod ei generi possessionum minimè quasi noceri potest: quanti est æstimanda Virtus, quæ nec eripitur, nec surripi potest unquam: neque naufragio, neque incendio amittitur: nec tempestatum, nec temporum permutatione mutatur? qua præditi qui sunt, soli sunt diuites. Soli enim possident res & fructuosas, et sempiternas: soli que (quod est proprium diuitiarum) contenti sunt rebus suis: satis esse putant, quod est; nihil appetunt, nulla re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nihil requirunt. Improbi autem & avari, quoniam incertas, atque in casu positas possessiones habent, & plus semper appetunt, nec eorum quisquam adhuc inuentus est, cui, quod haberet, esset satis: non modò non copiosi, ac diuites, sed etiam inopes, ac pauperes existimandi sunt.

M. T. CICERONIS PARADOXORVM FINIS.

M. T.

M. T. CICERONIS DE SOMNIO SCIPIONIS.

Ex libro de Repub. sexto.

Quoniam in Africam venissem * M. Manilio Consule, ad quartam legionem Tribunus (ut scitis) militum; nihil mihi potius fuit, quam ut Massinissam conuenirem regem familiaris nostrae iustis de causis amicissimum. Ad quem ut veni, complexus me senex collachrymauit; aliquantotumque post suspexit in coelum, & grates, inquit, tibi ago summe Sol, vobisque reliqui coelites, quod antequam ex hac vita migro, conspicio in meo regno & histeatis P. Cornelium Scipionem, cuius ego nomine ipso recreor. Ita nunquam ex animo meo discedit illius optimi, atque inuictissimi viri memoria. Deinde ego illum de suo regno, ille me de nostra Rep. percontatus est, multisque verbis vltro citroque habitis, ille nobis consumptus est dies. Post autem regio apparatus accepti, sermonem in multam noctem produximus; cum senex nihil, nisi de Africano, loqueretur, omniaque eius non solum facta, sed etiam dicta meminisset. Deinde, ut cubitum discessimus me, & fessum de via, & qui ad multam noctem vigilassem, arctior, quam solebat, somnus complexus est. Hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus loquuti: fit enim ferè, ut cogitationes, sermonesque nostri pariant aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius, de quo videlicet saepissimè vigilans solebat cogitare, & loqui) Africanus se ostendit illa forma, quae mihi ex imagine eius, quam ex ipso, erat notior.

Quoniam

* à Manlio
Consule do-
ctus, ad q.

Nora virtus
tis poten-
tia n.

suis rebus esse, maximæ sunt, certissimæque diuitiæ. Et enim si isti callidi rerum æstimatores prata, & areas quasdam magni æstimant, quod ei generi possessionum minimè quasi noceri potest: quanti est æstimanda Virtus, quæ nec eripiri, nec furripi potest vntquam: neque naufragio, neque incendio amittitur: nec tempestatum, nec temporum permutatione mutatur? qua præditi qui sunt, soli sunt diuites. Soli enim possident res & fructuosas, et sempiternas: solique (quod est proprium diuitiarum) contenti sunt rebus suis: satis esse putant, quod est; nihil appetunt, nulla re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nihil requirunt. Improbi autem & auari, quoniam incertitas, atque in casu positas possessiones habent, & plus semper appetunt, nec eorum quisquam adhuc inuentus est, cui, quod haberet, esset satis: non modò non copiosi, ac diuites, sed etiam inopes, ac pauperes existimandi sunt.

M. T. CICERONIS PARADOXORVM FINIS.

M. T.

M. T. CICERONIS DE SOMNIO SCIPIONIS.

Ex libro de Repub. sexto.

Quoniam in Africam venissem * M. Manilio Consule, ad quartam legionem Tribunus (ut scitis) militum; nihil mihi potius fuit, quā ut Massinissam convenirem regem familiaris nostrae iustis de causis amicissimum. Ad quem ut veni, complexus me senex collachrymauit; aliquantōque post suspexit in coelum, & grates, inquit, tibi ago summe Sol, vobisq; reliqui coelites, quod antequam ex hac vita migro, conspicio in meo regno & histeatis P. Cornelium Scipionem, cuius ego nomine ipso recreor. Ita nunquā ex animo meo discedit illius optimi, atque inuictissimi viri memoria. Deinde ego illum de suo regno, ille me de nostra Rep. percontatus est, multisque verbis ultro citroque habitis, ille nobis consumptus est dies. Post autem regio apparatu accepti, sermonem in multam noctem produximus; cū senex nihil, nisi de Africano, loqueretur, omniāque eius non solum facta, sed etiam dicta meminisset. Deinde, ut cubitum discessimus, me, & fessum de via, & qui ad multā noctem vigilassem, arctior, quā solebat, somnus complexus est. Hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus loquuti: sit enim ferē, ut cogitationes, sermonesque nostri pariant aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius; de quo videlicet sapissimē vigilans solebat cogitare, & loqui) Africanus se ostendit illa forma, quae mihi ex imagine eius, quā ex ipso, erat notior.

Quoniam

* à *Manlio*
Consule do-
cto, ad q.

Quem vt agnovi, equidem cohorrui. Sed ille, Ades, inquit, animo, & on itte timorem, Scipio, & quę dicam, triade memorię. Vide ſne illam urbem, quę parere pop. Rom. coacta per me; renouat priſtina bella, nec poteſt quieſcere? (oſtendebat autem Carthaginem de excelſo, & pleno ſtellarum, illuſtri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc venis penę miles? hanc hoc biennio conſul euerſes; eritque cognomen id tibi per te partum, quod habes ex nobis adhuc hæreditarium. Cum autem Carthaginem deleueris, triumphum egeris, cenſorque fueris, & obieris legatus Ægyptum, Syriam, Aſiam, Græciam; delegere iterum abſens conſul, bellumq; maximum conficies, Numantiámque excindes. Sed cum eris curru Capitolium inuectus, offendet Rempub. perturbatam conſilijs nepotis mei. Hic tu Africane oſtendas, oportebit, patrię, lumen animi, ingenij conſilijque tui. Sed eius temporis ancipitem video quaſi fatorum viam. Nam, cum ætas tua ſeptenos octiēs Solis anfractus, redituſque conuerterit; duoque hi numeri (quorum vterque plenus, alter altera de cauſa, habetur) circuitu naturali ſummam tibi fatalem confecerint: in te vnum, atque tuum nomen ſe tota conuertet ciuitas. Te ſenatus, te omnes boni, te ſocij, te Latini intuebuntur; Tu eris vnus, in quo nitatur ciuitatis ſalus. Ac, ne multa, dictator Remp. conſtituas oportet, ſi impias propinquorum manus effu-geris. Hic cum exclamaſſet Lælius, ingemuiffentque cæteri vehementiùs, lenitèr arridens Scipio, Quæſo, inquit, ne me è ſomno excitetis, & pax ſit rebus: audite cætera. Sed, quo ſis Africane, alacrior ad tutandam Rempubicam, ſic habeto: Omnibus, qui patriam conſeruauerint, adiuuerint, auxerint, certum eſſe in cælo, ac definitum locum, vbi beati æuo ſempiterno fruantur. Nihil eſt enim illi principi Deo,

Deo, qui omnem hunc mundū regit, quod quidem in terris fiat, acceptius quā concilia, cœtusque hominum iure sociati, quæ ciuitates appellantur: harum rectores, & conseruatores hinc profecti, huc reuertentur. Hic ego, etsi eram perterritus, non tam metu mortis, quā insidiarū à meis, quæ siui tamen, viueretne ipse, & pater Paulus, & alij, quos nos extinctos arbitraremur. Immo vero, inquit, ij viuunt, qui è corporum vinculis tanquā è carcere euolauerunt: Vestra verò quæ dicitur vita, mors est. Quin tu aspicias ad te venientem Paulum patrem. Quem vt vidi, equidem vim lacrymarum profudi. Ille autem me amplexus atq; osculans flere prohibebat: atque ego, vt primū fletu represso, loqui posse cœpi; Quæso, inquam, pater sanctissime, atque optime, quando hæc est vita (vt Africanum audio dicere) quid moror in terris; quia huc ad vos venire prope-ro? Non est ita, inquit ille. Nisi enim Deus is, cuius hoc templum est omne, quod conspicias, istis te corporis custodijs liberauerit, huc tibi aditus patere non potest. Homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum; quem in hoc templo medium vides, quæ terra dicitur. Hisque animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sydera, & stellas vocatis; quæ globosæ, & rotundæ, diuinis animatæ mentibus, circulos suos, orbésque conficiunt celeritate mirabili. Quare & tibi Publi, & pijs omnibus retinendus est animus in custodiâ corporis: nec iniussu eius, à quo ille est vobis datus, ex hominum vitâ migrandum est; ne munus humanū assignatum à Deo defugisse videamini. Sed sic, Scipio, vt auus hic tuus, vt ego qui te genui, iustitiam cole, & pietatem: quæ cum sit magna in parentibus, & propinquis, tum in patria, maxima est: quia ea vita, via est in cœlum, & in hunc cœtum eorum, qui

Q

iam

iam vixerunt, & corpore laxati illum incolunt locum, quem vides (erat autem is splendidissimo candore inter flammæ elucens circulus) quem vos (ut à Graijs accepistis) orbem lacteum nuncupatis. Ex quò omnia mihi contemplanti præclara cætera, & mirabilia videbantur. Erant autem eæ stellæ, quas nunquàm ex hoc loco vidimus: & eæ magnitudines omnium, quas esse nunquàm suspicati sumus. Ex quibus erat illa minima, quæ vltima cœlo, citima terris luce lucebat aliena. Stellarum autem globi terræ magnitudinem facillè vincebant. Iam verò ipsa terra ita mihi parua visa est, ut me imperij nostri, quo quasi punctum eius attingimus, pœniteret. Quā cum magis intuerer, Quæso, inquit Africanus, quousque humi defixa tua mens erit? Nonne aspicias, quæ in templâ venefis? Nouem tibi orbibus, vel potius globis, connexa sunt omnia; quorum vnus est cœlestis extimus, qui reliquos omnes complectitur, summus ipse deus, arcens & continens cæteros: in quò infixi sunt illi, qui voluuntur, stellarum cursus sempiterni: cui subiecti sunt Septem, qui versantur retrò, contrario motu, atque cœlum. Ex quibus vnus globum possidet illa, quam in terris Saturniam nominant, deinde est hominum generi prosper, & salutaris ille fulgor, qui dicitur Iouis tum rutilus horribilisque terris, quem Martem dicitis, deinde subter, mediâ ferè regionem Sol obtinet, dux, & princeps, & moderator luminum reliquorum, mens mundi, & temperatio, tantâ magnitudine, ut cuncta sua luce lustret, & compleat. Hunc, ut comites, consequuntur alter Veneris, alter Mercurij cursus. In infimoq; orbe Luna, radijs Solis accensa, conuertitur. Infra autem eam nihil est, nisi mortale, & caducum, præter animos generi hominum Deorum munere datos. Supra Lunam sunt æterna omnia. Nam
ca,

ea, quæ est media, & nona, tellus neque mouetur, & infima est, & in eam feruntur omnia suo * motu pondera. Quæ cum intuerer stupens, vt me recepi, Quis hic, inquam, quis est, qui complet aures meas tantus, & tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille, qui interuallis coniunctus imparibus, sed tamen pro rata portione distinctis impulsu & motu ipsorum orbium * efficitur: qui acuta cum grauibz temperans, va-
 rios æquabiliter concentus efficit. Nec enim silentio tanti motus incitari possunt; & natura fert, vt extrema ex altera parte grauius, ex altera autem acutè sonent. Quam ob causam summus ille cœli stelliferi cursus, cuius conuersio est concitator, acuto & excitato mouetur sono; grauiissimo autem hic lunaris, atque infimus. Nam terra, nona, immobilis manens, ima sede semper hæret, complexa medium mundi locum. Illi autem octo cursus, in quibus eadem vis est duorum, Mercurij, & Veneris, septem efficiunt distinctos interuallis sonos: qui numerus rerum omnium ferè nodus est. Quod doctj.
 homines neruis imitati, atque cantibus, aperuere sibi reditum ad hunc locum: sicut alij, qui præstantibus ingenijs in vita humana diuina studia coluerunt. Hoc sonitu opplætæ aures obsurduerunt: (nec est vllus hebetior sensus in vobis) sicut, vbi Nilus ad illa, quæ Catadupa nominantur, præcipitat
 ex altissimis montibus; ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus, sensu audiendi caret. Hic verò tantus est totius mundi incitissima conuersione sonitus, vt eum aures hominum capere non possint: sicut intueri solem nequit aduersum, eiusque radijs acies vestra, sensusque vincitur. Hæc ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem. Tum Africanns, Sentio, inquit, te ædem etiam nunc hominum contemplari, ac do-

*transuersos.

alabeuntis.

al nobis.

mum, quæ si tibi parua (vt est) ita videtur, hæc cœlestia semper spectato, illa humana contemnito. Tu enim quam celebritatem sermonis hominum, aut quàm expetendam gloriam consequi potes? Vides habitari in terra raris & angustis in locis, & in ipsis quasi maculis, vbi habitat, vastas solitudines interiectas. Hôsque, qui incolunt terram, non modò interruptos ita esse, vt nihil inter ipsos ab alijs ad alios manare possit, sed partim obliquos, partim * auersos, partim etiam aduersos stare vobis: à quibus expectare gloriam certè nullam potestis. Cernis autem terram eandem, quasi quibusdam redimitam, & circumdatam cingulis; è quibus duos maxime inter se diuersos, & cœli virticibus ipsis ex vtraque parte subnixos, obriguissè pruinâ vides: medium autem illum, & maximum Solis ardore torreri. Duo sunt habitabiles, quorum Australis ille, (in quo qui insistant, aduersa vobis videntur vestigia) nihil ad vestrum genus. Hic autem alter subiectus Aquiloni, quem incolitis, cerne, quàm vos tenui parte contingat. Omnis enim terra, quæ colitur à vobis, angusta virticibus, lateribus latior, parua quædam insula est, circumfusa illo mari, quod Atlanticum, quod magnum, quod Oceanum appellatis in terris: qui tamen, tanto nomine, quàm sit paruus, vides. Ex his ipsis cultis, notisque terris, num aut tuum, aut cuiusquam nostrum nomen, vel Caucasum hunc, quem cernis, transcendere potuit, vel illum Gangem transare? Quis in reliquis orientis, aut * obeuntis Solis ultimis, aut Aquilonis, Austriue partibus tuum nomen audiet? Quibus amputatis, cernis profectò, quantis in angustijs vestra gloria se dilatari velit. Ipsi autem, qui de * vobis loquuntur, quàm diu loquuntur? Quin etiam, si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes vniuscuiusque nostrum, à patribus acceptas,

ceptas, posteris proderet; tamen, propter cluuiiones, exustionesque terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modò non æternam, sed ne diuturnam quidem gloriam assequi possumus. Quid autem interest ab ijs, qui postea nascentur, sermonem fore de te, cum ab ijs nullus fuerit, qui ante nati sint? Qui nec pauciores, & certè meliores fuerunt viri: cum præsertim apud eos ipsos, à quibus nomen nostrum potest audiri, nemo vnus anni memoriã consequi possit. Homines enim populariter annum tantum modò solis, id est, vnus atri reditu metiuntur: re ipsa autem cum ad idem, vndè semel profecta sunt, cuncta astra redierint, eandemque totius cœli descriptionem longis interuallis retulerint: tum ille verè vertens annus appellari potest: in quo, vix dicere audeo, quàm multa secula hominum teneantur. Namque, vt olim deficere sol hominibus, extinguique visus est, tum Romuli animus hæc ipsa in templa penetrauit: ita quandocunquè eadem parte sol, eodemque tempore iterum defecerit, tum, signis omnibus ad idem principium, stellisque reuocatis, expletum annum habeto. Huius quidem anni nondum vigesimam partem scito esse conuersam. Quocircà, si reditum in hunc locum desperaueris, in quo omnia sunt magnis, & præstantibus viris, quanti tandem est ista hominum gloria, quæ pertinere vix ad vnus anni partem exiguam potest? igitur, altè spectare si volēs, atq; ad hanc sedem, & æternam domū contueri, neque sermonibus vulgi dederis te, nec in præmijs humanis spem posueris rerum tutarum: suis te illecebris, oportet, ipsa virtus trahat ad verū decus. Quid de te alij loquantur, ipsi videant: sed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille, & angustijs cingitur ijs regionum, quas vides, nec vnquam de villo perennis fuit, & obruitur hominum interitu, & obliui-

one posteritatis extinguitur. Quæ cum dixisset, Ego verò, inquam, ô Africane, si quidem benè meritis de patria, quasi limes, ad cœli aditum patet, quanquàm à pueritia vestigijs ingressus patrijs, & tuis, decori vestro non defui; nunc tamen tanto præmio, proposito enitar multò vigilantius. Et ille; Tu verò enitere, & sic habeto, te non esse mortalem, sed corpus hoc: Nec enim tu is es, quem forma ista declarat: sed mens cuiusque, is est quisque, non ea figura, quæ digito demonstrari potest. Deum te igitur scito esse: si quidem Deus est, qui viget, qui sentit, qui meminit, qui prævidet, qui tam regit, & moderatur, & mouet id corpus, cui præpositus est, quàm hunc mundum princeps ille Deus: & vt ipsum mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus mouet. Nam quòd semper mouetur, æternum est: quod autem motum affert alicui, id semper mouetur; quodque ipsum agitur aliunde quando finem habet motus, viuendi finem habeat necesse est. Solum igitur, quod sese mouet, quia nunquàm deseritur à se, nunquàm ne moueri, quidē desinit: quin etiam ceteris, quæ mouentur, hic fons, hoc principium est mouendi. Principio autem nulla est origo: nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re fieri potest: nec enim esset hoc principium, quod gigneretur aliundè. Quod si nunquàm oritur, nec occidit quidem vnquàm; nam principium extinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit: si quidem necesse est à principio omnia oriri. Ita fit, vt motus principium ex eo sit, quod ipsum à se mouetur: id autem nec nasci potest, nec mori: vel concidat omne, cœlum, omnisque * natura consistat, necesse est, nec vim vllā nanciscatur, qua à primo impulsu moueatur. Cum pateat igitur æternū id esse, quod à seipso moueatur: quis est, qui hanc

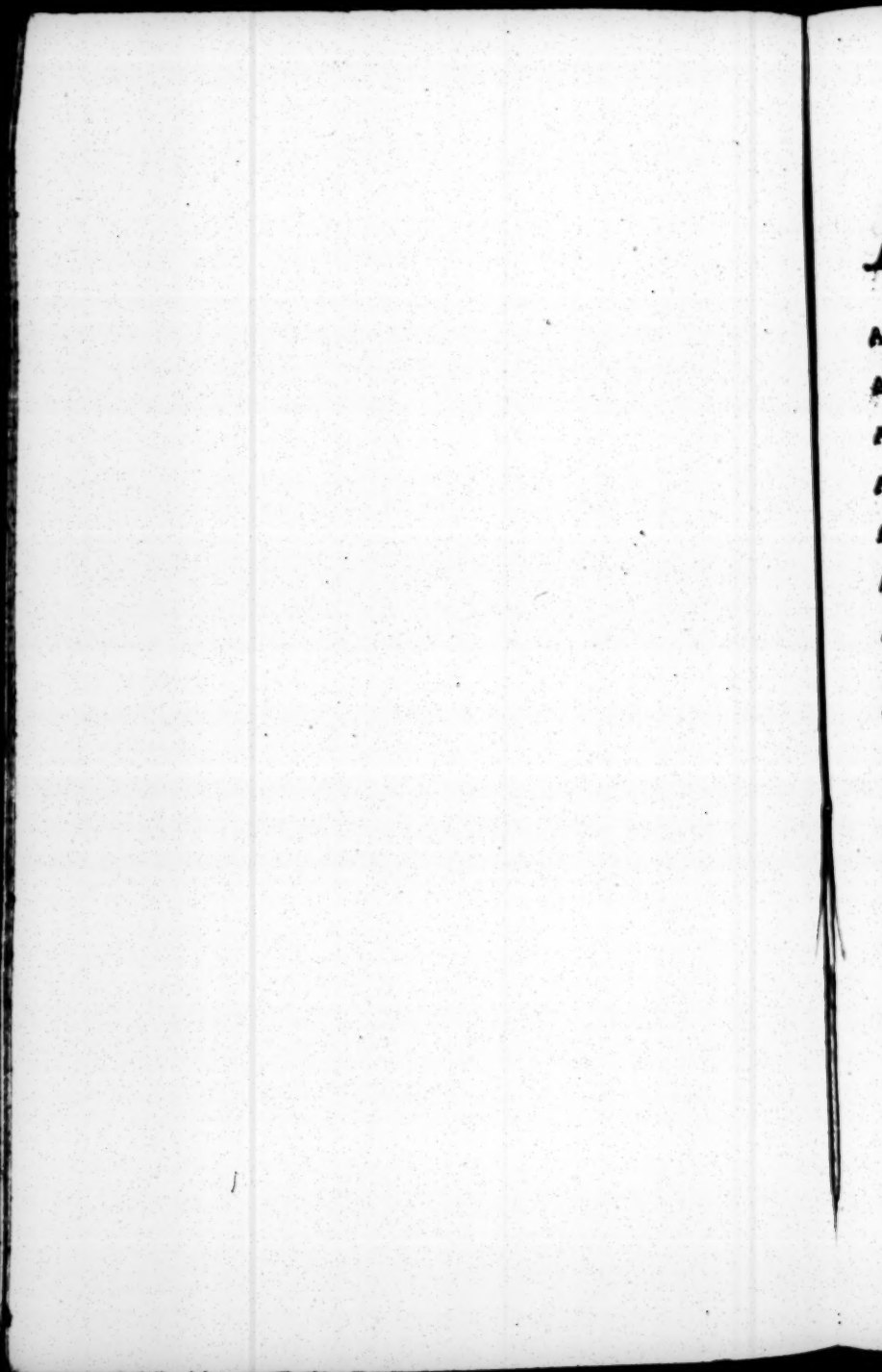
hanc
tum e
Quo
suo
Qua
nata
mis
patr
cius
que
por
ten
Na
dic
im

hanc naturam animis esse tributam neget? Inanima-
tum est enim omne, quod impulsu agitur externo.
Quod autem anima est, id motu cietur interiore, &
suo. Nam hæc est natura propria animæ atque vis.
Quæ si est vna ex omnibus, quæ sese moueat, neque
nata est certè, & æterna est. Hanc tu exerce in opti-
mis rebus. Sunt autem optimæ curæ, de salute
patriæ, quibus agitur & exercitatus animus velo-
ciùs in hanc sedem, & domum suam peruolabit: Id-
que ociùs faciet, si iam tum, cum erit inclusus in cor-
pore, eminebit foràs, & ea, quæ extra erunt, con-
templans, quàm maximè se à corpore abstrahet.
Nam eorum animi, qui se corporis voluptatibus de-
diderunt, earumque se quasi ministros præbuerunt;
impulsuque libidinum, voluptatibus obedientium,

Deorum, & hominum iura violauerunt; cor-
poribus elapsi, nec in hunc locum, nisi
multis exagitati seculis, reuertuntur.

Ille discessit: ego somno sta-
tim solutus sum.

M. T. C. DE SOMNIO
SCIPIONIS
FINIS.

INDEX RERVM ET VER- BORVM.

A

A bstinentia Afric. p. 98.		Adolescentium petulantia magis	
	l. 15	est, quam senum.	200. vlt.
A bstinentia benevolentiam multitudinis conciliat.		Adolescentia multo plures, quam	
	99. 3	senectus, mortis casus habet.	213. 10
A cademiæ ratio quid à cæteris differat.	70. 5	Adolescentum imbecillitas consilij propria.	50. 51
A ccej poetæ Versus de Atreo.	143. 13	Adulari, passivè.	39. 27
A ccusatio multos illustravit.	86. 29	Ab adulatoribus facillè falluntur omnes.	ibid.
A ccusatoris nomen fugiendum.	87. 7	Adulator occultus.	184. 20
A ccusare innocentes, impium.	87. 12	Æacus.	42. 13
A ccusatio laudem peperit. L. Cras- to adolescenti.	85. 28	Ædes ruinosæ & malè materiata.	121. 10
A ccusatio quibus de causis susci- pienda.	86. & 87	Ædilitatum splendor.	90. 14
A cta agere.	180. 1	Æginetis pollices præcisi.	120.
A ctio cognitioni anteponenda.	64. 21		25
A ctione in omni suscipienda, con- sideranda sunt honestas & ef- ficiendi facultas.	33. 2.	Ægina propinqua Piræo.	ibid.
& modus.	59. 6		27
A diuvare opera præstantius, quam pecunia.	88. 4	Æquitas lucet ipsa per se.	15.
A dmirabilitas quibus rebus com- paretur.	81. 9	Æsopus, fabularum actor.	49.
A dolēscētes quibus ē rebus commendationem petere debe- ant.	85. 1		7
A dolēscēns aliquid senile habere debet.	201. 15	Ætate ut quisque antecellit, ita sententiæ principatum tenet in augurum collegio.	212.
A dolēscētiæ vituperatio.	195. 3		8
A dolēscētiæ ver comparatur.	214. 13	Ætate cuique sua tempestivitas data est.	199. 28
		Ætati cuique sua sunt studia.	216. 12
		Ætatibus corroboratis amicitia iu- dicanda sunt.	176. 19
		Æchionis tabula.	233. 10
		Africani dictum pulcherrimum.	39. 16
		Africanus imitatus patrem.	98.
			23
		Africanus Prior, anno ante censo-	rem

INDEX RERVM,

rem M. Catonem, mortuus est.		Amicitiam usque ad extremum vitæ diem permanere, cur diffi- cile sit.	163. 4
Africanus maior.	194. 23	Amicitias qui magis querant.	167. 16
Africanus minor.	224. 16	Amici qui deligendi.	173. 30
Agamemnon immolauit Iphige- niam filiam.	ibid. 15	Amicitia verè difficillimè repe- riuntur in ijs qui in honoribus reque publica versantur.	173
Agésilas.	139. 3		15
Agis rex occisus.	73. 10	Amicus certus in re incerta cerni- tur.	ibid. 22
Agraria lex Philippi.	99. 28	Amicitia fines ac termini, deque ijs variæ sententiæ.	170. 24
Agri fertiles imitandi.	97. 5	Amicitia ne in graues inimicitias conuertantur, cauendum est.	178. 1
Agriculturn laus.	23. 24		
Agricolarum voluptates.	63. 19	Amicitia quæ minus probantur dissuendæ magis, quàm discin- dendæ sunt.	177. 16
Agri bene culti laus.	209. 9	Amicitia inter æquales magis elu- cet.	185. 14
Agrigentinus quidam doctus vates		Amicitia verè sempiternæ sunt.	162. 28
	159. 9	Amicitia quare propinquitati præ- stet.	157. 10
Ajax tragedia.	49. 7	Amicus tanquam alter idem.	178. 24
Ajax Telamonius.	48. 29	Amor princeps est ad beneuolen- tiam coniungendam.	161. 18
Albinus Sp.	190. 3	Amici noui.	174. 21
Alexander.	73. 10	Amicorum benè suadentium au- thoritas in amicitia plurimum valere debet.	166. 31
Alexander Macedo, humanitate superatus à patre.	39. 11	Amicorum causa multa facimus, quæ nostra causa non facere- mus.	170. ult.
Alexander Pheræus ab uxore in- terfectus.	77. 3	Amicitia quid sit.	157. 19
Ambitiosos quorum similes esse dixerit Plato.	38. 1	Amicorum omnia communia.	24. 33
Amicitia honesto excitatur.	26. 11		
Amicitia vnum ex pluribus effici Pythagoras voluit.	26. 19	Amare quid sit.	185. 8
Amicorum consilium in rebus se- cundis maximè necessarium.	35. 24	Amilcar Annibalis pater.	140. 23
Amicorum paria rarissima.	155. 30	Animantium omnium communis sui	
Amicitia maximè perturbat offi- cia.	119. 14		
Amicitia præstat iustitia.	ibid.		
Amicitia prima lex, vt neque ro- gemus res turpes, neque facia- mus rogati.	165. 14		
Amicitia orta à natura, non ab imbecillitate.	160. 22. 161. 22		
	162. 25		

ET VERBORVM

sal suorumque tuendi cura. 8.17
 Animorum natura cur mortalis esse
 non possit. 217.218
 Animus hominis diues, non arca
 appellari debet. 235.21
 Animi vitia grauiora. 112.30
 Animi motus in quo versari debe-
 ant. 23.14
 Animus celestis ex altissimo domi-
 cilio depressus in terram. 216.29
 Animo nihil praestantius. 224.33
 Animus in custodia corporis quoad
 deo videtur, retinendus. 241.28
 Animi magnitudo in contemnen-
 da voluptate, vita, re. 112.4
 Animi generi hominum deorum
 munere dati. 242.34
 Animi opera maiora, quam corpo-
 ris. 85.16
 Animorum natura aeterna. 154.32
 & 22.246.7
 Animorum vis duplex. 43.27
 Animorum motus duplices. 55.31
 Annibal callidus. 47.1.
 Annibal crudelis. 19.25
 Annulus Gygis. 117.11
 Annus solis reditu metimur. 245.11
 Annus verè vertens multa homi-
 num secula complectitur. ibid.
 15
 Antipater Tyrius. 102.8
 Antiopa, tragædia. 49.7
 Antipatri opinio de honesto. 122
 22
 Apellis Venus. 107.12
 Apollinis Pythij oraculum. 98.33
 Ἀποδείκναι. 45. 6
 Appetitus rationi lege naturæ sub-
 iectus est. 44.3
 Appius Claudius cæcus, pacis cum
 Pyrro dissuasor. 193.24
 Appij oratio, qua pacem cum Pyr-
 ro dissuasit. ibid.

Appius cæcus quatuor filios, quin-
 que filias habuit. 201.4
 Aqua hæret. 148.1
 Aquilij de dolo malo formulæ.
 125.126
 Arati præclarum consilium ad con-
 stituendam remp. 100.2
 Aratus Sicyonis Nicoclem tyran-
 num occidit. ibid.6
 Arbitrorum formulæ. 129.12
 Architas Tarentinus. 202.5
 Arcopagitas constituit Solon. 33.20
 Arganthonius quidam octoginta
 regnavit annos, centum & vi-
 ginti vixit. 213.31
 Argentarij apud omnes ordines
 gratiosi. 125.9
 Aristides iustus. 109.9
 Aristidis autoritas Athenis. 121
 20. sententia de Themistoclis
 consilio. ibid.25
 Aristippus author sectæ Cyrenaicæ
 & Aniceris. omne bonum in
 voluptate posuit. 151.9
 Aristot. 5.34
 Aristot Chius de senectute scripsit.
 188.10
 Aristoteles. 4.34
 Aristoteles quid de pecuniarum ef-
 fusionibus sentiat. 89.32
 Aristotelis opinio de honesto. 116.
 11
 Artificia quæ liberalia, quæ sordida
 63. 11.12
 Assentatio ab amicitia remouenda
 181.31
 Astutia tollendæ. 129.25
 Astutias aliter leges, aliter philoso-
 phi tollunt. 128.23
 Atreus. 42.17
 Athenæ exemplis illustres. 3.24
 Athenienses in Æginetas duri. 120
 24
 Atilius

INDEX RERV,

Atilius Regulus iterum à Pœnis
captus. 140.21
Atilius vigilando necatus. 141.14
Atilius Catalinus primarius populi
vir. 211.3
Atilius L. cur sapiens habitus. 152.5

Atticus Pomponius cognomen A-
thenis reportauit. 107.19

Attic. P. Sulpitio multum utebatur.
154.24

Artij poetæ versus de regno. 135.1

Auaria senili nihil absurdus. 212.29

Auaria nullum est tetrius vitium. 98.29

Auaria populos omnes perdit. 99.1

Auari plus semper appetunt. 138.15

Auaria Spartam perditura. 98.34

Auaria iniuriæ præcipua causa. 13.20

Auaria vituperatio. 98.29

Auctio de bonis ciuium. 101.2

Augures maiores natu, ijs etiam
qui cum imperio sunt, antepo-
nuntur. 212.10

Auspicia quæ sunt optima. 191.33

B

B Argulus Illyricus latro. 83.1

Beata vita in quo contineatur,
ex Metrodori sententia, 151.18

Bella cur suscipienda. 17.vlt.

Bellicæ gloriæ studium in veteribus
Romanis. 28.30

Bellum de salute, cum Celtiberis,
cum Cimbris: de imperio, cum
Latinis, Sabinis, Samnitibus,
Pœnis, Pyrrho. 29.21

Bellicæ res maiores ne sint urba-
nis, an contrâ. 33.9

Bella iusta quæ. 19.16

Bellum Punicum tertium M. Cato-

nris consilio illatum. 35.3

Belli gloria adolescentibus quæ-
renda. 85.3

Bene agier quid sit. 129.15

Bene & beatè viuere nihil aliud
est, nisi honestè & rectè viuere. 225.12

Benefacta malè locata, malefacta
sunt. 92.10

Beneficia citra iniuriam esse de-
bent. 94. & 95

Beneficia quæ plurimi facienda. 24.4

Beneficentia benignitas, liberali-
tas eadem. 12.9

Beneficentia Herculem in deorum
numerus retulit. 112.12

Benefici & liberales natura sumus. 162.5

Beneficium, qui dat, mores, non
fortunam sequi debet. 95.6

Beneficia in ques conferenda. 92.4

Beneficij immemorem omnes ode-
runt. ibid. 19

Beneficia in singulos. 96.24

Beneficia in temp. 96.25

Beneficia in egentissimos quosque
præcipue conferenda. 24.7

Beneficia omnibus communican-
da, quæ. 25.8

Benevolentiam adolescentuli ar-
dore quodam amoris indicant. 23.14

Benevolentiam ciuium blanditijs
& assentionibus colligere tur-
pe est. 172.20

Benevolentia colligendæ præcep-
ta. 79.25

Benevolentia ratio. 24.19

Benignitas quas cautiones habeat. 21.22

Benignitas quæ sit utilis reipub. 91.92

Benignitas

ET VERBORVM.

Benignitas largitioni anteponen-
da. ibid.
Benignitate nihil hominis naturæ
accommodatus. 21.21
Benignitas propensior esse debet
in calamitosos. 92.3
Bias sapiens. 223.6
Biantis patria Priene. ibid. 7
Bias omnia secum portabat. ibi. 11
Blandus amicus à vero internosci
potest adhibita diligentia. 182.34
Bona bonis quæ anteponantur.
103.6
Boni viri qui sint. 129.15
Bonum virum esse semper, est vtile.
127.15
Boni viri qui appellandi sint. 157.2
Bonus nemo miser esse potest. 226
lin.24
Boni viri definitio. 131.21
Bonum summum, conuenienter na-
turæ viuere, è Stoicorum sen-
tentia. 108.8
Bona ea omnia sunt habenda, quæ
secundum naturam fiunt. 214.18
Bonorum æquatio non laudanda.
97.10
Bonum solum honestum. 222.15
Bona caduca & incerta. 157.27
Bonitatem qui tollant. 113.15
Brutus quid in patria liberanda
spectāre. 224.1
Brutus accusator. 87.8
Brutus L. in liberanda patria inter-
fectus est. 215.31

C

Cæcilius. 200.31
Cæciliij versus contra senectutem.
196.20
Cæsar tyrannus. 76.2
C. Cæsar Regnandi causa peruerit
omnia. 14.5
Cæsaris largitiones non liberales,

sed iniustæ. 22.7
C. Cæsar L.F. 46.16
Cæsar reprehensus. 134.24
Cæsar Caruli patris frater. 56.29
Cæsaris dictatoris vituperatio.
101.29
Cæsar dictator ciuium bona ven-
didit. ibid. 2
Callicratidas nimio gloriæ studio
Lacedæmonijs nocuit. 36.21
Callipho Philosophus. 148.33
Calphurnius P. Lanarius. 127.29
Calumniæ exempla. 16.31
Calypso. 48.25
C. Cannius. 124.32
Campus Martius. 46.5
Ad Carceres à calce reuocari.
225.10
Carthago euerfa à Paulo filio.
98.24
Carthago deleta. 18.5
Castigatio omnis vacare contume-
lia debet. 38.22
Catonis senis præcepta quatuor ad
utilitatem rei familiaris. 103.9
Catonis facta, Socratis dicta lau-
dantur. 153.13
Cato Censorius Græcarum litera-
rum perstudiosus in senectute.
188.17
M. Cato prætor. 191.13
Catonis liber de rebus rusticis.
208.8
Cato Uticensis nimis acerbus in
publicanos & socios, ætarij cau-
sa. 138.12
Catonis dictum. 182.1
Cato Uticensis cur se interficere
debuerit. 48.19
Cato sapiens habitus. 109.13
Catonis maioris dicta. 103.10
Cato senex collegit *Verborum*.
45.6
Catonis

INDEX RERV M,

Catonis egregia.	128.1	Ciceronis Lælius.	ibid.8
M. Cato legem Voconiam suavit.	193.4	Ciceronis filij laus in re militari.	85.10
M. Cato quo anno natus.	191.9	M. Cicero omnes honores adeptus suo anno.	91.13
M. Catonis de Carthagine suspicio.	194.17	M. Cicero scripsit libros de rep.	91.27
Cato Bruti auunculus.	221.5	Ciceronis ædilitas.	91.15
Cato inter Africanorum ætates interiectus.	224.18	Cicero consul.	101.20
M. Cato miles.	191.10	Cicero Academicus.	110.28
Cato perfectus Stoicus.	221.15	Ciceroni in ingrata repub. neque mors, neque exilium recusanti euenissent.	216.1
Cato Censorius Africani prioris ferè æqualis.	104.7	Ciceroni reditum gloriosum inimicorum dedit iniuria, non exitum calamitosum.	230.16
Cato cur sapiens habitus.	152.6	Cincia lex à Maximo laudata.	191.15
Cato è vita discedit tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo.	219.22	Cincinnatus dictator.	209.1
Cato repuerascere non vult. ibi.	14	Cineas Thessalus.	203.23
M. Cato Questor.	191.12	Simon Atheniensis.	93.16
Q. Catulus Pompeio non inferior.	33. vlt.	Circe.	48.25
Catulorum sermo qualis.	47.19	Ciuitas, quæ dici possit.	229.21
Catuli optimè Latina lingua vti putabantur.	56.23	Ciuitatis cum familia comparatio.	233.4
Celare & tacere, non idem sunt.	123.3	Ciuis quis sit.	230.21
Cella vinaria, olearia, penaria.	209.16	Ciuitatum rectoribus & conseruatoribus patet in cælum aditus.	240.34
L. Censor Mummius.	98.25	Claudij Centumali factum improbum.	127.25
Censor Africanus.	ibid. 23	Claudij Ap. F. ædilitas.	90.19
Cethegus.	191.14	P. Clodij conatus.	91.4
M. Cethegus Suadæ medulla dictus ab Ennio.	206.20	Clementia & placabilitas magnis viris dignissima.	38.12
Chryssippi dictum.	119.2	Cleombrotus inuidiam timens, Lacedæmonios perdidit.	36.30
Ciceronis de oppressa coniuratione gloriatio.	34.19	Clytemnestra, tragædia.	49.6
Ciceronis versus.	34.11	Colendi qui.	62.17
Cicero stante repub. plus temporibus in agendo, quàm in scribendo ponebat.	68.3	Collatinus Tarquinius à Bruto collega emissus.	118.12
Cicero Academicus fuit.	70.5	Communitas hominum falso orta dicitur à necessitate vitæ.	63.32
Ciceronis de gloria libri duo.	79.9	Communia	

ET VERBORVM.

Communia ciuibus inter se quæ
sint. 24.34
Comœdia antiqua. 45.3
Comparatio pulcherrima. 114.25
Concordia fundamentum reip. 99.8
Coniugia societas prima. 25.30
Consideratio, tempus, & diligentiam postulat. 11.16
Consuetudinis maxima vis est. 174.32
Consulatus Ciceronis. 101.20
Contemptus quos homines sequatur. 81.15
Contentio. 56.6
Contentio plus ad gloriam valet quàm sermo. 86.3
Continentiæ tractatio. 151.6
Conuiuium melius Latini, quàm Græci nominantur. 204.28
Corinthus cur deleta. 18.7
Corin. à Muamio euerfa. 98.25
Cotiolanus. 164.3
Cornelij Scipionis P. facta ab Africano prædicantur. 240.3
Corporis bona externis anteponenda. 102.32
Coruncanus etiam senex reip. utilis. 193.21
M. Crassi de diuitijs opinio. 13.24
M. Crassus. 47.13
L. Crassus. 46.25
L. Crassus adolescens ex accusatione laudem consecutus. 85.18
Crassi diuitis ædilitium munus. 90.15
Crassus præ diuitijs, de honesto non curabat. 13.22
L. Crassi copiosa magis quàm sapiens oratio. 234.17
Cratippus Peripateticorum princeps. 3.19
Cratippi laus. 70.8
Cratippus ætate Ciceronis prin-

ceps philosophorum. 103.2
Crat. opinio de honesto. 115.9
Crudelitas inimica naturæ. 120.29
Cura optima de salute patriæ. 247.7
Curio utilitatem præponebat æquitati. 136.19
Curlus etiam senex reipub. utilis. 193.21
M. Curius oblatum aurum repudiavit. 208.29
M. Curius de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphauit. 208.24
M. Curius extrema ætate ruri vixit. ibid. 23
M. Curiij villa. ibid. 25
M. Curius & T. Coruncanus inter se coniunctissimi. 165.2
M. Curiij tenuitas victus. 224.12
M. Curiij domus nihil ornatum habuit præter ipsum. 233.23
Cynicorum inuerecundia. 54.14
Cyrilius quidam lapidibus obrutus. 121.13
Cyrus. 73.10
Cyrus Persarum rex agricultura maximè oblectatus. 210.5
Cyri morientis sermo, apud Xenophontem. 198.14
Cyri morientis de animorum æternitate oratio, apud Xenophontem. 217.25

D

Ammon Pythagoricus. 120.3
Debetur id, quod turpe est non reddere.
P. Decius quarto consulatu se pro repub. deuouit. 203.31
Decij duo. 109.7
Decorum. 40.32
Decorum ab honesto quid differat. 41.2
Decorum fufum est per omnes partes

INDEX RERV M,

tes honestatis. 41.31
 Decor duplex descriptio. ibid.33
 Decorum poeticum. 42.11
 Decorum tribus in rebus positum est. 53.25
 Decorum ab honesto separari non potest. 40.vlt.
 Defensio accusatione laudabilior. 86.26
 Defendendi interdum etiam nocentes. 87.17
 Definitio necessaria principio disputationis. 6.11
 Deliberanda ea non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. 116.31
 Demetrius à Macedonibus relictus. 77.10
 Demetrius Phalereus. 4.24
 Demosthenes. ibid.34
 Deos non nocere. 71.23
 Deposita nō semper reddēda. 139.7
 Derrahendi de absentibus studium vitiosam naturam significat. 57.8
 Dicæarchi liber de interitu hominum. 73.16
 Diligentia in amicitijs comparandis. 172.4
 Diligere oportet cum iudicaueris. 179.32
 Dinomachus philosophus. 148.23
 Diogenis Babylonij, Stoici opinio de honesto. 122.20
 Dionysius superior quanto metu vixerit. 76.24
 Dionysius tyrannus. 120.5
 Dissensio sine acerbitate inter Africanum & Metellum. 38.6
 Dissimilitudo dissociat amicitias. 176.28
 Diuitias amare, parui angustique animi est 31.5
 Diuitiarum fructus in copia est. 236.28

Diuitiarum modum ex quo, quantum cuique sat est, hominis metiuntur. 235.24
 Diuitiæ cur exspectantur. 13.20
 Diues non est, cui quæsito opus est. 236.27
 Diues quis sit. 235.6
 Diuisio rerum ad tuendam vitam pertinentium. 71.10
 Diuisiois vitium, aliquid præterire. 7.29
 Dolor contra naturam. 111.6
 Dolere malum non esse, philosophi nonnulli affirmant. 142.33
 Dolorum faces. 81.31
 Dolus malus legibus vindicatus. 126.8

Dolus malus quid. 125.33
 Domus hominis honorati qualis esse debeat. 58.15
 Domum dominus honestare debet, non contra. 58.29
 Domus seminarium reip. 33.25
 Domus finis, vsus. 58.16
 M. Drusus. 46.28
 Duillius Pœnos primus classe deuicit. 204.13. delectabatur cereo funali & tibicine. ibid.15
 Duodecim tabulæ de tutela. 126.9

E

Eloquentiæ laus. 65.17
 Eloquentia quid. 86.5
 Eloquentiæ intermissio. 94.13
 Ennij poetæ loci siue versus, diuersas ad res prolati, suo quisque numero notati. 13, 19, 25 28.37. 75.92. 126.173
 Ennij versus de fide. 142.26
 Ennij versus ad Flaminium. 187.8
 Ennij veritas de Fabio Maximo. 191.20
 Ennij versus de senectute sua. 192.33
 Ennius

ET VERBORVM.

Ennius præclare paupertatem & senectutem tulit. 193.7
 Ennius quot annos vixerit. ibid. 5.
 Ennij versus ex persona Apij cæci. ibid. 38
 Ennius censet non lugendam esse mortem, quàm immortalitas consequatur. 215.18
 Ennius de Homero sapissimè cogitare, & loqui solebat. 239.9
 Epicurei peruertunt præcepta officij. 5.17
 Epicureorum sententia de Deo. 141.32
 Epicurus satis fortiter de dolore dicit. 151.29
 Epicuri de bono & malo sententia. ibid. 31
 Epigoni tragœdia. 49.5
 Ἐπιγονία. 60.7
 Ἐπιγονία. 59.32
 Euripidis versus. 134.8
 Exercitatio in omni re necessaria. 27.34
 Exercitatio in senibus quid efficiat. 200.4
 Exigere non acerbè cōuenit. 92.30
 Exilium quibus terribile. 226.11
 Exules qui sunt. 230.34

F

Fabius Q. Labeo. 17.2
 Fabij Maximi laus, calliditas. 36. vlt. 47.3
 Fabricius iustus. 109.9
 Fabricij mira iustitia. 135.23
 Fabricius etiam senex reip. utilis. 193.21
 Fabricij continentia. 124.11. 137.2
 Fabula Platonis viliissima. 117.4
 Falsum iurare, peccare non est. 143.27
 Fides vnde dicta. 13.4

Fides vt nobis habeatur, quibus artibus elaborandum. 80.6
 Fidei bonæ nomen latissimum. 120.19
 Fides vel hosti seruanda. 18.17
 Fidei templum in Capitolio. 142.18
 Fides & constantia in amicitia desiderantur. 173.30
 Fimbria. 131.32
 Finis bonorum & malorum simplex esse debet. 148.28
 C. Flaminius tribunus pl. 191.30
 L. Flaminius è senatu eiectus. 203.11
 Feciale ius. 18.19. cum hostibus commune. 143. vlt.
 Fœnerari à Catone improbatum. 103.13
 Fœneratores ad medium lanum sedebant. ibid. 20
 Formæ dignitas quomodo tuenda. 55.14
 Fors hera. 19.31
 Fortis animus duabus in rebus cernitur. 30.12
 Fortissimus quisque, imperandi cupidissimus. 29.21
 Forti viro vis adhiberi non potest. 144.33
 Fortitudo sine iustitia in vitio. 29.1

Fortitudinem quomodo definiant Stoici. ibid. 4
 Fortitudo est dolorum laborumque contemptio. 151.27
 Fortuna cæca. 170.5
 Fortune magna vis in utrâque parte. 74.15
 Fortunam suis quisque fingit moribus. 132.13
 Fraus odio digna maiore, quàm vis. 20. vlt.

R

Fraus

INDEX RERV,

Fraus vulpeculæ propria, vis leonis. ibid. 34

G

Gabiniale lege, quanta labes facta sit. 165. 33

Gallus dimetiendi cœli & terræ studiosissimus. 206. 4

Gemma in vitibus. 207. 28

Geometrarum non omnia doceant. 115. 5

Gloriæ cupiditas in maximis animis & ingenijs. 14. 9

Gloriæ cupidi homines facile ad res iniustas impelluntur. 30. 4

Gloriam qui, susceptis laboribus spernat, vix inuenitur. ibid. 6

Gloriæ cupiditas libertatem eripit. 31. 10

Gloriam qui contemnunt, non apprehendendi. 32. 11

Gloria tribus è rebus constat. 79. 14

Gloriæ consequendæ viam Socrates quam traderet. 84. 1

Gloriam è rebus bellicis petere adolefcentes debent. 85. 4

Gloria diuitijs anteponenda. 103. 7

Gloria hominum angustis finibus interminatur, nec diuturna esse potest. 244. 32

Gnathonum multi similes. 182. 31

Gorgias Leontinus Isocratis magister. 192. 24

Gorgias Leontinus centum, & septem compleuit annos. ibid.

Gorgias Leontinus de sua senectute responsum. ibid. 27

Gracchi filij viruperantur. 84. 13

Gracchi patris laus. ibid. 12

C. Gracchi frumentaria largitio. 96. 32

Gracchi Tiberij filij, Africani nepotes. 99. ult.

Grac. Tib. qui secuti sunt. 165. 11

Gracchus Tib. regnum occupare conatus est. ibid. 22

Græca cum Latinis coniungenda. 3. 26

Græcorum nobiles victoriæ. 28. 25

Græca verba Latinis inculcare ridiculum. 48. 10

Græcia, manante à Lacedæmoniis malo, cecidit. 99. 33

Græcorum consuetudo, ut ijs proponatur, de quo disputent quamuis subitò. 156. 10

Gratiæ & pecuniæ comparatio. 95. 15

Gratidianus prætor, lapsus in officio boni viri. 132. 33

Giges Platonius, ex pastore rex. 117. 18

Gythæum. 121. 28

H

Hereditas optima quæ. 52. 5

Hereditatis spes quid efficiat. 233. 12

Hausta bis in foro posita. 101. 1

Hecatonis Rhodij lib. de officijs. 126. 32. 136. 26

Hercules Prodicus. 50. 19

Hercules in cœlestiū numerum collocatus propter beneficia in humanum genus collata. 112. 11

Herillus. 5. 34

Herodoti locus. 83. 11

Hesiodi locus. 23. 22

Hesiodus de stercoreatione verbum non fecit. 208. 8

Hippolyti mors. 16. 13

Homerus auctor optimus. 139. 31

Homerus multis ante Hesiodum seculis fuit. 208. 10

Homerus de stercoreatione meminit. ibid. 12

Homo cæteris animantibus, quantum & in quo præstat. 8. 24

Homini

ET VERBORVM.

Hominis propria appetitio principatus. 9.18
 Homo solus ordine sentit. ibid. 24
 Hominis propria veri inuestigatio, & in prudentia posita. 10.19
 Homines quidam non re, sed nomine. 45.28
 Homines secundum deos, hominibus maximè viles. 71.21
 Homines hominibus plurimum nocent. 73.25
 Hominum studia in nos quomodo excitentur. 74.12
 Homo homini consultum vult. 112.34
 Honestum laudabile natura. 10.2
 Honestum quibus ex rebus constituitur. 9.24
 Honestum è quatuor veluti fontibus manat. 10.8
 Honestum nihil, quod iusticia vacat. 29.7
 Honestas à patribus quatuor manat. 63.30
 Honestas per se animos omnium mouet. 79.vlt.
 Honestum quid sit, è Stoicorum, Peripateticorum, Socratis sententia. 107.21
 Honestum verum in sapientibus solis. 108.14
 Honestas omni pondere grauior est habenda. 116.10
 Honesti vis. 121.7
 Honestas naturam temporibus fiunt non honesta. 139.16
 Honestatis partes quatuor, prudentia, iusticia, animi magnitudo, continentia. ibid.
 Honoris certamen etiam inter optimos, amicitiam labefactat. 161.20
 Horatius Coties. 221.8

Hortensius, Ciceronis libertus. 69.18
 Hortensij ædilitas. 90.5
 Hortensij potentia. 130.19
 Hortus altera succidia. 209.19
 Hospitalitas à Theoph. laudatur. 93.8
 Hostis, olim peregrinus. 19.5
 Humana res fragiles & caducæ. 185.25

I

Ianus medius. 103.30
 Iason Phæzus callidus. 47.5
 Imperij cupiditas in maximis animis & ingenijs. 14.8
 Imperia non semper expetenda. 31.11
 Imperium non est scelere querendum. 135.33
 Imperator quis sit. 231.19
 Impij aduersus deos qui sunt. 113.7
 Improbi serui sunt. 232.18
 Incessus quæ ratio. 54.25
 Iniuria fit duobus modis. 20.33
 Iniustitiæ duo genera. 13.6
 Insuperbe fortunato nihil est intolerabilius. 170.8
 Infectionibus nihil inuenit agricultura solertius. 208.18
 Inuita Minerva nihil decet. 48.3
 Iocandi genus duplex. 44.34
 Iocandi genus quale esse debeat. 45.6
 Irasci grauius inimicis non oportet. 38.9
 Ira omnibus interdum repudianda est. 38.32
 Ira malè laudatur à Peripateticis. ibid. 32
 Iratorum, aut alioqui commotorum forma ipsa corporis tota mutatur. 44.14
 Ira nihil rectè fieri patitur. 57
 33
 Isocrates

INDEX RERV,

Isocrates. 4.34
 Isocrates Gorgiz Leontini discip. 192.24
 Isocrates vixit annos vno minus centum. ibid.23
 Isocrates quarto & nonagesimo anno Panathenaicon scripsit. ibid.23
 Italicum bellum. 98.11
 Iudiciorum ratio duplex. 86.24
 Iudicium fallax in cupiditate regnandi. 116.23
 Iudicij addebatur ex fide bona. 126.11
 Iura belli. 17.29
 Iuris ciuilis cognitio laudabilis. 93.28
 Ius ciuile neglectum. ibid.32
 Ius gentium, & ius ciuile quomodo differant. 129.5
 Iuris fons, natura. 130.1
 Ius ciuile ductum à natura. 129.30
 Iusiurandum ad astringendum si dem vinculum arctissimum. 145.7
 Iustitiz fundamentum fides 12.34
 Iustitiam tollit ambitio. 13.33
 Iustitia seruanda etiam aduersus infimos. 20.29
 Iustitiz fundamentum quod. 21.26
 Iustitia nullum tempus vacare debet. 29.31
 Iustitia sine prudentia satis habet autoritatis. 80.20
 Iustitia sola viri boni nominatur. 82.3
 Iustitiz opinio etiam solitario homini necessaria. ibid.20
 Iustitiz particula aliqua etiam in piratis, ceterisque latronibus. ibid.27
 Iustitiz fruendæ causa, reges olim constituti. 83.12
 Iustitia fundamentum est famæ. 96.19

Iustitia omnium domina & regina virtutum. 113.24

Iustitiam qui tollant. ibid.16

L

Lacedæmonij victoriæ cupidissimi. 19.20

Lacedæmonij quod iniuste imperarent, ab omnibus ferè deserti. 77.11

Lacedæmonijs amplissimum magistratû senes gerunt. 194.31

Lacedæmoniorum respub. quando & cur perierit. 98.34

Lacedæmoniorum legati Athenis. 212.1

Lacedæmone honestum domicilium senectutis. 211.30

Laciadæ Curiales. 93.26

Lacteus orbis. 242.4

Læertes agrum stercoreat. 208.11

Lælius semper eodem vultu. 39.8

Lælius plenus hilaritatis. 46.29

Lælius, cognomento sapiens. 83.4

C. Lælius Q. Mutij Scævolæ auguris socer. 154.7

Lælij C. & P. Scipionis familiaritas memorabilis. 155.15.155.32

Lælio adolescente, L. Paulus, M. Cato, C. Gallus, P. Nafica, Tib. Gracchus iam senes. 185.11

Lælij æquales Scipio, L. Furius, P. Rutilius, Sp. Mummius. ibid.15

Lælio sene C. Fannius, Q. Mutius, Q. Tubero, P. Rutilius, A. Virginius adolescentes. ibid.16

Largitionem immodicam rapinæ sequuntur. 89.1

Largitio fundû non habet. ibid.12

Largorum duo genera. ibid.14

Largitio. 90.30.91.33

Latronum leges quædâ sunt 82.33

Laude se dignum quisque putat. 39.28

Legiones

ET VERBORVM.

Legiones Rom. sub iugum à Sam-
nitibus missæ. 144.5
Lentulus ædilis Cicerone consule.
90.20
Lectrica calamitas. 77.14
Legis xij. tabularum verba. 19.7
Lex agraria Philippi. 97.5
Lex de reperundis. 98.8
Lex Crassi & Sczuolæ de peregrini-
nis. ibid. 31
Lex Petronia & Papia de peregrini-
nis. ibid. 31
Lex Latoria. 126.10
Legis xij. tabularum locus. 126.9
Legis Cinciz suator Maximus. 191.15
Lex Voconia à M. Catone lauda-
ta. 193.4
Leges quædam etiam inter latro-
nes. 82.33
Leges cur constitutz. 83.18
Leges ciuium incolumitatem spe-
ctant. 111.28
Lex naturæ communem vtilitatem
spectat. 112.34.114.9.122.32
Legum latrores boni plus profunt
ciuitatibus, quàm boni impera-
tores. 33.31
Liberalitas, vide Benignitas.
Liberalitatis duo sūt genera. 23.18
Liberalitatis ratio duplex. 88.1
Liberales qui. 89.19
Liberalitas secundum naturam.
112.2
Liberalitatem qui tollant. 113.16
Libertatis causa, omnis à magnis
viris suscipienda contentio. 31.11
Libertatis proprium quid. 31.26
Libertas quid sit. 211. vlt.
Liber nemo nisi sapiens. ibid. 18
Libidinosæ & intemperans adole-
scentia effertum corpus tradit
fencanti. 198.13

Libidinosorum animi. 247.13
Licinij Crassi C. lex de sacerdotijs.
183.14
Lites valdè vitandæ. 92.34
Liuius poeta, ætate Catonis Cens.
206.12
Loci & temporis vis quanta sit.
60.31
Luculli ædilitas. 90.19
Luculli magnificentia in villis ex-
struendis. 59.11
Ludo & ioco quatenus vtendum.
44.25
Lutatius Pythias. 131.30
Lycurgus. 33.31
Lysander dux Lacedæmoniorum.
ibid. 28
Lysander Ephorus à Lacedæmo-
nijs expulsi. 99.37
Lysander Lacedæmonius. 210.7
211.28
Lysias Pythagoræus Epaminoni lã
erudijt. 65.4

M

Macedonum gaza positus L.
Paulus. 98.18
Q. Mælius tribunus plebis. 144.8
Magister conuiuij. 205.3
Magisteria. ibid. 6
Magnanimitas. 63.32
Magnæ matris Idææ sacra. 204.20
Malicia distat à prudentia. 129.29
Mamercus, quòd auaritiæ causa æ-
dilitatem prætermisisset, à con-
sularu repulsi. 50.35
Mancinus Numantinis dedi us.
144.12
L. Manlius dictator accusatus à
Pomponio tribuno pl. 145.13
T. Manlius deceret tribunum pl.
ab accusatione patris. bid. 28
M. Manlius pauper fuit. 217.27
M. Marcellus. 216.3

INDEX RERV,

C. Marius. 33.34
 C. Marius septimum annum post
 præturam iacuit. 132.21
 C. Marius à fide iustitiæque disces-
 sit. ibid.30
 C. Marius qualis in secundis & ad-
 uertis. 225.23
 M. Marius Gratidianus. 128.10
 Marius Gratidianus prætor edicit
 populo quid seruet. 132.33
 Marte nostro. 115.25
 Massaniſſa nonaginta annos natus
 quid fecerit. 199.33
 Massaniſſa familiæ Scipionum a-
 micissimus. 239.8
 Massaniſſa, P. Cornelium Scipionē
 regio apparatu accepit. 239.20
 Massilia in triumpho portata. 78.4
 Malè materiæ ædes. 123.20
 Q. Maximus senex adolescente M.
 Catone. 191.3
 Maximi gratitas comitate condi-
 ta. 191.5
 Q. Maximus Tarentum recepit.
 ibid.26
 Q. Maximus Mortuum filium pro
 funere laudauit. 192.3
 Q. Maximus augur. 191.32
 Q. Maximi fortitudo in ferenda
 filij morte. 192.1
 Q. Maximus iuris augurij admo-
 dum intelligens. ibid.7
 Q. Maximus vt homo Romanus
 valdè literatus. ibid.8
 Q. Max. Africani frater. 137.5
 Medea, tragedia. 49.5
 Melius, æquius. 126.13
 Memoria legendis sepulchris per-
 di curabatur. 195.11
 Memoria senectute minuitur. ib.5
 Menalppa, tragedia. 49.5
 Mendacium omne contrahendis
 rebus tollendum. 126.13

Mente nihil diuinius. 119.19
 Mens cuiuscq; is est quisque. 246.9
 Mercari quod statim vendas, sordi-
 dum. 62.vlt.
 Mercatura quæ probanda, quæ
 minus. 63.12
 Mercede ad amandum adduci, sor-
 didissimum. 75.13
 Mercenarij omnes sordidi. 62.33
 Q. Metellus imperator à legato
 suo C. Mario accusatus. 132.24
 L. Metellus quadriennio post al-
 terum consulatum pontifex
 maximus factus est. 198.19
 Metrodori de beata vita sententia.
 151.18
 Metus odij comes. 75.32. malus
 custos diuturnitatis. 76.6
 Metus omnis, seruitus est. 234.16
 Micare in tenebris. 132.10
 Miles semel dimissus, nisi secundo
 sacramento obligetur, pugnare
 iure contra hostem non potest.
 18.30
 Milo gladiatores erit. 91.3
 Milonis Crotoniæ abiecta vox.
 197.18
 Milo humeris bouem sustinuit.
 199.21
 Minerva Phidiz. 222.12
 Minos. 42.13
 Minucij Basilij falsum testamentū.
 130.15
 Modestia. 40.30
 Modestia quid. 60.1
 Mores corrumpuntur diuitijs. 96.8
 Morositas senum aliquid excusati-
 onis habet. 212.18
 Mors seruituti, & turpitudini ante-
 ponenda. 35.22
 Mors seni aut planè negligenda,
 aut etiam optanda est. 213.3
 Mors longè abesse à senectute non
 potest.

ET VERBORVM

test.	ibid.1	entia.	116.3
Mors omni ætati communis. ibi 21		Naturæ principia.	122.33
Mortis adolescentum & senum dif-		Naturæ lex.	ibid.
crimen 214.24		Natura fons iuris.	110.1
Mortem vt negligamus, ab adole-		Natura murari non potest. 162.37	
● ſcientia meditatum eſſe debet.		Natura ſuauitatis ſui appetens eſt.	168.19
215.24		Nearchus Tarentinus.	202.34
Morti nihil tam ſimile, quàm ſom-		Negligendus nemo in quo ſit ali-	
nus. 2.8.10		qua ſignificatio virtutis. 22.34	
Mortuis religioſa iura tribuuntur.		Neptolemus	177.1
154.24		Neptunus tres optiones Theſeo	
Mors quibus terribilis.	226.9	dedit. 16.12. & 138.32	
Mos rogandi iudicis.	119.30	Nector apud Homerum de virtuti-	
Q. Mucij ædilitas.	90.18	bus ſuis læpiſſimè prædicat.	198.26
Q. Mucij Mancini ſermo qualis			
	47.20	Nicocles tyrannus occiſus. 101.6	
Q. Mutius P.F. iuriſconſul.	49.30	Nili accolæ.	243.27
B. Mutius.	84.27	Non putāram, videndum ſarienti	
Q. Mutius Porſennæ interfeſſor.		ne quando dicere cogatur. 5.17	
	294.6	Narban. C. à P. Sulpicio accuſatus.	86.30
L. Mummius.	98.25	Numa Pompilius.	223.31
Mummiij laus.	ibid.26	Numantia deleta.	34.3
Munus perinde eſt, vt accipitur.		Nunicius T. Trib. Pl.	144.7
	149.6	O	
Mutatio facienda conſilij, vbi nos		Obiurgationum qui modus. 58.2	
errāſſe cognoſcimus. 51.21		Octavius Cn. primus è ſua fa-	
N		milia conſul. ibid. 19	
N. Euij verſus & ludus. 195.1		M. Octauij Frumentaria largitio.	96.33
N. Euij bellum Punicum. 206.10		Odiſſe apertè magis ingenuum eſt,	
Naturam quicq; ſuam potius quàm		quàm fronte occultare ſenten-	
alienam inſequi debet. 47.13		tiam. 174.9	
Natura omnibus ſequenda. ibi. vlt.		Oeconomicus Xenophontis, liber	
Natura quas partes corporis textit,		à Cicerone adoleſcente verſus.	
eas tegere omnes debent. 54.2			
Natura non patitur, vt alteri detra-			
hamus noſtri commodi cauſa.			
	111.4		
Natura eſt ius gentium. ibid. 24		Officina nihil habet ingenuum.	102.25
Natura eſt lex diuina, & humana.			63.3
	ibid. 31	de officijs libri non multum à Pe-	
Naturæ lege vna & eadem omnes		ripateſicorum dogmate diſſe-	
continemur. 113.3		runt. 4.5	
Natura deſiderat recta & conueni-		Officij amplitudo, & laus 55.7	

INDEX RERVM,

Officiorum præcepta adolescentiæ aptissima. 5.3	Orationis vis. 221.32
Officij præceptio quorum philoso- phorum propria. 5.32	Orationis duplex ratio. 86.1
de Officijs libri à Stoicorum fonte bus derivati. 6.5	Orationis vis duplex. 56.5
de Officio quæstio duplex. ibid. 27	Oratoris proprium quid. 4.12
Officij diuisio. 7.4	Crateris munus ingenij non solum est, sed laterum etiam & virium. 197.29
Officium quid. 6.28	Orbium caelestium ordo. 242.16
Officij deserendi causæ. 14.22	concentus. 243.9. ab hominibus non percipitur. 243.39
Officij commutatio. 15.33	Ordo quid. 603
Officia alijs alia magis debentur. 27.19	Originum, Catonis libri. 201.18
Officiorum boni ratiocinâtores ef- se debemus. ibid. 26	604. 74.4
Officia splendidissima, quæ ab ani- mi magnitudine oriuntur. 28.15	Ouium languorem affert. 104.14
Officia pro ætatum ratione varian- tur. 51.10	P
Officium adolescentis. ibid. 13	Pacuij M. fabula. 159.17
Officia senum. ibid. 26	Panzius reprehensus. 6.9.7.28
Officium magistratus. 53.5	Panz. Africanus præceptor. 39.15
Officium privati. ibid. 11	Panzius duas res in suis libris præ- termisit. 102.9. vilius: unam com- parationem omisit. 102.31. de officijs accuratissime descripsit. 106 14. locum de officijs prætermi- sit. ibid. 32
Officium peregrini. ibid. 15	Panzium Cicero securus in libris de officijs. ibid. 16
Officiorum comparatio. 63.28	Panzij opinio de honesto. 108.1
Officij persequendi rationes quin- que. 70.16	Panzius defenditur à Cicerone. 115.13
Officiorum tractatio in philoso- phia vbertima. 105.21. delibera- tio triplex. 106.17	C. Papyrius consul legem tulit de tribunis Plæficiendis. 183.5
Officia media. 108.21	Pavias. 120.31
Officia à quatuor fontibus hone- statis ducta. 139.19	Paulus Æmilij. C. Lucinio fami- liaris fuit. 164.34
Officia exprobrantium hominum odiosum genus. 176.1	παράδοξα. 221.31
Onera maxima, senectus & pau- pertas. 193.7	παράδοξα maximè Socratica. 222.3
Opes cum infamia non viles. 135 vlt.	Parfimonia magnū veltigal. 237.13
Opifices omnes sordidi. 63.2	Pascere bene, prima utilitas in re familiari. 103.10
Opinionem hominum de se negli- gere, arrogantis est. 43.4	Patris vita cum violatur, quàm multa peccentur. 228.27
Opipare paratum conuiuij. 125.13	Patriz

ET VERBORVM.

Patrie charitas quanta. 137.15
 Pro patria mors oppetenda, si ita
 res ferat. 26.31
 Pro patria parentibus anteponenda. 137.11
 Patroni ciuitatum & nationum qui
 essent. 18.18
 L. Paulus socer filij. M. Catonis. 74.3
 193.10
 Paupertas contra naturam. 111.6
 Paulus aux Lacedaemoniorum. 33.28
 Pax iniussu populi, senatusque fa-
 cta, irrita. 144.6
 Peccare, nunquam vtile. 127.14
 Peccandum non est amici causa. 163.26
 Peccata esse aequalia. 226.31
 Peccata non rerum eventu, sed vi-
 tijs hominum metienda sunt. ibid.33
 Peccare est tanquam lineas tra-
 here. 227.7
 Peccatorum conscientia, dura ser-
 uitus. 234.12
 Pecuniae cupiditas vnde. 13.39
 Pecuniam contemnere magnifi-
 cum est. 31.7
 Pecunia corrupti, fideles esse non
 possunt. 88.19
 Pecunia non querenda solum, sed
 etiam collocanda. 83.32
 Pecuniae cupiditas in plerisque,
 summa amicitiae pestis. 163.19
 Pecuniae & gratiae comparatio. 95.15
 Pelopis regnum iniquum. 135.3
 Perduellis. 19.3
 Peregrinos vsu urbis prohibere, in-
 humanum. 120.vlt.
 Periculis senectas. 46.vlt.
 Periculis dictum in Sophocle. 60.28

Pericles princeps Graeciae. 91.24
 Periculosarum actionum multij lex
 ratio. 36.11
 Periculis sine causa offerre se, stul-
 tum est. 36.2
 Peripatetici, quod iracundiam lau-
 decant, notant. 38.31
 Peripatetici placet honestum sum-
 mum bonum esse. 107.33
 Pernicies vitae summa, intelligentie
 simulacro in malicia. 130.1
 Personis veluti duabus natura v-
 numquemque nostrum induit. 46.14
 Peritrium quid sit. 143.29
 Phaeron Solis filius ictu fulminis
 desagravit. 138.29
 Phalaridis mos. 77.8
 Phalaris crudelis tyrannus. 114.19
 Philippi, Macedonum regis, huma-
 nitas. 39.11
 L. Philippus. 91.7
 Philippi ad Alexandrum epistola. 88.16
 Philippus tribunus pl. moderatus. 97.4
 L. Philippi iniusta sententia. 136.1
 Philosophi in quo peccent. 14.29
 Philosophorum vita minus exposi-
 ta fortunae telis, quam eorum
 qui rempub. tractant. 32.28
 Philosophiae, quando & quibus ra-
 tionibus adductus operam dare
 coepit Cicero. 68. per totum.
 Philosophiae nomen quibusdam in-
 uisum. 67.vlt.
 Philosophi qui. 68.33.
 Philosophia quid. ibid.vlt.
 Philosophiae defensio. 64.10
 Philosophia tota frugifera & fru-
 tuosa. 105.19
 Philosophiae pars de officijs vber-
 rima. ibid.21
 Philosophia

INDEX RERVM;

- Philosophia liberalitatem, iustitia
continentiam docet. 112.2
- Philosophia vitam tranquillâ præ-
stat. 188.6
- Philosophorum principes. 195.34
- Pictura etiam nō perfecta delectat
imperfectos & laudatur. 188.32
- Pietas in patriam, in cœlum via est.
241. vlt.
- Piratis fides non seruanda. 143.23
- Pirata non est ex perduellium nu-
mero, sed communis hostis om-
nium. ibid.24
- L. Pisonis lex de repetundis. 98.9
- Plato. 4.29
- Platonis locus. 10.4
- Platonis præclara sententia. 12.23
- Platonis dictum in philosophos.
14.29
- Platonis præcepta duo reip. præ-
futuri necessaria. 37.7
- Plato Dionem erudit. 65.5
- Plato vno & octogessimo anno
scribens mortuus est. 192.19
- Platonis tranquilla senectus. ibid.
- Plato Tarentum venit. 203.2
- Platonis doctrina, discere, esse re-
misi. 217.24
- Plautus. 45.2
- Plauti comediar. Truculentus, &
Pseudolus. 207.11
- Pocula minuta & rorantia. 205.9
- Poenata vel minus præclara dele-
ctant imperitos, & laudantur.
108.31
- Pœni sedisfragi. 19.25
- Pœna iners extremum adum neg-
ligit. 189.19
- Polycleti signum. 233.11
- Pompeius Sex. geometriæ studio-
sus. 11.23
- Pompeii dictum honorificum in
Ciceronem. 34.22
- Pompeii Magni theatrum. 91.24
- Pompeius Magnus reprehensus.
13.2
- Q. Pompeius cum deprecaretur,
Numanensis deditus non est.
144.17
- Pomponius tribunus pl. diem dixit
L. Manlio dictatori. 145.14
- Pontij Samnitis dictum de auari-
tia. 97. vlt.
- T. Pontij Centurionis vires. 199.17
- Pontius Samnis. 20.31
- Pompilius. 18.22
- Possidonius. 66.17
- Possidonius Panetij discipulus.
106.26
- Possidonius de officijs scripsit. ib.29
- Posthumus hosti deditus, author
ipse deditiois. 144.11
- Præclara omnia rara. 178.11
- Prandia decumæ nomine. 90.31
- Principatum appetere, hominis
proprium. 9.18
- Priuata nulla, natura, sed occupa-
tione, victoria, lege, passionē,
conditione, sorte. 12.13
- Priuata vita otiosior, publica fru-
tuosior. 31.32
- Priuatam vitam multi coluere, ut
tranquillè viuerent. ibid.17
- Priuata vita quibus concedenda,
quibus minus. 32.1
- Probabile quid sit nisi facta causa-
rum contentione, non constat.
70.3
- Prodigi qui. 89.16
- Promissis quando standum non sit.
16.23. 139.15
- Promissa non seruanda. 139.6
- Propylæa. 91.26
- Prudentia quid. 64.8
- Prudentiæ & sapientiæ discrimen.
ibid.
- Prudentia

ET VERBORVM.

Prudentia sine iustitia nocet. 80. 26
Prudentia vera & maximè utilis
quæ. ibid. 14

Prudentia in quo sita. 129. 8

Prudentia tunc neceſſaria eſt. 195. 4

Ptolemæus rex, Arati Sicyonijs ho-
ſpes. 100. 21

Ptolemæus Aegypti rex alter poſt
Alexandriam conditam. ibid. 22.

Pulchritudinis duo genera. 55. 6.

Pyrrho. 5. 34

Pyrrhi præclara ſententia. 19. 26

Pyrrhus Aacides. 20. 1

Pyrrho ſe Macedones dederunt.
77. 10

Pyrrhus bellum intulit Romanis.
135. 17

Pyrrhi & Annibalis diſſimiles mo-
res. 161. 9

Pythagoras. 26. 21

Pythagoræ ſeueritas. 46. 33

Pythagoræcorum mos in exercenda
memoria. 201. 22

Pythagoras vetat, iniuſſu impera-
toris, id eſt, dei, de præſidio &
ſtatione vitæ decedere. 215. 12

Pythagoræ de animorum diuinita-
te opinio. 217. 5

Pythias Pythagoricus. 120. 4

Pythius argentarius. 125. 3. & 8

Queſtio de honeſto & utili.
130. 22.

Queſtiones de officio. 136. 26

Queſtus ex repub. ſcleratus &
neſarius. 98. 32

Queſtus turpes. 236. 12

Ratione vtentium duo genera.
71. 18

Rectè ita iuſtè, ſi voluntariè. 15. 4

Rectè facta à virtutibus proficiſ-
cuntur, peccata à vitijs. 227. 28

Referenda gratia nullum officiū
magis neceſſarium eſt. 23. 20

Reges cur inſtituti. 83. 13

Reges omnes Romani pares inter
ſe præter Superbum. 213. vlt.

Regnandi cupiditates vnde exi-
ſtant. 116. 21.

Regni fides nulla. 13. vlt.

Regno iniqui atque infideles mul-
ti. 135. 1

Regulus captus à Pœnis. 20. 4

M. Regulus non crummoſus. 225. 16

Rei familiaris augendæ qui modus.
40. 12

Res familiaris quæri debet ijs re-
bus, à quibus abeſt turpitudine.
102. 20

Res magnæ non corporum viribus
ſed animi geruntur. 194. 9

Repetundarum lex. 98. 8

Reipub. capſcentibus adhibenda
eſt deſpicientia rerum humanarum.
32. 22

Reipub. præſuturis duo Platonis
præcepta neceſſaria. 37. 7

Reip. rectiores legum ſimiles eſſe
debent. 39. 34

Reſpublicæ maximæ per adole-
ſcentulos labefactatæ, ſenibus
ſuſtentatæ. 194. 31

Rhetorum campus. 28. 24

Rogatio ex S. C. de Mancino Nu-
mantinis dedendo. 144. 13

Romani quibus populis victis ciui-
ratem dederunt. 18. 3

Romani viri illuſtres bellica laude.
28. 39

Romanorum mos verecundus. 54. vlt.

Romani populi Cannenſi clade a-
nimi magnitudo. 121. 5

Romanorum legionum fortitudo
animi. 216. 5

Romanorum

INDEX RERVM,

Romanorum veterum continentia.

224.11

Romulus iniustus.

118.24

Romulus quibus gradibus in cœ-
lum ascenderit.

123.29

Roscium Amerinum adolescens de-
fendit Cicero.

87.29

Ruinosa ædes.

123.20

Rupilius fabularum actor.

49.6

P. Rutilius.

85.25

Rutilius Rufus Panætij auditor.

107.10

S

Sacra familiarum.

25. & 26

Saguntini.

228. 19

C. Salinator.

190.3

Salinator Tarentum amisit.

191.27

Sanguinis coniunctio, vinculum
charitatis.

26.5

Sapientia amor ex cognitione ho-
nesti.

10.4

Sapientia in quo fita.

ibid 18

Sapientia quid à prudentia disse-
rat.

64.8

Sapientia princeps virtutū.

ibid. 11

Sapientia quid.

69.1

Sapientia laus.

ibid.4

Sapientes septem, non ramen om-
nino sapientes.

109. 14

Sapientis est, habere rationem rei
familiaris.

127.1

Sapiens qui sibi non prodest, ne
quidquam sapit.

126.30

Sapientis cum histione, compara-
tio.

214.8

Sapientissimus quisque æquissimo
animo moritur, stultissimus ini-
quissimo.

219.3

Sapientum quorūdam de amicitia
opinio.

166.vlt

Sapientis animus quibus rebus
munitus.

229.17

M. Satrius.

130.25

Scævola, Publij filius, vir bonus.

126.23

Scævola pontifex maximus.

129.16

Scævola pontificis laus.

154.16

M. Scaurus.

33.34

Scauri filius damnatus.

58.23

Scauri ædilitas.

90.21

Scenico: ū mos verecundus.

54.30

Scientia cupiditate omnes trahi-
mur.

11.9

Scipio Numantiam excidit.

34.3

Scipio ambitiosus & tristis.

46.29

Scipionis sermo qualis.

47.24

Scipio Africanus Pauli filius, elo-
quentia cumulauit bellicam glo-
riam.

49.vlt.

Scipionis Africani filius, qui mino-
rem Africanum adoptauit.

51.32

Scipionis Africani dictum.

104.7

Scipiones duo.

109.7

P. Scipio pontifex maximus.

206.17

Scipiones duo iter Pœnis vel cor-
poribus suis obstruere voluerunt.

215. vlt.

Scipionis virtutes.

154.1

Scipio paucis ante mortem diebus,
triduum de rep. differuit.

155.3

P. Scipionis supremus dies fuit cla-
rissimus.

154.15

P. Scipio Rutilium consulem effe-
cit, fratrem eius Lucium efficere
non potuit.

176.15

Scipio ab amicitia Q. Pompeij se
remouit.

177.8

Scipionis oratio contra C. Papiri-
um.

183.9.

Scipiones duo propugnacula belli
Punici.

224.12

Scipio tribunus militum in Africa.

240.8

Secundum naturam.

116.6

Securitas caput est ad beatè viuen-
dum.

167.8

Secditionum

ET VERBORVM.

Seditionum origo quæ. 37.19
M. Scij benignitas. 90.33
Senator non est, qui iureiurando
hostium tenetur. 141.4
Senatus Romanus iniustus. 136.7
Senatus non censet captiuos redi-
mendos. 150.22
Senex nemo tam est, qui se annum
non putet posse viuere. 196.10
Senis sermo quietus & remissus de-
corus est. 197.33
Senibus conceditur, vt de se dicant
198.24
Senem maturè fieri, si vis diu esse
senex, prouerbiū. 199.12
Senex is probatur, in quo est ali-
quid adolescentis. 201.16
Senili auaritia nihil absurdus.
212.29
Senum improvidorum & credulo-
rum stultissima in fabulis perso-
na. 184.29
Senes in adolescentium charitate
acquiescunt. 185.16
Senectus optatur, eademque accu-
satur. 189.5
Senectutis arma sunt exercitatio-
nes virtum. 190.31
Senectus placida post ætatem purè
& elegantur actam. 192.18
Senectus accusator non propter æ-
tatem, sed propter mores. 190.8
& 192.29. & 212.17
Senectus quatuor de causis misera
videtur. 193.9
Senectus maximum onus putatur.
ibid 7.
Senectutis vitia diligentia compen-
sanda sunt. 200.21
Senectutis vituperatio. 202.1
Senectus natura loquacior. 208.21
Senectutis honestum domicilium
Lacedæmone, 211.30

Senectutis modica seueritas proba-
tur. 212.27
Senectutis fructus est, ante parto-
rum bonorum memoria & copia.
214.16
Senectus peractio ætatis est, tan-
quam fabulæ. 220.13
Sepulchra communia propinquis
inter se. 26.8
Sergius Orata. 128.11
Sermo qualis esse debeat. 56.34
Sermonis comitas multum ad gra-
tiam colligendam valet. 86.7
Sermonum lauitas, amicitiz con-
dimentum. 174.14
Seruilius Ahala Sp. Melium inter-
emit. 209.3
Seruorum infima conditio. 20.30
Seruis quomodo vtendum. Ibid. 31
Seruituti & turpitudini anteponen-
da mors. 35.22
Seueritate sublata administrari ci-
uitas non potest. 38.19
Seueritas modica in senectute pro-
batur. 212.27
Sicyon per annos quinquaginta à
tyrannis possessa. 100.3
Sidera. 241.24
Silani ædilitas. 90.20
Similitudo ad amicitiam allicet.
168.26
Simulatum nihil diuturnum. 84.9
Simulatio, perfidi, improbi, maliti-
osi hominis est. 126.2
Simulatum nihil in amicitia. 160.19
Societatis humanæ vinculum ora-
tio. 24.19
Societatis humanæ gradus. 25.18
Societas præstantissima, bonorum
virovum familiaritas. 26.9
Societas inter omnes, maior autè,
vt quisq; proximè accedit. 157.6
Socrates semper eodè vultu. 39.3
Socra-

INDEX RERVM.

Socrates *egreg.* 46.32
 Socratici in sermone maximè excellent. 56.34
 Socrates quam ad gloriam viam traderet. 84.1
 Socratis opinio de honesto. 107.27
 Socrates senex fidibus didicit. 197.9
 Socrates sapientissimus Apollinis oraculo iudicatus. 217.8
 Socratis disputandi modus. 228.2
 Sodalitates Carone quæstore constitutæ. 204.19
 Solitarium nihil natura amat. 181.8
 Solitudo languorem effert. 104.14
 Solonis & Themistoclis comparatio. 33.18
 Solon furem simulauit. 47.8
 Solon te, quotidie aliquid addiscentem, senem fieri dicit. 197.4
 Solonis præclarum dictum. 206.27
 Solonis sapientis elogium. 215.14
 Solon senectute fretus audacter Pisistrato tyranno obsequebatur. 215.3
 Sophocles à Pericle reprehensus. 90.28
 Sophocles à filiis in iudicium vocatus. 195.24
 Sophoclis dictum egregium de rebus Veneris. 205.19
 Sparta propter auaritiam peritura. 98.34
 Sponsio, ni bonus vir esset Piræias. 131.31
 Statij poetæ versus. 196.20
 Statuæ veterum ornatu ferè militari. 28.30
 Stoicorum opinio de commodis communicandis. 12.25
 Stoici vnde verba sint ducta studiose exquirunt. 13.2
 Stoicorum inuerecundia. 34.15
 Stoici honestum solum bonum esse

dicunt. 107.21. & 116.12
 Stoici splendidius de officio, quam Academici aut Peripatetici, disseruerunt. 110.30
 Stoicorum oratio. 221.27
 Stulto nemini bene esse potest. 226.22
 Stultos omnes insanire. 229.14
 Sulpitius C. astrologiæ studiosus. 11.23
 Sulpitius P. C. Norbanum accusauit. 86.30
 Sulpicius Seruius sententia iuris civilis omnes superiores vicit. 94.1
 P. Sulpicius tribunus pl. à Q. Pompeio capitali odio dissidet. 154.25
 Summum ius, summa iniuria. 16.31
 Superbia in prosperis rebus fugienda. 39.4
 Superiorem parem esse inferiori, maximum est in amicitia. 195.5
 Syllæ largitiones non liberales, sed iniustæ. 22.5
 Sylla qualis. 47.13
 Syllæ causa honesta. 77.29
 Syllæ dictum inhumanum. *ibid.* 33
 Syllæ in victoria crudelitas. *ibid.* 34
 L. Sylla ciuium bona vendidit. *ibid.* 32
 Synephebi, comœdia Statij. 196.14

T

Tabulæ nouæ iniustæ. 101
 Tantalij regnum iniquum. 135
 Tarquinius exul. 169.33
 Tartessiorum

ET VERBORVM.

Tartessiorum regis ætas.	213.30
Temperantia.	40.30
Terentij locus.	11.17
63.6.212.24.181.21.182.29	
Terentius Lelij familiaris.	181.20
Terra habitatur raris in locis.	
	244.5
Terra Oceano circumfusa. ibid.	23
Themistocles.	33.17.47.4.73.9
96.4.121.16.190.23.195.6	
	166.11
Theophrastus.	4.26.89.24
	93.7. ibid. 15
Thesei optata tria.	16.12.138.32
Timon Atheniensis congressum	
hominum fugebat.	180.26
Timotheus Leonis filius.	50.1
Tribus i pl. hostibus dediti.	144.9
Tributorum ratio & finis.	98.21
Træzene.	121.10
Tuditanus.	19.14
Turpio Ambivius.	205.18
Turpe mutatur tempore.	110.6
Turpitudine maximè contra natu	
ram.	116.4
Turpe nunquam vtile.	121.31
Tyrannorum fere violenta mor.	
	76.5

V

Valerius Cerninus ad centesi-	
num annum vixit.	210.18
Valetudinis tuendæ ratio.	102.15
Vestigalia vrbana rusticis antepo-	
nenda.	103.7
Venandi studium honestum.	45
	15
Venditor lege xij. tab. præstabat,	
tantum vitæ, quæ lingua nuncu	
pata essent.	127.18
Veri adolescentia comparatur.	
	214.13

Verecundia.	40.29.43.7
Verecundia sublata, nihil rectum,	
aut honestum est.	62.13
Verecundia maximum amicitiz or-	
namentum.	170.12
Veri inuestigatio hominis propria.	
	9.11
Veritas molesta est.	181.21
Versus in Vlysem.	140.10
Vestitus quæ ratio.	35.18
Veterrima quæque debent esse	
susussima.	1.4.25
Veturus hosti deditus.	144.2
Viam erranti non monstrare Athe-	
nis execrationibus publicis san-	
citurum.	123.26
Villa Iocuples abundat porco, hog-	
do, agro, gallina, lacte, caseo,	
melle.	209.17
Vires celeritati anteponendæ.	
	103.6
Virgula diuina.	66.2
Viriatus Lusitanus à C. Lælio fra-	
gus & comminutus.	83.5
Virtutes vix quæque leniores, ita a-	
mabiliiores.	23.2
Virtutum quarundam simulachra	
in belluis.	24.24
Virtus omnis tribus in rebus ferè	
vertitur.	73.12
Virtutum vnam qui habet, an om-	
nes habeat.	80.29
Virtutem quo modo nonnulli in-	
terpretentur.	157.32
Virtute nihil amabilius.	160. vlt.
Virtus tenera & tractabilis est.	
	168.8
Virtus amans sui est.	163. vlt.
Virtutis opinio amicitiz concilia-	
trix.	164.24. 184. vlt.
Virtus seipsa contenta est ad beatè	
viuendum.	225.15
Virtutes inter se pares.	227.17
Virtus	

INDEX RERV M.

Virtus est consentiens cum ratione & perpetua constantia. ibi. 25.	Voluptate nulla pestis capitalior. 102. 8
Virtus plurius aestimanda, quàm villa possessio, aut villa vis auri & ar- genti. 237. 11.	Voluptates agricolarum. 206. 30
Virtute qui præditi sunt, solitunt di- uites. 238. 8	Voluptas plurimorum patrocinijs defenditur. 225. 9
Virtus amitti non potest. ibid. 6.	Vox clara & suavis esse debet. 56. 18
Viscellinus. 164. 4	Vt inter bonos bene agiter. 120. 13
Vitæ finis optimus. 215. 4	Vt se ab honesto separari non de- bet. 70. 25
Vitam multi, & ij docti, deplora- runt. 216. 217	Vulgarum comparatio. 102. 30
Vita deserta ab amicis, secunda esse non potest. 170. 2	Vtilitas communis secundum na- turam. 113. 1. 116. 6
Vitia animi grauiora, quàm corpo- ris ac fortunæ. 112. 29	Vulgus non ex toto intelligit, quid absit à perfectio. 101. 9
Viti natura caduca. 207. 21	X
Visciscendi modus. 17. 15. 74. 9.	X Antippos Lacedæmonius Per- norum dux. 140. 23
Vlysses. 48. 11.	Xenocrates seuerus philosophus. 47. 25
Vlysses militiam simulatione insa- nia subterfugere voluit. 139. 31	Xenophontis locus. 50. 19
Voluptatis appetitum omnes ferè propter verecundiam occultant. 45. 31	Xenophontis Socrat. ci liber de re familiari. 102. 24
Voluptates blandissimæ dominæ. 81. 28	Xenophontis libri admodum vti- les. 209. 14
Voluptas omnis honestari contrà- ria. 148. 21.	Z
	Z Enonis opinio de honesto. 116. 9

FINIS.

